

Rákóczi szabadságharca éppen 300 éve hős része magyar világunknak. A kurucoknak szentelem e könyvet.

Gubcsi Lajos

ÜZENET A VÉGEKRŐL I.

FELVIDÉK

Az Isten egy vérből csinálta az mindenféle embereket, és elrendelte őket, és határt tölt nekik, hol mindenik lakjék, üdőt is regzett nekik. Actorum: 17. (Heltai Gáspár: Krónika az magyarok dolgairól)

Határvirágyelven

Békében, fegyveres békében élek
Büszkén néz le rám a legfelsőbb lélek
Hozzá száll, fel, fel minden kihunyt álmom
És hogy testem itt ragadt, soha meg nem bánom

Itt vagyok honn, kemény gerinc hegygerincek mentén
Harmatban, nyugvó csillagokkal vállamon új hajnalok keltén
Kiszáradt ajkammal, pusztán kutatva a délibáb hazudta csepp után
Tűzben remélve, mikor a lebukó Nap villan még egyet a csorba szablyán
(G. L.)

GL-4 Kft., Budapest, 2003 Adventjében

A szabadság a legnagyobb jó az életben, de igen nagy ára van. Ez az ár, a szabadság ára, olyan magas, hogy csak kevesen hajlandók megfizetni. És mindenki egyedül döntheti csak el, hajlandó-e ezt a féltelmetesen nagy árat megfizetni... Én, a jogász, nem tudok szigorúan és summásan ítélni azok felett, akik egy zsarnokságban lapulnak, megalkusznak, hallgatnak... Az élet tele van nyomorúsággal és megalkuvással. És névtelen, kis emberek millióitól nem lehet követelni, hogy hősök legyenek, feláldozzák a szabadságért a családjuk biztonságát, a mindennapi kenyeret vagy éppen az életüket... Nem tudok ítélni egy társadalom felett, amely a zsarnokságban elveszíti szabadságigényét. Ilyen az élet. Ilyen az ember. De azt megmondhatom, hogy mind az utálatosságok között, amit ebben a korszakban megéltem... nem azokra haragudtam, akik nem voltak hajlandók megfizetni a szabadság árát, hanem azokra, akik állandóan keresni is akartak azon, hogy nem voltak szabadok.

Ezek a politikusok, írók, akik most szemforgatva a szabadságról beszélnek... hol voltak ezek, amikor az erőszak sápot osztogatott? Melyik, mikor utasított vissza egy kitüntetést, egy állaskát, egy díjacskát, egy lakaskát, egy kis finom potya kivételezettséget?... A zsarnokságot lehet fogcsikorgatva elviselni. Lehet belefásulni. Lehet vállat vonni és azt mondani, az istenek sem tudnak ezen a földön rendet csinálni, hogyan csináljon hát rendet a kis ember, a névtelen?...

De elfogadni a baksist attól, akit megvetünk, és közben pusmogva úgy tenni, mintha a szabadság érdekében tollasodnánk... Én, a jogász megvetem azokat, akik elhitetik a néppel, hogy most már minden jog az övé és dagadtra híznak a jogtalanságban, melynek minden fölét lekanelazzák...

(Márai Sándor: *Történelmi regények I.*, Helikon Kiadó 2002, *Rómában történt valami*, 66–67. o. – Caesar meggyilkolásának napján)

Gubcsi Lajos

Üzenet a végekről I. Felvidék

Kiadja a GL-4 Kft., Budapest, 2003

© Dr. Gubcsi Lajos

Tördelő szerkesztő: Feiertagné Madanec Erzsébet

Fiaimnak

A borító díszlemezét Asszonyi Tamás szobrászművész tervezte, a könyv grafikáit Gubcsi Attila festőművész rajzolta. Külön köszönet Molnár Beatrix fotográfusnak a teljes fotóanyagért, mely ezen album számára készült; a megjelenés támogatásáért Nagy Endrének és a Grant Reklám Kft.-nek, az Arcadom Rt.-nek, az Axel Springer Magyarország Kft.-nek, a Budapest Investment Rt.-nek, a Geodézia Rt.-nek és a GL-4 Kft.-nek

Készült a Gyomai Kner Nyomdában.

ISBN 963 206 628 6

Gubcsi Lajos

ÜZENET A VÉGEKRŐL I.

FELVIDÉK

Ismerős, álmainkban féltve őrzött formát lát a díszalbum réz díszítésén sorozatom kedves olvasója; művészi alkotásban egy nagy-nagy ország sziluettjét, határát.

Pax vobis: nagy népem, nagy országom, suhogta az angyal, s védő szárnya alá vette a Kárpát-medencét.

Néha kissé hiányosan, szellősen vette.

Néha, mint most, odébb is szállt egy darabot, mintha bandzsa volna. De kiharcolt béke talál ránk újra és újra ezeregyszáz éve. A lefoglalt hon.

Olykor a *pax similis bello*: fegyveres béke.

Olykor pedig éltünk *infecta pace*: anélkül, hogy a béke létrejött volna.

Élünk, meghalunk, és a Kárpát-medence kemény, sziklás gerince odaadón vigyáz élőinkre és halottainkra. Egy kitartó nép pedig hűségével, bátorságával és alkotó képességével fizet a szállásért, habár a nagyszoba, a tiszta szoba összezsugorodott.

„*Üzenet Erdélyből*” volt a címe, rang- és hangadó témája e 16 részes sorozat első kötetének 1994-ben. E 10. kötetben visszakanyarodtunk az „üzenethez”, és más végekre utaztunk: a Felvidékre.

Viharos sorsok, széttépő idők, könnytől maszatos magyar arcok kíséretében. És sok hős emlékét találtuk.

Leomlottak a várak, de neveket sutognak felénk a kövek. Vész martaléka lett sok könyv és szép tára, de a betűt magyarnak őrzi. A *latin* betűt *magyar* lelkek.

A templomokban a hit ismerős arcokhoz tapad.

Az indító lépéshez e könyvben is álljunk meg a levegővételre *Erdélynél*.

„*Ady Endre* szülőfalujában, *Érdmindszenten*, százhuszonöt év elmúltával, ma se pap, se orvos, se ma-

gyar iskola, se tanító nincsen. Siralmas állapotban leledző bekötőútjáról nem vezet út Európába. A fátumos költő életének utolsó állomáshelyén, *Csucsán*, a hajdan népes gyülekezetből nem több, egyetlen lélek sem maradt. Utolsó harangozója nemrég halt ki, ortodox pap temette... Csucsá és Érdmindszent sokkoló mementói az erdélyi „Holt tengernek”...

Születésének 125. évfordulóján Ady Endre gyermekkorának karácsonyi varázslata fogja el szívünket: „*Tegnap harangoztak/ Holnap harangoznak / Holnapután angyalok / Gyémánt-havat hoznak.*”

Erdélyi falvaink, egykori karácsonyaink varázslatos emlékvilágát idézi fel bennünk a költő. Amikor még lámpavilágnál éltek az emberek, nekünk is sűrű, setét éjszákák babonázták meg a lelkünket vagy keltettek mély-séges félelmet bennünk. Most, amikor már „bántja lelkünk a nagyváros durva zaja”, a túlhajtott civilizáció megannyi ártalma – a mezők felett feltündöklő csillagokra és a villany nélküli falvak meghitt fényeire viszsza gondolva értjük meg és éljük át igazi valóságában, mit jelent s mennyit ér: **a fény**.

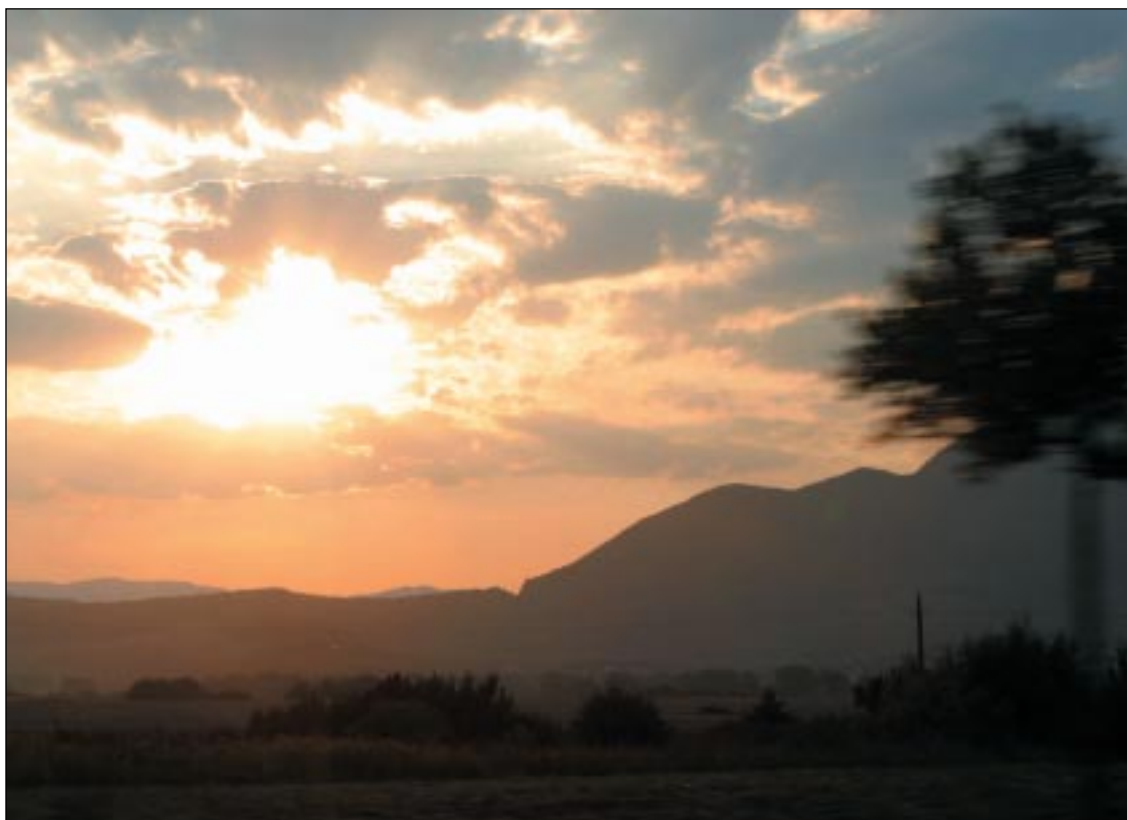
(Részletek *Tőkés László* „*Üzenet*” című leveléből 2002 Adventjében)

Elmentünk mi is a végekre, fényeket keresni, évszázadok csillagait. Elhoztunk belőle néhányat, így együtt, Északról, a Felvidékről. Előző albumaink már megmutatták: a növekvő, kiterjesztett szárnyú sas a magyar nemzet régi szimbóluma. A nap és a hold a székely nemzet címere: a székelyek úgy őrzi és védik az ország határait, mint a Nap s a Hold. Más végekre mentünk most, emelt szívvel. *Üzenet a múltból – s hogy melyik jövőnek?*

Könyvemben a végek üzenete két nagy korszakból érkezik főként.

Az egyik: 1526 után a török elleni végvári küzdelem és a Rákóczi szabadságharc idejéből, a három részre szakadt országból.

A másik: 1918 és Trianon után, a harmadjába szorított országból; s elszakított végeiből.

Naplemente

Részlet II. János Pál pápa magyar nyelvű beszédéből Rozsnyón, 2003. szeptember 3-án:

Most a magyar nyelvű közösséghez fordulok, amely oly nagy számban él e területeken, és integráns részét képezi ennek az egyházmegyének.

Kedves Testvéreim! Legyetek büszkék hagyományaitokra, és hűségesek atyáitok tanításához.

Őrizzétek meg szilárdan a hitet, és legyen élő reményetek. Az erőt a Krisztushoz és egyházához való ragaszkodásból merítsétek...

„Nem arra rendeltetett a vitézkedés, hogy embereket ölünk meg, hanem hogy e világ sötétségének fejedelmét meggyőzzük: a belső és láthatatlan ellenségeket, a mi saját indulatainkat, fogságban tartsuk. Azért nem testi fegyverrel, hanem igazság és világosság fegyverével harcoljunk, hogy a győzedelmes vitézeknek ígért jutalmat elnyerhessük.”

(Pázmány Péter prédikációi, A keresztyén vitézek kötelességéről, Szépirodalmi, 1987)

A Magyar géniusztípus című album alapján a Felvidék szülöttei: Balassi Bálint – Zólyom, Hell Miksa – Selmezbánya, Berzeviczy Gergely – Nagylomnic-Szepesség, Id. Markó Károly – Lőcse, Madách Imre – Alsósztregova, Ipolyi Arnold – Ipolykeszi, Herman Ottó – Breznóbánya, Jókai Mór – Révkomárom, Mikszáth Kálmán – Szklabonya, Lóczy Lajos – Pozsony, Csontváry Kosztka Tivadar – Kisszeben, Marek József – Vágszerdahely, Dohnányi Ernő – Pozsony, Szondi Lipót – Nyitra, Márai Sándor – Kassa

És még mindig a nagyokról. Csetneken született Madarász Viktor és Lőcsén Id. Markó Károly, és ugyanitt festette gyönyörű szepességi tájait Müller János Jakab; a kassai rajziskolában nő fel Benczúr Gyula; s ebben a keleti magyar fővárosban indította útjára a magyar művészettörténelmet Henszlmann Imre Párhuzam című művével és 1846-os programbeszédével. A felvidéki bányákban verték a svéd Daniel Warou által tervezett Rákóczi-érméket, s Eperjes nagy szülötte a festő Rombauer János; s a világ csodálhatná Lőcsei Pál mester főoltárát.

Nevek, amelyeket nem sorolnak a géniusztípusok közé – nevek, amelyek nélkül nincs magyar Felvidék.

Vár áll ott, most kő, halom – az ég alatt Kapi vára

Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia

Etele, Csaba, Mogera, Ügek, Eleud, Álmos

...

Etele halála utáni vérengző háborúból számos maradékai és fiai közül csak az egy Csaba maradt fenn; krónikáink szerint a szerencse részén áll, de Dietrich árulása által, csak 15 ezer fegyveresével szabadul meg, és ezek is mint egy régi hagyomány tartá, mind halálosan megsebesítvék, a hús bűvös gyógyja által azonban új harcokra élednek... Csabának szabadító segéd seregéveli folytonos várását jelenti a róla felmutatott rege is: mint küzd szüntelenül a krimhildi csata évnapján, Csabának mezején feltámadva seregével. De még inkább e hitregei kétségtelen nyomban veszem észre már első jelenségét a további magyar nemzeti epos egyik fő eszméjének, ama vérbosszú megtorlásnak, mely a további küzdelem alapföltételét teszi. Erre várják már Csabát székely maradéki, de hasztalan, s ezért keletkezik a közmondás; jönnek azonban a megérett ivadék, az árpádi magyarkor hősei, kiknek hadait a krónikai hagyományban is, az attilai örökség elfoglalásának és őseik megtorlásának eszméje vezérli.

Csaba ugyan is visszatérve atyja Bendekuzhoz (kinek nestori éveit, miután fia Attila 124 esztendőskorában halt meg és Csaba még ezután 13 évet görög országban tölt, s egy évig barangol vissza az ősi honba), miután maradék népének segítségül nem jöhet, a nemzeti hagyomány szerint örökül hagyja a feladatot ivadékinak... Minekutána Pannoniából hazatért volna, s immár halálos ágyán volna, hozzá hivatá a főnépeket, a magyarok közül, és kinszeríté őket az ő istenekre Damasekre, hogy – idővel ismét a Pannonia földére akarnának kimenni;

Azért a magioroc ismét kiindulnak scythiából... Csaba után a nemzeti genealogia tovább viszi a fejedelmi ősök nemzetségi sorozatát. Csaba fia Ed, a névvel az Anonym. kún vezérek sorában találkozunk, hol első helyt Ed nevezetetik, s általában a többi kún vezéri Ed, Edemen (szinte egy Csabának fia), Edemer, Ete és Etu nevek azonosnak mutatkoznak. Ed fia Ügek, ezé Eleud. A néhány név az Attila és Álmos közti hosszas korszak származási sorozatából... az Ügek és Eleud nevek *ük* és *előd* az értelme. A sajátlag Álmossal kezdődő újabb magyar fejedelmi sorozaton túli atyákat csak mint elődöket, üköt említé. Eleud fia, az új honkereső, népét beléje vezérli s a hatalmas dynastiát alapító Álmos, kit azért a nemzeti monda ismét hősregei vonásokkal tüntet fel. Hősnek hirdeti őt csodás, természet fölötti eredete (az Álmos anyjánál, Emesénél megjelenő Turul madár – s Álmos ezáltal fogantatik).

(*Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia, Európa, 1987*)

...

A krónikások nem pogányokat és keresztényeket, hanem magyarokat és németeket látnak egymással szemközt. Az ősi hithez ragaszkodó magyarok leverése után az ősiséghez ragaszkodó magyarok, a gyéren lakott Mátra vidékére, az Ipoly völgyébe tömörülhettek. A lázadó Koppány és Vatha utódait joggal sejtethjük a palócokban, akik nyelvükben, külsejükben, életmódjukban, lakásukban még most is annyira ragaszkodnak az ősihez, a hagyományokhoz...

A Hármaskönyv szerzője, Werbőczy István nádorispán, Nógrád megye főispánja, nagy ellensége volt a reformációnak. Egy följegyzés szerint nyolc lutheránust megégettetett volna. Kolonics Lipót pozsonyi vésztörvényszéke sok evangélikus lelkészt ítelt gályarabságra, börtönre. Ezért a bujdosó kurucok rátámadtak a katolikus papokra, akik közül többen megöltek. A katolikus papság ismét menekült, legfőképpen a városokban maradtak papok. A XVI. században a lutheránus vallás fejlődését mi sem akadályozta, mert az egész megye nemessége és tisztikara lutheránus volt. Losoncban 1608 körül háromezer lutheránus áttért a kálvinista hitre. Nem csoda hát, ha a testvérháború kiütött a lutheránusok és a kálvinisták között is. Az utóbbiak voltak hatalmasabbak s amazok templomainak nem akartak helyet adni. Egy helyen az egyességben mégis kaptak helyet a városon kívül, a kálvinisták azonban kikötötték, hogy a lutheránusok halottjaikat a városon keresztül csak énekszó nélkül vihetik és csak a város kapuját elhagyva énekelhetnek. Temetkezhetnek a városi temetőbe, de a szertartást református pappal kell végeztetni!...

A török hadjáratok után sok kárt okoztak a vallási vilongások is. A katolikus főurak a törökök elől sikerrel elbujdosott magyarokat elűzték, ha nem akartak a katolikus egyházba visszatérni és tótokat telepítettek be. A tótok elhozták papjaikat, akik a magyarságot is eltótosították. Már most, ha ilyen tót faluban ősi formájú díszítéseket találunk, bajosan vitathatják magukénak azt a szlávok.

Hogy mennyi harc folyhatott a templomok körül ezen a vidéken is, azt mutatja a rimaszombati régi katolikus templom karzata fölött ez a fölírás: *«Vérrel alapított, vér által származott, vér által nőtt és vér által léssen vége.»* (Malonyay, 158–162.)

Szólj, síp, szólj,

Forró vízbe teszlek,

Onnan is kiveszlek,

Kerék alá teszlek,

Onnan is kiveszlek,

Szólj, síp, szólj!

(Kürt; Kósa 1979: 55)

Eresz alatt, Várhosszúréten

Párban a Felvidék drótjain

Márai Sándor: A kassai polgárok (részlet)

Petrus, főbíró

Vigyázz a szóra, Fürmender. Messzire hallatszik.

Timót, Fürmender

Kassa jogot akar, mert város. Kőfala van és házai. Temploma, kápolnája és ispotálya. Huszonhat céhe van, borbélyja és patikáriusa. Elmúlt az idő, amikor még királyi falu volt. A város megnőtt, mint az ember. Ereje és alakja van. Ezért akar jogot. Kassa polgárai szoltak. A főbíró és a Magas Tanács adja fel szavunkat a királynak.

Petrus, főbíró

A tanács felel a polgároknak. Ez nem az az idő, mikor a polgár több jogot követelhet. Meg kell tartani azt, amink van. Ez most a lecke és a vizsga.

Timót, Fürmender

Amerre nézel a világban, több jogot követel és kap a polgár. Itthon és a külső országokban. Buda, Szeben, Brassó, Lubló, Lőcse mind szabad városok már. A rajnai városok szövetségbe álltak. Él a Hansa, Lübeck vezeti. Lombardiában a város a polgár vára. Joga van és hatalma. Nyugaton és délen a polgár fegyverrel ostromolja már a zsarnokok várát. Kassa város és magyar. Jogot követel a magyar királytól.

Petrus, főbíró

Kassa a király birtoka. Várja meg jogát.

Timót, Führender

...A király messze van, a rablók közel. Kassa nem ügethet minden panaszával Budára, oltalmat és segítséget kérni. Apád apja, Főbíró úr, még emlékezik rá, hogy ez a város száz év előtt magyar birtok volt. Gallus, Petrus és Theodorus magyar nemes urak birtoka. Mikor István király Felső-Kassát a német hospeseknek adta, a magyar urak leszorultak a Hernád partjai alá. Magas Tanács, apáitok apái még ismerték Kassát, amikor színmagyar volt. Német és olasz vendégeink nem régen érkeztek. Békében éltünk és élünk velük. Segítettek várost építeni a királyi faluból. Templomot építettünk a gót ízlés szerint. Várost építettünk házakkal, kövekből és szokásból. A német vendég a hasznos mesterségek titkát hozta, az olasz selymet, ékszer, illatszert, fűszereket, szőlővenyigét, veleneci gránátposztót. A magyar katona volt, védte a földet és a telepet, fegyvert, bőrt és vasat munkál a műhelyekben. Három műveltség állt össze szövetségbe, hogy egy faluból város legyen. Ma itt a város. És jogot akar.

Petrus, főbíró

Királyal alkuszol, Fürmender, mikor jogot követelsz. Nézz messzire, és vigyázz a szavadra.

János mester (az ajtó mellől)

Vigyázz, hogy az igazat mondd, Fürmender. Csak erre vigyázz, semmi másra.

Mindenki János mesterre néz, aki Dylessel jobbán, mozdulatlanul áll az ajtó mellett.

Timót, Fürmender

János szól, a kőfaragó...

János mester

Beszélni akarok. (Csend) Azt mondtad, Főbíró úr, nézz messzire, aki a királlyal alkuszik. A polgár messzire néz, és látja, hogy mindenfelé ő építi az új világot. A paraszt és a polgár. Minden teher az övék. Ki fizet minden sarcot, adót, dézsmát, vérdíjat és tizedet? A paraszt és a polgár. Ki építi a várakat és a városokat? A paraszt és a polgár. Ki emeli magához a parasztot, ad neki városi jogot, amerre nézel? A polgár. Ki építi a házat, amely több is, mint kőrakás? A polgár. Nézd meg a lovagi várakat, miféle az élet falaik között? Tivornya, lebzselés és kapzsi harcok. Nézd meg az életet a falak között, melyeket a polgár emelt házai köré. Dicsérjük Istent, keresztény rend szerint. Mázos fazekat és tálat gyúrunk az agyagból, hogy embermódra étkezzenek az emberek, szövünk vásznat és barchetet, hogy embermódra öltözzenek az emberek, díszítjük Isten és az ember házait, vigyázunk a közös szokásokra, dolgozunk, olvasunk és zenélünk. Elhozzuk északról az írhát, hogy az embert ne kínozza télidőn az Isten hidege, keletről a fűszert, a selymet és az illatot, hogy az élet íze, illata és külseje nemesebb legyen. Ki hozza és viszi mindezt, ki építi? Ki szövi, fúrja, faragja, kalapálja? A polgár.

Makár, a kovács

Magyarok, németek és olaszok polgári rend szerint élnek itt. Jogot Kassa polgárainak.

Viktórián, a takács

Az élet, melyet kezünk munkájával építettünk, emberhez való. Jogot adjatok.

Ireneus, a kovács

Harminchat város hetvenkét követének szava annyit ér a királyi tanács előtt, mint egyetlen nemes úr voksa. Jogot és mértéket.

Petrus, a főbíró

A polgár és paraszt verejtékével építi az országot. A nemes úr vérével védi. Ezt ne felejtse, Ireneus...

Timót, Führender

Emlékezzetek, polgárok. Endre halála után az országnak nem volt többé Árpád véreből való királya. Ómodé és az ország urai a nápolyit választották. Francia vér keveredik benne az Árpádok vérével. Esztendeje koronázták Székesfehérvárott. Ómodé, a nádor, híve és barátja a királynak. Szepes és Zemlén ura szerzett trónt a nápolyinak. Most megkapta jutalmul Kassát.... Ómodé estére birtokba veszi Kassát. Hadaival, fiaival, János, Miklós, Dávid, László, Domonkos mesterekkel itt áll a kapuk előtt, és várja a polgárok hódolatát. Estig vár. Kassa polgárai, döntsetek...

Madách Imre-Keresztúry Dezső: Csák végnapjai

Csák   Megállj!
Azért küzdjünk tán, hogy Károly helyett
Svábot, csehet emeljünk trónusunkra?
Vagy hozzunk trón ellen köztársaságot?
De ki bírja meg ezt közületek?
Nem Róma e hon, melynek harci lelke
A lemondásban nyert polgárerényt.
Itt minden szív rangot, hasznót cseng,
S ha nincs felettök egy erős ököl,
Egymást rabolják, egymást üldözik.
Szentek hona csak a köztársaság,
S melyben élünk, jaj: e hon latroké.

János
Az ősi vér, Csák, nem csak várainkban
Él: ott újul, munkál a pásztorok,
Magvetők, mesteremberek szegény
Hajlékában is. S ott ki védi meg?

Csák
Mit nekem már nép! Mit nekem haza! –
Megérdemelte sorsát: azt az esküt,
Melyet Szer terén ősei kimondtak,
Megszegte. – S mégis, mégis siratom,
Mert édes, szent. – És még fájóbb, mivel
Sírját most önmagának ásta meg.
Mert pusztá hont egy Béla újraéleszt,
De elkorcsúlt népet senki sem.

János
Mit tegyen a nép, hogyha nincs kire
Tekintsen? Haza, szabadság: kié
Legyen e szent örökség?

Csák   Ki híven
Megvédi. – Alku? Zách sorsa kinyitja
Szemünk: ki alkuszik, elvesztheti
Magát is.

Miklós   Földed, birtokod miénk még:
Megállunk rajt! Tè mondtad ott a véres
Csatatéren: várad az ősi virtus
Végső bástyája

Csák   – Vagy, ha megcsalódom,
Felállok még egyszer: lesujtok mindent,
S karomba zárom Árpádnak leányát
Vele dőlök a roppant sírgödörbe
Hol velünk majd a régi nemzet alszik.

(Részlet a II. rész 4. képből. Idézi a Rendületlenül – A hazaszeretet versei című kötet, Officina Nova, Budapest, 1989)

Tinódi Lantos Sebestyén: Sziitnya, Léva, Csábrág és Murán váraknak megvevése

Lészön beszédöm itten ez országról.
Sziitnya, Léva, Csábrág, Murán váráról,
Ferdinánd királ elrontásáról,
Az bennök valóknak nagy szernyű halálokról.

Azt tudjátok régtől fogva magyarok,
Tin köztetek csak dúlátok, fosztátok,
Egymásra kegyötlön agyarkodátok,
Ki miá vesztétök nagyobb része országtok.

Nagy siketség, vakság szállott reátok,
Farahó királhoz hasonlók vattok,
Hiszem isten keménítötte juhótok,
Sem prédikálással, sem énökkel gondoltok...

Erős, magas kőszálon Murán vala,
Egynéhán országot szűkítnek vala,
Erősb várat, soholt nem láttak volna,
Az két császárnak es megvenni nagy gond volna.

Róla bizton sokan példát vehetnek,
Erős várakat az kik építenek;
Ott szegínyök ehöznek, verítőznek,
Az ő cselédjökkel élhetetlenné lésznek...

Az erős vár Isten ellen mind semmi,
Azért benne senkinek nem kell bízni,
Istenünknek kell szerelmét hallgatni,
Ez földi urunknak es nagy hívön szolgálni

Tè Magyarok jobb ha mind egygé lésztek,
Mint eddég, egymást ne úgy szeressétök,
Úgy ad Isten jó szerencsét tinektök,
És megszabadítja idegön néptől földetök.

No ha ebben nem akartok elővenni,
Ennél inkább kezdötök fogyatkozni,
Két fél között mindenestől elveszni,
Mind az két szék között pusztá földön maradni.

Adjatok azért Istennek nagy hálát,
Hogy adott tinektök kegyelmes királt,
Csak igazán szeressétök ti egymást,
Hátha nyerhetitök az elveszött házakat

Kincses Kassa mast vagyon jó őrzetbe
Benne Sebestyén deák vers-szörzésbe,
Nem csuda ha vétök vagyon versfőbe,
Szörzé 1. 5. és az 4. 9.

(Tinódi Lantos Sebestyén Válogatott munkái, Magvető, 1956)

Jelentés Balassi Bálint esküvőjéről és a pataki vár elfoglalásáról
1585. április 5

Úgy tett mintha Erdélybe indulna és midőn Sárospatak felé kitért, 1584. december hó 25-én az ókalendárium szerint, az új és reformált szerint pedig tizenötödikén, éppen az Úr születése ünnepén, mikor ott az ókalendárium szerint ünnepelik, bement a belsővárosi templomba a nyilvános predikáció meghallgatásának ürügye alatt, mely midőn befejeződött és a nép nagyobb része a templomból eltávozott, megragadva unokatestvére, özvegy Dobó Krisztina, kezét, előrelépett vele együtt Balassa Andrásnak valami prédikátora elé, akit ő maga Balassa Bálint megegyezés szerint magával hozott, és ott a templomban a házassági szertartás szerint összeadta magát vele. Ez megtörténvén, azonnal felmentek a várba, fegyveres szolgáltnak nem kis számától kísértetve. Belépve tehát a vár kapuján, ahol az örök szokás szerint feküdtek, elkezdett Balassa hozzájuk beszédet tartani, elmondta, hogy az az özvegy már törvényes házasságban megesküdtött vele és ezért tudják meg, hogy ennél fogva ő a vár ura. Kössék le tehát ők magukat hozzá szigorú esküvel, melyet ha nem tennének meg és ellenállni próbálnának, fejük vétele után kihányatja őket a várból, mely gyalázatos szidásokat és fenyegetéseket pedig mind ő felsége és uraik hű emberei tőle nem érdemeltek meg, mivel ő felsége és uraik hűségére vannak kötelezve és ettől a hűségtől semmiképpen sem akarnak elállni. Hárman pedig közülük: nemes Dely Ferenc, más néven Pálffy, Dobó Ferenc úr lovaskatonája, mikor ellenállt, a kapun kiűzve kihajíttatott, mások pedig, Nagy Jakab hadnagy és régi katona, harmadik Wesseli István, a vár kapusa, miközben Balassa törekvésének ellenálltak, kivont karddal üzőbe vették, és az említett hadnagyot megsebeztek az ő kezdeményezésük folytán. Miután ezeket a várból kivetették, bizonyos kapuőröktől és gyalogosoktól és egyéb szolgálktól elkezdték elszedni a fegyvereket, aztán a függőhidat felvonták és elzárták, és így a várat teljesen elfoglalták...

Míg ezek a várban történtek, ketten azok közül, akiket kihajítottak... a felfegyverzett népet beeresztették... Balassának megparancsolták, hogy mivel ekkora gaztettet elkövetni és a várat... a köteles hűséget hátra hagyva ily vakmerően elfoglalni merészelte, a várból rögtön távozzék, ha nem akarja ugyanazt elszenvedni, amivel ő fenyegetőzött... megfogva felesége kezét, kényszerülve, a katonák erejétől űzve, felesége pedig önként, nehogy férjét elhagyja, a várból Balassa valamennyi szolgáljával együtt eltávoztak.

Balassa Bálint: A szepesi Kamarához a zombori szőlők dolgában

Szolgálatomat ajánlok Keteknek mint bizott uraimnak barátimnak. Istentől Keteknek minden jót kívánok. Az mely levelet Ketek Zombor felől nekem és az én atyámfiának 3. Április írt, azzal honn nem találtak, mert jeles dolgaiban foglaltos voltam itt Nyitra vármegyében, az hugom házánál, Forgách Miklósnejenál. Értem a levélből a Ketek akaratját és ő Felsége parancsolatját, de Keteket kérem, hogy Ketek ezt a dolgot halassza ad. 15. Mai, akkorra hiszem Istent, hogy én magam Kassán leszek kegyelmeteknél és vagy az pénzt felvesszük vagy egyébképpen úgy alkuszom meg Zombor felől Ketekkel, hogy ő Felségének nem esik kárára. Ez napig sem szüret, sem aratás, sem derékkaszálás nem lehet, hogy Ketek az prolongátot annak álíthatná, hogy ez nap alatt Zombornak akarnám hasznát elvenni, hanem oka csak ez, az mit Ketektől ez kevés terminust kérem, hogy félben dolgaikat ne hagyjam itt fenn és szertelenül ne kellessek ilyen árvizekben és rút útban aláfaradnom. Mert az ókalendárium szerint való virágvasárnap, ki mához egy hét, leszen az Balassi Lászlótól reánk szállott jószágnak oszlása bátyámmal és öcsémmel együtt Zólyomban, s ott kell minden okvetetlen lennem akkorra. Mindazáltal, ha Ketek ugyan nem akarja csak ez terminust is meg engedni, Ketek írja meg mindjárt, és én alá megyek mindjárt és ha lehet, megalkuszom Ketekkel; ha az nem lehet pedig, az sommát felveszem. Azért Ketektől bizonyos választ várok etc. Isten éltesse Keteket. Datum et Pereszlyén. 13. Április Anno 1587.

Keteknek szolgál Gyarmathy Balassa Bálint m. p.

Balassi András feljegyzése Balassi Bálint születéséről és Balassi Zsigmond adatai halála körülményeiről

1554. lett Balassa Bálint 20. octobris 9 órakor délelőtt szombat napon Zólyomba.

Anno 1594 die 19. Maii minden két combját lőtték által és az borbélyok gondviseletlenségek mia holt meg 30. eius és vitettem Ujvárra.

Anno 1594 die 19. Maii Esztergom vára vívásakor, midőn ostromnak mentenek a vizvárnak, lőtték meg Balassa Bálint Uramot az ostromon. Minden két combján általment az golóbis, de csontot és ízet nem sértett. Vesztette az barbély, Mátyás hercege, nem akarván szót fogadni az magyar barbélyoknak és holt meg hertelen die 30. eiusdem.

(Idézetek Balassitól: Balassi Bálint összes versei és levelei, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955)

Balassa Bálint:

Egy katonaének
A végek dicsérete

Vitézek! Mi lehet
E széles föld felett
Szebb dolog a végeknél?
Holott kikeletkor
A sok szép madár szól,
Kivel ember ugyan él:
Mező jó illatot,
Az ég szép harmatot
Ád, ki kedves mindennél

Ellenség hírére
Vitézeknek szíve
Gyakorta ott felbuzdúl;
Sőt azonkívül is,
Csak jó kedvéből is
Vitéz próbálni indúl;
Holott sebesedik,
Öl, fog, vitézkedik,
Homlokán vér lecsordúl.

Véres zászlók alatt
Lobogós kópiát
Vitézek ott viselik;
Roppant sereg előtt,
Távul a sík mezőt
Széjjel nyargalják s nézik.
A párduc kápákkal,
Fényes sisakokkal,
Forgókkal szép mindenik.

Jó szerencsen lovak
Alattok ugrálnak,
Hogyha trombita riad;
Köztök ki strázsát áll,
Ki lováról leszáll,
Nyugszik reggel, hol virrad,
Midőn éjten éjjel
Csataviseléssel
Mindenik lankadt s fáradt.

Az jó hírért, névért,
S a szép tisztességért
Ők mindent hátrahagynak;
Emberségből példát,
Vitézségből formát
Mindeneknek ők adnak,
Midőn mint jó sólymok,
Mezőn széjjel járnak,
Vagdalkoznak s futtatnak.

Ellenséget látván,
Örömmel kiáltván
Ők kópiákat törnek;
S ha súlyosan vagyon
A dolog harcokon,
Szólítatlan megtérnek;
Sok vérben ferteztvén,
S arccal reá térvén
Űzöt sokszor megvernek.

Az nagy széles mező,
Az szép liget s erdő
Sétáló palotájok;
Az utaknak lese
Kemény harcok helye,
Tanuló oskolájok;
Csatán való éhség,
Szomjúság, nagy hévség,
S fáradtság: mulatások.

Az éles szabályokban
Örvendeznek méltán,
Mert ők fejeket szednek;
Viadalhelyeken,
Véresen, sebesen,
Halva sokat feküsznek:
Sok vad s madár gyomra
Gyakran koporsója
Vitézül holt testeknek.

Óh végbelieknek,
Ifjú vitézeknek
Dicséretes serege!
Kiknek e világon
Szerte szerént vagyon
Mindeneknél jó neve:
Mint sok fát gyümölcscsel,
Sok jó szerencsékkel
Áldjon Isten mezőkbe'

Zarándoknak vagy bujdosónak való ének (részlet)

Jártomban, költömben hogy csak reád nézzek,
Búmban, örömömben reád figyelmezzek
S jó, gonosz szerencsét csendesén viseljek,
Soha semmi helyen el ne felejtselek.

Hogy bujdosásom ideje tölte után
Én édes hazámba térjek esméig vígan;
Mindazokat jó egészségben találván
Aki szomorkodnak éntőlem búcsúztván

...

A másfélezerben és nyolcvankilencben
Az ó szerént, szerzém ezt ilyen énekben

Madarász Viktor: A bujdosó álma

Adj már csendességet

Adj már csendességet,
lelki békességet,
mennyei Úr!
Bujdosó elmémet
ódd bűtől szívemet,
kit sok kín fúr!

Sok ideje immár,
hogy lelkem szomjan vár,
mentségére,
Őrizd, ne hadd, ébreszd,
haragod ne gerjeszd,
vesztésére.

Nem kicsiny munkával,
fiad halálával
váltottál meg.
Kinek érdeméért
most is szükségemet
teljesítsd meg.

Irgalmad nagysága
nem vétkem rótsága
feljebb való,
Irgalmad végtelen,
de bűnöm éktelen
s romlást valló.

Jó voltod változást,
gazdagságod fogyást
érezhet-e?
Engem te szolgádat,
mint régen sokakat,
ébreszthet-e?

Nem kell kételkednem,
sőt jót reménlenem
ígéd szerint
Megadod kedvesen,
mit ígérsz nekem
hitem szerint.

Nyisd fel hát karodnak,
szentséges markodnak
áldott zárját,
Add meg életemnek,
nyomorult fejemnek
letört szárnyát,

Repűlvén áldjalak,
Élvén imádjalak
vétek nélkül
Kit jól gyakorolván
haljak meg nyugodván
bű s kín nélkül

Rimay János: Mikor Füleket, Szécsént és ezekkel több végvárat reménség kívül Isten a pogány kezeiből kiszabadította, akkor csinálta ezt az éneket (részlet)

Minden dolgok között láthatsz vizsáztatást,
Egen, földön, vizen, viadal s harcztartást,
Hadat és pártolást, ragadományt, halált,
Veszélyt és kárvallást.

Halál életet ront, bús szív víg kedvet bont:
Zápor nagy hegyeket, szél nagy tőkét ont;
Vadak és madarak, vízben lakó halak
Változtatnak helyt s hont.

Tündöklő hírnevet gyakorta gyalázat ér,
Mint fényes aczélhoz sokszor rút rozsdá fér,
Munkát foszt méltó bér,
Szegénytől is gazdag sokszor pénzt kölcsön kér....

Csak azt hiheti el gyenge gyarlóságunk,
Kit tapasztalással érhet okosságunk,
Mindjárt borzad hajunk,
Ha mi erőnk felett ránk rohanni látunk.

Így tetszhetik de meg Istennek ereje,
Látatlanul mellénk csatlott szent serege,
Ajánlott jó kedve,
Fogyatkozásunkban terjed győzelme.

Ki mert volna vajjon köztünk annak hinni,
Hogy mellettünk Isten így tudjon megvinni?
Mint minap akárki,
A pogányt bosszontván mondhatta: vakarj ki.

Ez feltetszett jelünk, hogy Isten vezérünk,
Utána siessünk, ne legyen félelmünk,
Megmarad mellettünk,
Jőjjön meg vitézi régi magyar kedvünk.

Az egek királya kegyelmét ajánlja,
Szívünk bátorságát s hitünket megáldja
Fiát mellénk adja,
Jerikó falait előttünk lerontja.

Nagy a neved, Isten, mert nagy nevekkel bírsz,
Mindent kedved szerént rendelsz, igazgatsz, írsz,
Segítséget nem hisz,
Tenéked könyörgünk, hisszük, hogy megsegítsz.

Ellenségünk szívét, mint kezded, epeszd meg,
Lakóhelyeinket nekünk térítsd meg,
Hogy megtelepedvén,
Szent áldozatot adhassunk vígan még.

Rombauer János: Idős férfi arcképe

Kiben kesereg a magyar nemzetnek romlásán
(részlet)

Ó szegény megromlott s elfogyott magyar nép,
Vitézséggel nevelt hírrel vagy igen szép:
Kár hogy tartatol úgy, mint senyvedendő kép,
Előmeneteldre nincs egy útag is ép...

Hazádnak szép vége mindenütt csonkán áll,
Sereged szép száma fogy, romol, s szállton száll.
Inséged nő s árad, veled egy ágyban hál,
Bő étkeid helyett rakódik apró tál.

Ki szánhat? Bánd magad nyomorúságidot,
Mert nézi s nem érzi az csak romlásodot,
Aki építhetné te szép országodot,
Könnyen múlatja el csak záloglásidot.

Sem pénz, jószág mostan, s méltó árú posztó
Nem indít, hogy szolgálj, megszükkült az osztó,
Csudáld, hogy minden rend nem kóborló s fosztó,
Az nagy orv mert kicsint szörnyebb felakasztó.

Ó kedves nemzetem, hazám, édes felem!
Kivel szerelmetes mind tavaszom s telem,
Keseregj, sírj, kiálts istenedhez velem,
Nálad, hogy szeretlek, legyen ez vers jelem.
(Rimay János munkái, Bárány Radvánszky Béla, A M. Tud.
Akadémia kiadása, Budapest, 1904)

Gyöngyösi István: Intés a magyarokhoz

Veszni tért kis hazánk, forgasz mely sok kockán,
Hány felé vetett már az szerencse sarkán!
Hol egy ellenségnek, hol másnak vagy markán,
Régi szép épséged mely miatt áll csonkán.

Oh az régiektől elfajzott nemzetség,
Híredben s nevedben korcsosult nemesség!
Miolta köztetek nincs az egyenlőség,
Ily rútul azolta prédál az ellenség.

Azmeddig egy szívvel fogtál, magyar, fegyvert,
Volt-é oly nemzetség, mely téged megvert?
Kardod minden ellen diadalmason nyert,
Sok préda s nyereség lábad előtt hevert.

Hol az a szép hír s név, sok adó s nyereség,
Kit elődbe rakott sok hódult nemzetség,
Vagy harcokon adott az győzött ellenség?
Mind elprédálta azt az egyenlenséget.

Tedd félre nemzetem ezt a délcegséget,
Mint régen, kövessed az egyenlőséget.
Ne fogyaszd magadot, találj ellenséget,
Ki majd ránt nyakadban siralmas ínséget. (1664)

Thököly és Zrinyi Ilona házassága

486. Akkoron személye az rongyolt Hazának
Meg hajol, s-lábához borul új Vrának,
S-nagy özöne közöt(t) szeméi árjának,
Illyen szókkal nyílik ajtaja szájának:

488. Hanem csak te benned vagyon reménségem,
Hogy még helyre ál(l)hat valamint épségem;
Mert a' ki eddig volt hogy már segétségem,
Búvult attúl inkább mint szűkült inségem.

489. Te, mint igaz vére édes Nemzetemnek,
Jobban érzed kényyát sok féle sebemnek,
Gondgyátis szívesbben viseled igyemnek,
S-azzal újulást adsz kívánt reményemnek.

490. Eddig is érettem eleget szenvedtél
Meg mutatván azzal, hogy híven szeretted.
Kérlek, mint hogy immár kezeidre vettél,
Továb se tágitcsad, a' mit ell kezdettél.

491. Mert ha az találna szakadni markodban,
Oh! mely szörnyű veszély követne ujobban.
Az utób(b)i gonosz ugyanis gyakrabban
Rosszabb az elsőnél, s-üt hatalmasabban

492. Tudom azt: a' nagy seb hamar nem gyógyulhat,
De ha ahoz kezéd hasznos írral nyúlhat:
Nem kétlem, hogy vara üdövel lehul(l)hat
És azzal mostani fájdalma elmúlhat.

493. Vráatul elmenvén, tére Asszonyához,
Borúlván annakis az szerint lábához;
Nem tűrheti, könyvet ad ittis szavához,
S-azzal illy beszédet veszen ajakához:

494. Teis, Nemzetemnek drágalágos ága,
Szomorú igyemnek tellyes vígassága,
Látván mint ell nyomot(t) az terhek sokasága,
Légy segédem, ell hűnt napomnak világa!

495. Ket(t)őknek e(d)gyes fáradozásával,
Lehessek még egyszer fel derült orczával,
S-jól indúlt dolgotok, kívánt folyásával,
Edgyezzen továbbis Venus mondásával...

497. Biztattyais abban, nagy fogadássávall;
Fel virraszttya napját kívánt világával,
Csak mostani habját, régi zavarával,
Le csendesíthesse fel kötö(t) kardgyával.

498. Aszszonyis magát arra kötelezi:
Valamiben tudgya, híven védelmezi.
Ezzek ki-ki maga szavát befejezi,
És az Versiróis munkáját végezi.
(Gyöngyösi István összes költeményei, MTA, 1914)

II. Rákóczi Ferenc fejedelem, édesanyja és fia, valamint bújdosó társai sírja a kassai dómban

... (a trencsényi csatában, 1708. aug. 2-án) megbotlott, felbukott, s elterült a földön, maga alá temetve lovasát is. A ló nyakát szegte. Rákóczi ösztönösen oldalára vetette magát az esés pillanatában, de így is megsérült, a bukás elszédítette, arcát elöntötte a vér, kalapja messze repült, s a körülötte tolongó, torlódó tömeg majdnem agyontipor-ta. Két apródja s a mellette levő pár testőr igyekezett eszméletre téríteni, s hosszú lándzsákkal próbáltak helyet teremteni a baleset színhelye körül. Nem volt sok vesztegetni való. A labanc Eszterházy József huszárezrede alig ötvenlépésnyire vagdalkozott a fejedelmet körülvevő csoporttól. Rákóczi élete kockán forgott, és veszélyben volt a szabadsága is. Az alig eszmélő fejedelmet hű emberei feltették Berzeviczy Ádám szürke lovára, arra a Bambuciusra, melyen Rákóczi bécsújhelyi börtönéből Lengyelországba menekült. Akkor rabságból mentette a fejedelmet, most az életveszélyből, a harc szörnyű zűrzavarából.

A csata fejvesztett menekülésbe bomlott. Az elkeseredet-ten harcoló kurucok között az a hír terjedt el, hogy a fejedelem meghalt, s ezt „hangos lármával terjesztették”. A szörnyű hír teljesen megzavarta a még ellenálló hajdúkat is. Már nem volt hadrend, csatasor, nem voltak tisztek, akik parancsoljanak, de katonák sem, akik engedelmeskedtek volna a parancsoknak. Most mutatkozott meg igazán, hogy Rákóczi tábornoki kara milyen hasz-navehetetlen emberekből állott. Pekry már reggel bizony-ságot tett alkalmatlanságáról, s Bercsényi, a katonai fő-parancsnok nem volt sehol.

A leghűségesebb segítő, a legtehetségesebb tábornok, Vak Bottyán, útban volt Trencsén felé, mikor a gyász-os vereségről értesült, s Nyitraszerdahelyen érte el a sebesült fejedelmet és kíséretét.

Rákóczi az első éjszakát a nyitraszerdahelyi kastélyban töltötte, még orvosok vették körül, sebet kötözték, sérülé-seit gyógyították, de ő már haditanácskozást tartott az összeverődött tisztekkel. Mindenki fejvesztetten, zavarodottan téblábolt. Bottyán az egyik percben még heves kifakadással hányt szemére Rákóczinak, hogy nem várta

meg őt, mielőtt csatába bocsátkozott, de a másik percben már a védelmet szervezte fáradhatatlanul. Másnap a kistapolcsányi kastélyban, ahová a kevésbé biztonságos Nyitraszerdahelyről Rákóczi továbbmenekült, felmérhet-ték a veszteséget. A gyalogezredesek szekéren hozták a megmentett zászlókat, jelentették, hogy azok, akik még nemrég olyan fegyelmezetten meneteltek a zászlók alatt, holtan maradtak a trencsényi csatatéren vagy az erdőségek-ben, úttalan utakon bujdosva próbálnak falujukba haza-jutni.

Rákóczi megtudta, hogy odalett, semmivé széledt nagy gonddal gyűjtött hadserege. Mélységes levertség és elke-seredés lett úrrá rajta: „A halál valóban kedvesebb volna ily gyászba öltözött sorsnál” – emlékezik meg sebesü-léséről. Most csak tengődik „a szerencsétlenség és a bú habjai között tengődő életben”. Elke-seredésén azonban gyorsan felülkerekedett benne a kötelességtudat. Heister üldözi, Kistapolcsányban mégis haditanácsot tart az összeverődő tisztekkel, fegyverbe szólítja a dunántúliakat, és kiáltványban szól a vármegyékhez. Súlyos vereség esett rajtunk – tájékoztatja az országot –, de pánikra nincs ok. Még részletes hadiparancsot diktál le a Tiszántúlon állomásozó Károlyi számára, közben a hevenyészve felál-lított őrhelyekről jelentik, hogy feltűntek a császáriak előőrsei. Végre éjfélkor parancsot ad az indulásra. Balassagyarmaton át menekülnek, Szécsényben végre vi-szonylagos biztonságban lehet. Itt két napig haditanács Bercsényivel, aki azután megy vissza a Ság melléki tábo-rába, parancsok Bottyán generálisnak és Ocskay számára. Megszervezi a bányavárosok és a Garam-vidék védelmét, s azután ismét nyeregben van, megszáll Homokterenyén, azután egy futamban Egerbe vonul. 1708. augusztus 11-én késő éjszaka ér be a városba, ahonnan nagy fénnel és reménnyel indult nem egészen két hónapja. Csak a Nemesei Társaság ifjú testőrei kísérik s a két udvari ezred maradé-ka. Hadsegéde, Józsa Mihály nem került többé elő, még a csata idején átállt a császáriakhoz.

(Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc, Gondolat, 1976, 323–325. o.*)

Kodály a Gömör megyei Gicczen illetve a Bars megyei Garamszentgyörgyön találta meg az alábbi szövegeket:

*Rákóczi, Bezerényi, Hirös magyarok vezéri!
Haj-haj magyar nép, hervadsz, mint a lék.
Mert a sasnak körme, körme, körme között
Hervadsz mint a lék.
(Kodály–Vargyas 1952: 45.)*

(Pt, azaz a Kodály gyűjtéseit feldolgozó Vargyas Lajos Példatára)

*Szaladj kuruc, jön a némét!
Ládd, mely lompos kerget téged!
Hidd el, megdöf, ha elérhet, érdemed szerint
megfizet,
Nyalka kuruc. (Pt 371)*

(A versek a Magyar Néprajz V. Népköltészet-ből valók)

Rákóczi kesergője

– Hallgassátok még magyarok, ammit beszéllek,
Tanácsoljatok vitézek, mi tivő légyek?!
Jön a nímét, dúl-fül, pusztít,
Rabol, kerget, mindönt ígét,
Jaj, hát mit tegyek?

»Tanácsoljuk fűlsígdnek, még sē is vesse,
Aranyait, ezüstjeit rudba veresse,
Rakassa fēl, vitesse el,
Hordassa el és mēnjēn el
Mēre szēme lát.«

– Mēgfogadom, elkövetēm, mondja valaki,
Sőt szeretem, mēg sē vetem, oktasson bárki,
Ki az oka, maj mēglássa,
De tudja mēg, hogy mēgbánja
Spion Károji!

A Kárpát-medence folyó-gyöngyei: a Vág, a Turóc, a Garam, a Nyitra. Hegyek, a természet büszke méltóságai, s a völgyek – a termékenység ölei. Nagy vonzása volt és van ennek a tájnak. És nagy olvasata a sorsának.

Vonzott a táj szépsége.

Vonzott a föld védhetősége, ezáltal biztonsága. A magyar történelemben állandóan jelen van a védekezés reflexe és kényszere.

Vonzott e táj birtoklásért, tulajdonlásért.

Európa földrajzi tájain alig van kis nemzet, amelynek annyi vára, kastélya, udvarháza, kúriája, vártemploma lenne, mint a magyarnak. Liptó, Árva, Turóc, főurak, arisztokraták, nemesek történelem-földrajza. Falakkal vette magát körül ez az élet, így védekezett, így vélte erősíteni s őrizni hatalmát. Vastag falak mögött szőtték az országos gondolatokat, az összeesküvéseket, az árulások, a lázadások, az egymás közti kisháborúk terveit.

A Vág völgyének alig van vára, várromja, amelyhez nem fűződne legendák, boldog vagy szerencsétlen szerelmek történetei, csodák és csodatevések. Hűség és gyávaság sokféle arca.

Valós életében erősnek érezhette magát e felföldi világ, a történelmi Magyarország eseményein, nagy sodrásain

*Tyüzit megrakatya velágos Szent János,
Velágolj, velágolj, csak aggyig velágolj,
Mig én nálad leszek. Ha én tőled elmék, te is
elalugyal.*
(Ghymes, Kodály; Ethn. 1909: 34)

*Sok pízembe, költségembe került váraim,
Aho készült pompásaim, szép palotáim,
Itt hagylak mán pataki vár,
Ném szánlak mán munkácsi vár,
Isten mēgáldjon!*

*Országomból, az hazámból mán ki kell mēnni.
Mordságomír, hibáimír engedj, Tököli!
Mēgöllek, mēgcsókollak,
Amíg ülök, mindig szánlak
Kedves Bercsényi!*

*Mēgengedjēn a magyarság, csak azt kiáltom:
Idēs hazám, mire jutál, csak azt sajnálom!
Nímēt lēssz mán a vezéred,
De tē néked az nēm véred,
Jaj ki nē szánna!* (Pt 369a)

mégis kívül maradt. Pedig világérzésében igyekezett alkalmazkodni, építkezésében jelen van a reneszánsz, a barokk, a gótika stílusa és ízlése.

A XVII. századtól kezdődően a protestantizmus gondolatai kapaszkodnak meg e terület sarjadó kisvárosaiban.

Selmecbánya a magyar műszaki oktatás bölcsője.

Besztercebánya, Körmöcbánya a történelmi magyar városkultúra alapozói.

Századokon át a magyar-szlovák együttélés „békéjének” gondolták a világot. Nagy önámítás volt ez, arisztokratikus idill. E felvidéki vármegyék gazdag-szegény viszonyában mély szociális, nyelvi, népi, nemzeti ellentétek feszültek és érlelődtek. Ezen a vidéken, Terhelyen, Terhován termett meg Jánosík, a hegyilegény. A szlovák lázadó, a népi-nemzeti hős. Ez a természet szülte a szlovák népi kultúrát – amely alapozója a nemzeti kultúrának –, a népdalokat, a népzene, a népviseletet, a tárgyi népművészetet...

Két másnyelvű történelem, mindkettő valóság.
Dobos László, Pozsony, 1995. aug. 8.

*(Legaza László-Szacsvay Péter: Felvidéki utakon 2.
kötet, Mikes Kiadó Budapest, 1995)*

*Katona bácsi, hopp, hopp, hopp.
Adjon nékem cibakot.
Mert ha nem ad cibakot,
Kitöröm az ablakot.*
(Tallós; Gágyor 1982: 68)

Felsőmagyarországi gótika, reneszánsz és barokk

A XVI. század derekán hazánknak a török hódoltságtól menten maradt részeiben a renaissance új iránya érvényesül, amelynek nyomaival már a század elején is találkozunk (pl. a besztercebányai Olajfák hegyét ábrázoló kődobormű épületein). Ez a velencei korani renaissance változatának tűnik fel, amely Lengyelországban és Csehországban is elterjedt; a legsajátosabb virágzást azonban Felsőmagyarországon érte el, miért is felsőmagyarországi renaissance-nak is nevezhetjük. A stílről nézve az arkatúrásan tagolt emeletnyi magas oromfal a jellemző, amelyet fantasztikus ormokból álló koronázattal be, csúcsain kovácsolt vas-zászlócskákkal, magának a homlokzatnak hiányzó építészeti tagoltságát egykor

sgraffitódíszítés pótolta. Eperjesen még ma is egész házsorokat láthatunk e stílusban..., ahol igen változatos díszű stukkó mennyezetekben gazdagok a XVII–XVIII. sz-i lakóházak.

Ez a stílus a XVII. század vége felé barokk, a következő században rokokó és copf elemeket fölve, szinte a XIX. sz-ig virágzott, mint élénk ellentéte a barokk és rokokó amaz alkotásainak, amelyeket az ellenreformáció korától kezdve nálunk szinte kizárólag külföldi mesterek emeltek.

A barokk első nagyszabású alkotása nálunk Pázmány egyetemének épülete és az ehhez fűződött templom (1630), amelynek hatalmas csarnokát pompás sztukkó-díszítés borítja... A jezsuiták számára 1681. épült a kassai premonstreiek temploma, amelynek faragott kövekből összerótt kéttornyú homlokzata szinte reneszánsz zamátú díszítést mutat.

(*Révai Nagy Lexikona, 13. kötet, 180. o.*)

Lőcse, Városháza

A dombtetőn Nyitra szíve

Eperjes, szoborrészlet

Eperjes, városközpont

Bártfa

Sáros vármegyében, a Tapoly egyik vonulatában fekszik ez az ékszerváros. Érdekes négyszögletű főterének északi szélén áll a XIII-XIV. században épített gyönyörű gótikus mű, a Szent Egyed templom. A magyar építészet egyik remekműve, amelyet kétszeri leégése után az igazán alkotó években, 1899-ben szenteltek fel újra Steindl Imre tervei alapján.

Eredeti falképei ritkaságszámba menő műkincsek csak úgy, mint a Lapidida István által 1465-ben készített szentségház és az ugyanazon és a következő században épített oltárok: kevés ilyen nagyszerű művünk maradt fenn Mátyás korából.

Bártfa jellegzetes „címere” a városháza a főter közepén, 1501-ből, ugyancsak a gótika remeke. Erkélyfeljárója különleges a magyar építészetben. Vaskos falai, erőt sugárzó teteje szinte védővár benyomását keltik.

A felsőmagyarországi reneszánsz ezer színben pompázó épületcsoportot hagyott hátra a főtéren – amelyhez méltóan csatlakozik a 100 éve épült új görög katolikus templom. Érdekes bástyatornyai, kapui, körfalai, sáncai, árcai emlékeztetnek a dicsőséges időkre. A város a XIV. század második felére csaknem teljesen evangélikus közösség lett. 1590-ben a magyar protestánsok itt tartották első általános zsinatukat, s menedéket találtak falai között a lutheránusok is. Később Lengyelország nagyhatalmi feldarabolása és hanyatlása visszavetette a határközeli Bártfa fejlődését.

A Városháza

Részletek a Fő térről

Szoborrészlet a Fő térről

A Szent Egyed templom kívül ... és belül

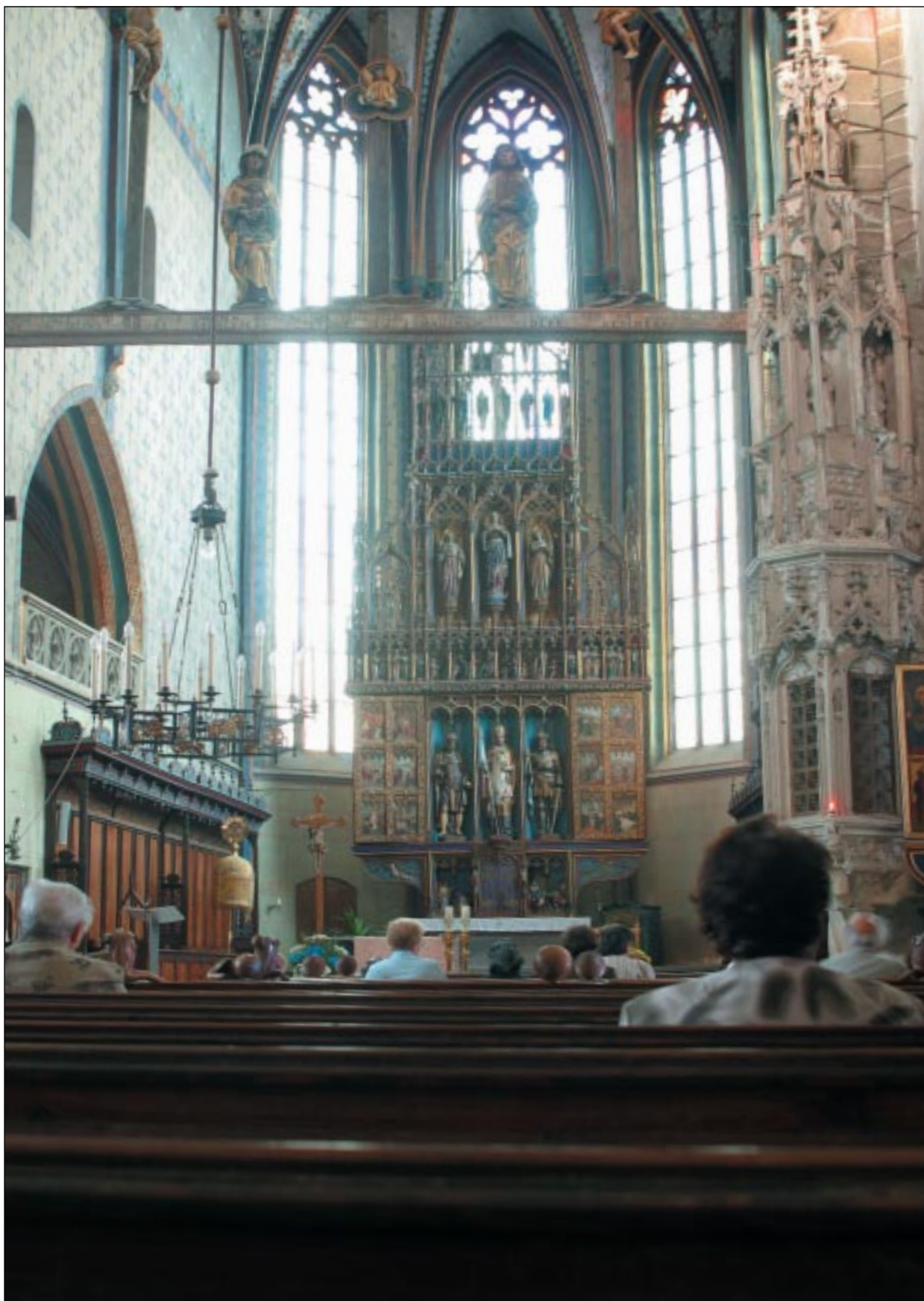
Faragott templomi padtáblák

Keresztelő medence

A Szentkereszt oltár

A Szent Egyed templom főoltára

A Szent Barbara oltár a templomban (részlet)

Táblakép, részlet az Úr születése oltárról

A Városháza a templomból

A ferencesek temploma

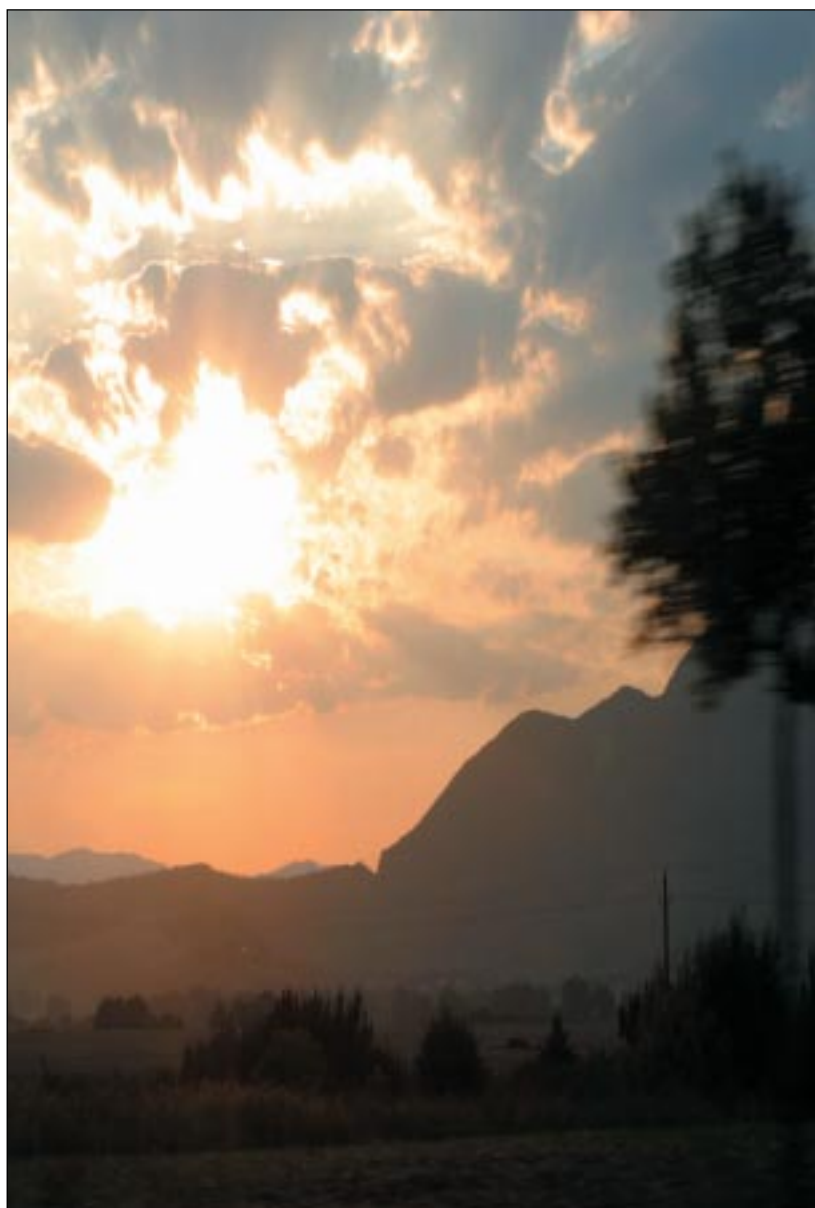
Bástyatorony

Besztercebánya

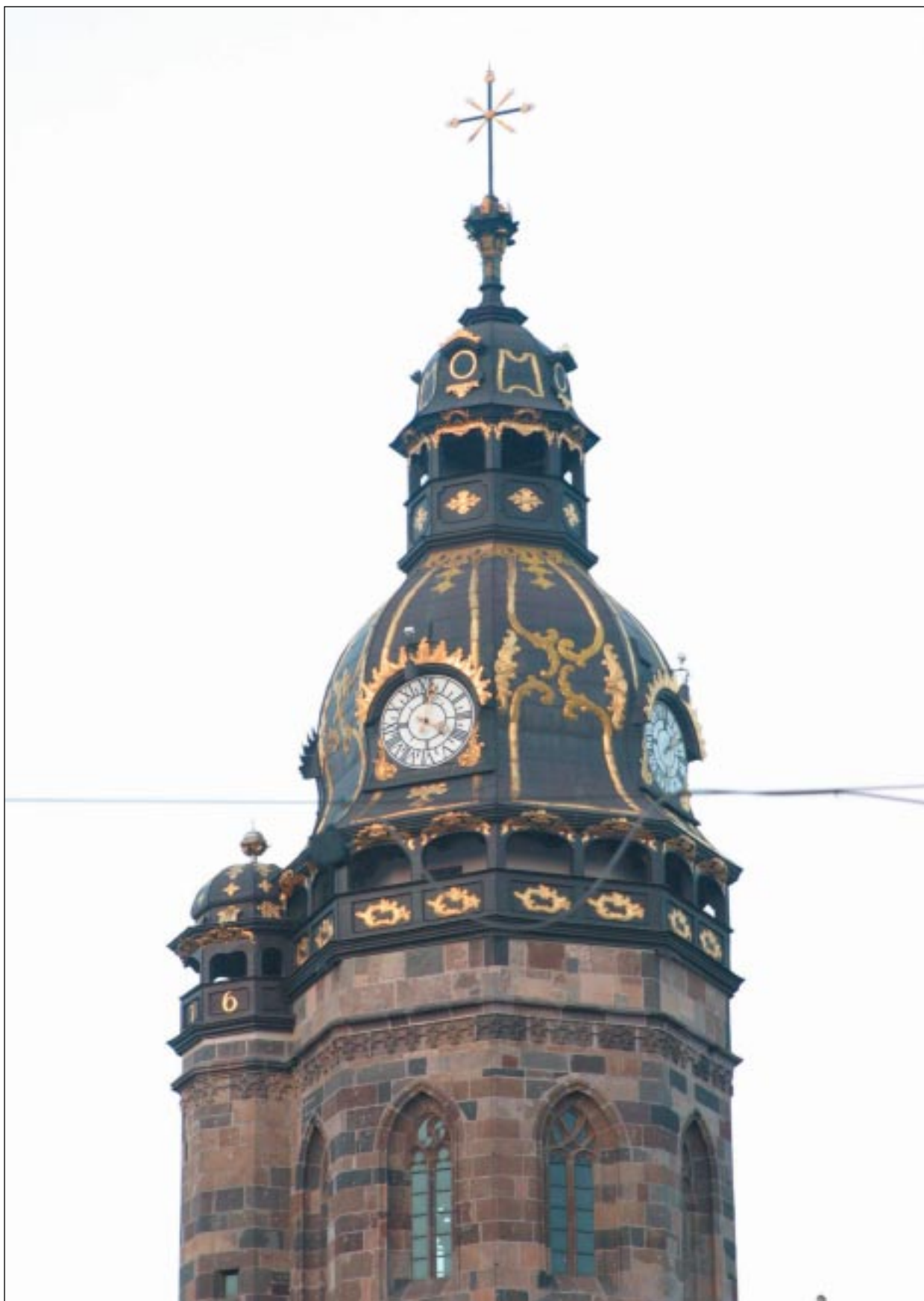
A IV. Béla által kiadott adománylevél szerint már 1255-től iskola működik itt. A király által idehívott és ugyanezen levélben említett tübingiai hospesek által újjáépített településnek a király már 1255-ben bányavárosi kiváltságokat adott, s hamarosan az ún. alsómagyarországi bányavárosok szövetségének a vezetője lett (arany, ezüst, réz, higany). 1608-ig csak a bányákat művelő németeknek volt polgárjoga.

Buda elfoglalása után 1542-ben Besztercebányán tartották az első országgyűlést, ahol Izabella királynő és a Habsburgok egyezséget kötöttek. 1620-ban itt kiáltották

ki Bethlen Gábor magyar királlyá – amit ő visszautasított. A XII. század második felében épített várból ma is jól látható az előkapu, a gótikus kapuzat és az egyik bástya-torony. A Thurzó-család uralták a várost építészeti is, reneszánsz palotájukkal; ugyancsak reneszánsz stílusban épült a régi városháza az óratoronnyal. Templomai közül híres a német plébániatemplom, a XIII. századi alapítás román stílusát ötvözve az átépítés gótikus és reneszánsz, sőt a barokk jegyeivel; az eredetileg, 1303-ban gótikus stílusban épült Szt. Erzsébet templom, ugyancsak többszöri átépítéssel; s persze itt áll Mátyás király késő gótikus háza, 1479-ből: a királyok és a királynők nagyon szerették Besztercebányát.

A Szent Erzsébet templom kapuja

Dombormű a plébániatemplom falában

A városháza, háttérben a német plébániatemplom

Magyar síremlékmű a temetőben

Sírok a vár tövében

A belváros

Nagyszombat

A római katolikus egyház egyik legfontosabb bástyája. Rengeteg szép temploma miatt Kis-Rómának hívták a régi szép időkben. A török megszállás alatt, 1543-tól ugyanis főként itt éltek és dolgoztak az esztergomi érsekek, kezüket hagyva a város fejlődésén; s gyakran tartotta itt ülését az országgyűlés. A XIV. században épült Szent Miklós templomában temettek el számos prímást. A katolikus érseki főgimnáziumot 1558-ban alapították. Az 1629–37-ben épült Szent János templom volt a híres nagyszombati egyetem temploma: emlékeztetve arra is, hogy Pázmány Péter 1635-ben 144.000 forint saját pénzzel a korábban ugyancsak általa létrehozott Nemes ifjak nevelő intézetéből megalapította a magyar tudományos

egyetemet, hittani és bölcséleti karral (nem is beszélve az ugyancsak Pázmány nevéhez fűződő bécsi Pázmáneumról, a pozsonyi jezsuita kollégiumról, az érsekújvári és körmöcbányai ferencesrendi kolostorokról). A templomok végtelen sorát gazdagítja a ferencrendiek Szent Jakab temploma, a Szent Háromság templom.

Itt halt meg Nagy Lajos 1382-ben. Itt kötötték meg 1615-ben Bethlen Gábor és II. Mátyás császár és király híres békéjét az erdélyi fejedelemség függetlenségéről, szabad választási jogáról – de a magyar korona részeként. 1704-ben Heister császári generális sajnos legyőzte itt Rákóczi Ferencet, mint ahogy 1848. dec. 4-én Guyon serege is vereséget szenvedett Simunich osztrák vezértől – túl közel volt Bécshez Nyugat-Magyarország Pozsony után leggazdagabb városa.

Az egyetem kapuja

A Szent Miklós templom

Falfreskó Szent István király és Szent Imre herceg emlékére

Az egyetem

Az egyetemi (volt jezsuita) Szent János templom

Hamvas Béla: Az öt géniusz

A magyar Felvidék jellegzetes történeti megnyilatkozása a kuruc háború volt, az a különös, csaknem szektáriánus mozgalom, amelyben egyéni hőstettek és melankolikus bujdosás legendává szövődtek és amelyben alig volt realitás. Nem szabadságharc, nem forradalom, nem lázadás, nem felkelés, a kuruc háborúnak tulajdonképpen nem volt határozott célja. A kuruc primitív individualista és melankolikus fantaszta és anarchikus vidéki. Maga sem tudja miért, csak úgy felkelt és bánatában csapatokba verődve harcol. A rongyos gárda, a mezítlábasok gerilla és partizán tevékenysége reménytelen és rendszertelen és véletlen és formátlan. Az északi ember fájdalmas kezdetlegessége sehol sem nyilatkozott meg oly mélyről, mint itt. Csupa búskomorság és képzelődés, alaptalan remény és bujkálás, üldözöttség, irreális vágyak, rossz helyen alkalmazott szenvedély, túlméretezett aktivitás és elhibázott erőfeszítés, amely soha senkiben egy pillanatra sem keltette a győzelem lehetőségének reményét. Mintha az egész fölkelés csak azért történt volna meg, hogy kudarcba fulladhasson és a kurucok szétszóródva létük reménytelenségére feleszméljenek.

A magyar történetben a kuruc háború az egyetlen mozgalom, amely mély költészetet és zenét teremtett. Mintha a magyarságnak az lett volna a szent háborúja. A nép számára volt ebben az erőfeszítésben valami nagyszerű így is, hogy legyőzetéssel végződött, de nem vereséggel. Abban, amit a kurucság jelent, az egész magyarság osztatlanul részt vesz és pedig fenntartás nélkül. Sem a török háborúban, sem a végvári harcokban, sem a szabadságharcban az, ami a kuruc háborúban élt, nem nyilatkozott meg, a kezdettől fogva reménytelen harc a hatalom hallatlan túlerejével szemben, nem a diadalért, de konok és mélabús és makacsul ismétlődő nemzeti sors, hogy itt vidáman csak az élhet, aki az idegen elnyomókkal szövetkezik népe ellen, de a dicsőség mégis a bujdosóké. Északnak nincs tartása, nincs iránya, nincs alapja és ezenfelül minderről nem is tud. Ehelyett van benne valami megható ártatlanság és szűziesség, negatív esetekben fejtelenség és korlátozottság. Északon az ember legnagyobb mélysége a naiv rajongás. Ezért Petőfi nem alföldi költő, hanem felvidéki, mert az Alföldért csak rajong... Ahol nincs hagyományos forma, sem vallás, sem művészet nem bontakozhat ki. Az északi ember mély, de alakatlan. Ez az alakatlan mélység benne a rítustalan és dogmátlan merő érzelmi vallásosság, ami a babona. A babona az ateizmus egy neme, mondjuk a rosszul alkalmazott hit. A babon hiszékeny. A babonás

ember a világot valóságra és csodára osztja fel. Az ember csodából van, de a valóságban él. A világ akkor lenne tökéletes, ha csoda lenne. Nem tudja, hogy a világ misztérium, amely ugyanakkor csoda és valóság. A babonás ember, mint Mikszáth, a jellegzetesen északi hiszékeny ateista, nem vallásos, de képzeletében nem tud mással foglalkozni, mint Zrínyi csodálatos feltámadásával és Szent Péter esernyőjével és ilyen csodákkal, és bár látszólag a csodát neveti ki, mégis csak azt tudja komolyan venni... Az északi ember fantaszta, ezért nincs stílus-érzéke és nincs igazi ízlése. Ez az északi provincializmus egyik lényeges vonása s ezért a félműveltség nemcsak a művészetben, hanem a viselkedésben, az öltözködésben, a közéletben, a gondolkodásban, a berendezkedésben és a szórakozásban.

Az ízlést az érzelmek helyettesítik. Északon a közösség nem nevezhető társadalomnak, kicsiny és meleg körök élnek egymás mellett, családok és rokonságok, kis egyesületek és társaságok, amelyek néha olyan szorosak, hogy az életjavakat is megosztják, de a kis körökön belül az emberek egymás életfeltételét jelentik.

Az északi ember állandóan inog az őállapotba való visszasüllyedés és a véletlenül odavetett szellem foszlányainak perifériális félreértése között. Sem teljesen primer nem tud lenni, sem a kort, amelyben él, nem érti. Az egyetlen pozitívum számára a természet, mintha nem a közösség problematikája, a művelődés, a művészet, a becsvágy ragadná el, hanem a hideg, vagy a meleg, a szél és az erdő. A természet nem mítosz és nem mese, hanem valami a kettő között, mint a Kalevalában...

Észak legjellegzetesebb költője Tompa Mihály. Néhol Wordsworth-i hangja van, de metafizikai mélység nélkül. Vallásos költő, de vallása konvencionális vasárnapi prédikáció-vallás. A természet-melankólia és az anamnetikus képzelet hangja benne a legerősebb, a mítosztalan legendák és az elhagyott vidékel szellemében.

Az egyetlen szociális realitás itt a család. Ezért a ház itt fontosabb, mint másutt. Nemcsak otthonos, nemcsak fészek és menedék, hanem ezenfelül valami meleg és zárt hely, amely nem természet, hanem humanum. Nem délnyugati ház ez és nem nyugati és nem alföldi tanya, vagy az erdélyi dinasztia vára. Mintha minden ház magában állna, még Késmárk, Lőcse vagy Besztercebánya főterén is. A család megismételhetetlenül egyszeri légköre sugárzik belőle. Ezért a nemesség házai sem paloták vagy kúriák... Az ember nem bohém és nem szélhámos, nem léha és nem züllött...

(Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1985)

Kassa

Márai Sándor: Kassáról

A rajzon, melyet Hufnagel György 1617-ben metszett fába, már teljes és zárt képet mutat Kassa. A városfalak olyan egységet vesznek körül, melyhez az idő és az emberek éppen csak hozzáragasztják igényeiket, de a város, ez az érett és befejezett szerkezet titkos lényében és igazi tartalmában nem annyira fejlődni akar, mint inkább megőrizni valamit. Minden igazi város – Párizs, Chartres, Tours, Lőcse, Nürnberg, Firenze, Oxford és Kassa is – őrt áll az időben a belső tartalom körül. Párizs ma is a Cité, a Ville és Szent Lajos szigete: amit az idő e belső egységekhez hozzáragasztott, amit a püspök, az egyetem rektora és a hercegi helytartó az uralmuk alá rendelt negyedekben felépítettek, s amit aztán változó nemzedékek metropolisszá nagyítottak, már csak toldalék. Igaz, néha félelmes és nagyszerű toldalék. De Párizsban a város ma is néhány ház csak a belső negyedekben: minden más külváros e néhány ház és gondolat körül. Igazi városokat nem lehet elhatározásszerűen alapítani. A hely megigézi az embert, s az ember nem tud kitérni az igézet elől. Így találkozott alapítóival Kassa, hatszáz év előtt.

Hufnagel metszetén a városfalak előtt két úr áll és beszélget. Az egyik úr kardot visel és sastollas Bocskai-sipkát: a másik a városi polgár zsinóros kabátját és kerek fővegét. Mikor Hufnagel e képet rajzolta, Bocskai már évtizede meghalt Kassán, a büszke és becézett város falai között. Az idegen művész a város határába 1617-ben nem csehet állított beszélgetni, hanem egy magyar urat és egy szász polgárt. A két úr méltósággal és élénken beszélget. Bethlen Gáborról beszélnek, aki már készül birtokba venni a várost, s az irodalomról. Kassán már háromszáz év előtt, magyar politikáról és magyar irodalomról vitatkoztak az úriemberek, ha éppen találkoztak. A Bocskai-sapkás úr a város költőjének, Tinódi Lantos Sebestyénnek egyik művét méltatja. A szász bólogat és vámpolitikáról beszél. Dél van. A székesegyház csonka tornyában és az

Orbántoronyban harangoznak. Az urak csendesen változtatva az irodalom és a politika ígét, elindulnak a városfalak felé.

Csehet utoljára Giskra idejében láttak Kassán, de Mátyás kapitányai akkor is, könnyűszerrel, kiverték a hívatlan vendégeket. A város, mint ez a képen is látszik, erős falakkal őrizte tartalmát az időben. Ezt őrizte: először a székesegyházat, melyet Nagy Lajos idejében kezdtek építeni Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére, s mint minden igazi székesegyházat, ezt sem fejezték be egészen soha. Őrizte a dóm északi, déli és nyugati kapuját, a sekrestyeházat és az orgonakórust, a királylépcsőt, s jobbra és balra Szent Mihály kápolnáját és az Orbán-tornyot az öreg haranggal. A francia forradalom még nem tört ki, amikor Kassán már megépítették a városházát, Felső-Magyarország egyik legszebb homlokzatú épületét. »Csak Eperjesen van hozzá hasonló!« – mondták a polgárok. Őrizte azt, hogy a város több nyelven beszélt, de minden időben magyarul érzett. Mátyástól III. Károlyig nem volt uralkodó a Duna-medencében, aki ne tudta volna, hogy Kassa birtoka jelenti a nemes részek birtokát, az utat Erdély felé és a bécsi határig mindent, ami stratégiai és emberi szempontból becses volt. Kassa volt »a« város. A szászok, akik hatszáz év előtt telepet építettek a Hernád partján, itt vegyültek érzésben és életmódban legelőbb és legbiztosabban azzal a magyarsággal, amely nemcsak nyelv, vallás és fajta volt, hanem több, erősebb és magasabb rendű igézet. Kassa titka éppen ez a magyarság. A városfalak kapuja felnyílt és beengedte a Bocskai-sapkás magyar urat, a kerekföveges szász polgárt, s minden időben ellenállhatatlan erővel vonzott mindenkit, aki magyar, Bethlen Gábort és Thökölyt, Rákóczi Györgyöt s a Nagy Fejedelmet, vonzotta az élőket, és messzi földről, Rodostóból hazahívta a halottakat is. Mint minden igazi érzés, Kassa hazafisága is csendes volt és szemérmes. A városfalak mögött eltűnt a Bocskai-sapkás magyar úr és a kerekföveges szász polgár, egyik deákul

beszél, másik magyar és lengyel szavakkal keverte a németet, de mikor délben az Orbán-torony öregharangjának szavára, a háromablakos szász, vagy az ötablakos magyar úriház étkezőszobájában megmerítették az arany szín levesben az ónkanalat, megtörték a tiszaközi búzából és sárosi rozslisztból kevert cipót, megemelték a szerednyei vagy hegyaljai nehéz borral vagy mézízű kassai sörrel töltött serleget, ez ízekben és mozdulatokban nem a szász, nem a lengyel, nem a szlovák hagyomány élt tovább, hanem annak a magyarságnak az öntudata, mely fajta és nyelv fölött »éltető eszmévé finomult« a győtrelem századaiban is, s penetrált az idegen kéz rakta köveken és idegen hagyományokon át is. Kassát nehéz sors nevelte magyarrá. Csák Mátétól a cseh zsupánokig, akik szalonkocsikban jöttek fanyalogva e »büszke és hideg« város meghódítására, a magyar évszázadok minden politikai becsvágya kocogtatott a város kapuján. De a város őrizte titkát.

Mi volt ez a titok? Az a természetes rokonérzés, mellyel a város egyszerre fordult a magyarság és Európa, Kelet és Észak felé. Kassa az írók, a kurucok és a kereskedők városa volt. Néha a kurucok kezdték el szablyával azt, amit később az írók, Batsányi, Baróti Szabó Dávid és Kazinczy folytattak lúdtollal, s a magyarokkal házasodott szász kézművesek ivadékai vitték ki tengelyen vagy tuta-jon a világba, mit egy európai ízlésű és hagyományú magyar város nemesen megmunkált anyagban faragott, főzött, pácolt, ékített. Kassa minden időkből Magyarországról álmodott és Európa felé szólt írói szavával, a szociális tartalmú magyar kereszténységért és emberi szabadságért állott helyt a kurucok kardjával, s az európai szintű magyarságot képviselte anyagi kivitelével Észak piacain. De őrzött valami mást is: azt a titkos szövetséget, íratlan szerződést, mely a város igazi rangját jelentette, őrizte azt a láthatatlan pátenst, azt a kiváltságot, melyet nem királyok ajándékoztak neki, azt az európai magyarságot, amely minden időkből rang és szerep volt egyszerre. Kassa tudta, hogy magyarnak lenni Nyugat és Kelet, Észak és Dél között nemcsak etnográfiai állapot, hanem rang is, nemcsak nyelvi és faji örökség, hanem hivatás és feladat is. A város erős falakat épített igazi tartalma köré, védte polgárai házát, marháját, családját husziták és labancok ellen, a város őrizte magyarságát, fallal, karddal és íróttal, de mindig kitárult Európa felé, mindig nyitva tartott a Dóm nyugati oldalán egy láthatatlan remekművű kaput az európai szellem számára.

Ezt a titkot őrizte a város, évszázadokon át, erős falakkal és erős lélekkel. Volt világi rangja is: főváros volt, »Superioris Hungarie Civitas primaria«. Aki Kassán született – akár a XV-ik, akár a XIX-ik században –, fővárosi embernek született, igazibban, mint a Nagy

Frigyes-i Berlin, vagy a reformkori Pest-Buda polgára. Ez a fővárosiasság áruhában járt, nem volt földalatti villamosvasútja, proletár-tömegekkel megtömött külnegyedei, nem voltak rossz szobrai a köztereken, sem zagyva utcái, ahol zengerájok és a kirakatba akasztott külföldi divatlapok jelképeznek egy mesterséges városiasságot. Kassa főváros volt szerény, makacs és jelképes módon, uralkodott egy országrész fölött politikai eszköztár nélkül, mert szobáiban, lakosai lelkében, a város levegőjében és lélegzetvételében élt az a titokzatos igény, mely a kövekből várost, a kövek közé gyűlt emberekből polgárt, a polgárságból szerepet és hivatásérzetet tudott elővarázsolni. A fővárosi lélek egyértelmű ezzel az igényességgel. Kassa soha nem volt lágy és barátkozós város, mint a sárosi vagy szepesi városok. Kemény város volt, tartott rangjára és igényére, s meg is tudta védeni azt. Így áll a város az időben, éles vonalakkal, Hufnagel metszetén, s a valóságban is, éles vonalakkal, csúcstetű tornyokat és háztetőket mutatva a várfal mögött s e határozott és kemény körvonalakkal őrizve nemes, külső formáit és belső tartalmát, ezt a legmagyarabb és öntudatosan európai polgáriasságot. A városoknak rangjuk van a világban, s ahogy nem föltétlenül előkelő ember, aki történetesen címmel és ranggal születik, hanem aki az örökségbe kapott címet és rangot meg tudja aranyozni az egyéniség privilégiumával, Kassa, e lélekszámra kicsiny, múlta és hírre nagy, vagyonban szegény, szellemben gazdag, jellemében erős és szépségben, arányban különösen kedves város megőrizte rangját a világban. Ott áll a sorban Firenze, Oxford, Nürnberg között. Ez az íratlan rangsor, városok rangsora jelenti az igazi Európát. Ezek a csonka templomtornyok jelzik, Upsalától Brassóig, Európa igazi területét. Kassa egy pont ezen a titkos térképen, s a vándor, aki az erdőben és a történelemben tévelyegve néha már nem lát biztos irányt az európai talajon, felpillant a kassai toronyra, s megkönnyebbülten érzi: igen, otthon vagyok, az örök Magyarországon és az örök Európában vagyok. Biztosabb léptekkel halad, belép a nyugati kapun, végigsiet a magas homlokú Fő-utcán, betér a Lócsei Házba, kassai sört rendel, mely fanyar és erős, hallgatja e nagyon finoman északias hangütésű magyar beszédet, s fülel a beszéd tartalmára. Az asztaloknál politikáról és irodalomról beszélnek, mint háromszáz év előtt Hufnagel képen az urak. S magyarul beszélnek, vámjogról és a nemzeti irodalomról, s megint várják a kurucokat. Nem, Istennek hála, nem változott itt semmi, gondolja a vándor. Főlemeli a poharat, s keze rengésén látszik, hogy érez és gondol e pillanatban valamit.

(idézi a „Kassa műemlékei” című könyv, szerk. Szaszák György, Ab Art Kiadó, Pozsony, 2002)

„Alig van város a történelmi Magyarországon, amelynek lakói kezdettől fogva szívósabb és törhetetlenebb nemzet-hűséggel ragaszkodtak volna a szentistváni gondolathoz, az egységes, csorbítatlan és keresztyén Magyarország eszméjéhez, mint Kassa városa – írja Wick Béla kanonok, pótolhatatlan Kassa könyvében.

Polgárai s a magyar királyaink által más idegen országokból behívott és idetelepített „hospes”-ek, vendégek, vendégla-kosok, a város történeti létezésének legelső idejétől kezdve, kitartó szorgalmukkal, józan, takarékos, istenfélő és áldo-zatkész életmódjukkal mindenkor a haza javára is dolgoz-tak, s arra, hogy a magyar állameszmétől, a magyar haza egységétől elpártoljanak, s igazi otthonukat másutt keres-sék, nem is gondoltak.

Ezért a nemzethűségükért királyaink nagy kiváltságokkal és szabadalmakkal jutalmazták őket. Kassát nemcsak címerrel, címerbővítésekkel tüntették ki, hanem az idők folyamán jogilag a magyar városok által elérhető legmagasabb fokra emelték. Így lett Kassa, a kezdetben csupán királyi falu „villa regia”, szabad királyi város, majd törvényhatósági joggal felruházott szabad királyi város... műemlékeikben, intézményeikben, pénzeiken, utcaneveikben, a magyarok Patrónájának, Szent Istvánnak, Szent Imrének, Szent László királynak s az Árpád-ház többi szentjeinek emlékét örökítették meg...

Mátyás királynak 1458. január 24-én történt királlyá választása (1458–90) a kassaiak között nagy örömet jelen-tett, mert ezzel felébredt bennük a trónviszályok során megtelepedett csehektől való szabadulás reménye. A hírt meghozó Keszi Balázs deáksolymosi várnagyot örömmel 20 arannyal jutalmazták meg. A nagy király a várost több-szöri látogatásával is kitüntette. Anyagi támogatásával a Szent Erzsébet-dóm építéséhez is fejedelmileg hozzájárult.

Uralkodásának és jótékonyságának emlékét megörökítette a „Mátyás-torony”, a „Mátyás oratórium”, a „Királylépcső”, a „Mátyás király halotti lámpása” elnevezés. Kőszobra a dóm déli oromzatát díszíti...

1554-ben Kassa lett a felsőmagyarországi főkapitányság székhelye, s 1567-ben Miksa király idehelyezte Lőcséről a szepesi kamarát. Ily erőforrások birtokában politikai súlya döntően érvényesült a XVII. századnak az alkotmányért és a lelkiismereti szabadságért vívott harcaiban. Bocskai István, Bethlen Gábor és a Rákócziak elsősorban Kassa birtokára törekedtek. Bocskainak két esztendeig tartó ural-ma alatt Kassa a Felvidékkel és a tiszai vármegyékkel meg-nagyobbodott Erdélynek mintegy székesfővárosa volt... Kisdy Benedek egri püspök 1660-ban alapítja a kassai egyetemet. 1703-ban II. Rákóczi Ferenc kuruc serege körülrárta a várost s egy év múlva, 1704. dec. 20-án adta fel a császári sereg Forgách Simonnak, a kuruc generális-nak.

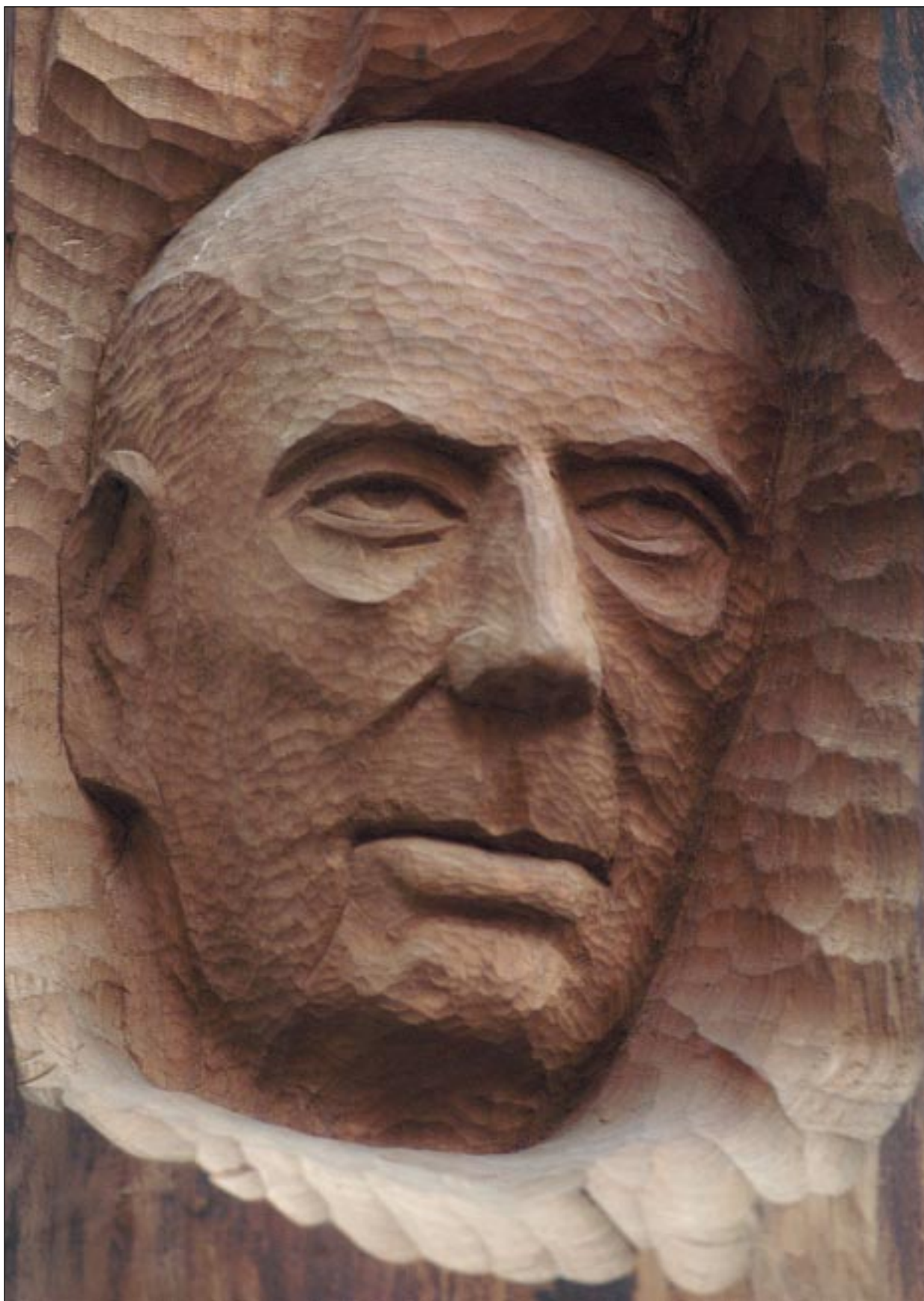
Az 1792-ben épült színházba csakhamar a magyar Thália nyert otthont, s irodalmunknak is középpontjává lett rövid időre Kazinczy Ferenc, Batsányi János és Baróti Szabó Dávid Magyar Múzeumával. Itt alakult meg a szabad-ságharcban a győzhetetlen kilencedik honvédszászlóalj.

A Magyarság című napilap írja 1938. november 12-én: ... Az éber testőr kemény kitartásával vigyázott ez a város Rákóczi hamvaira, szívében magyarságát töretlenül viselve, egy idegen náció karmolásait túrve megalázott arcán. Meg kellett hát kondulnia egyszer a rodostói remete hamvai felett a Szent Erzsébet dóm öreg harangjának, nemcsak a bánatot kondítva, hanem a Te Deum hívó zengésével is.”

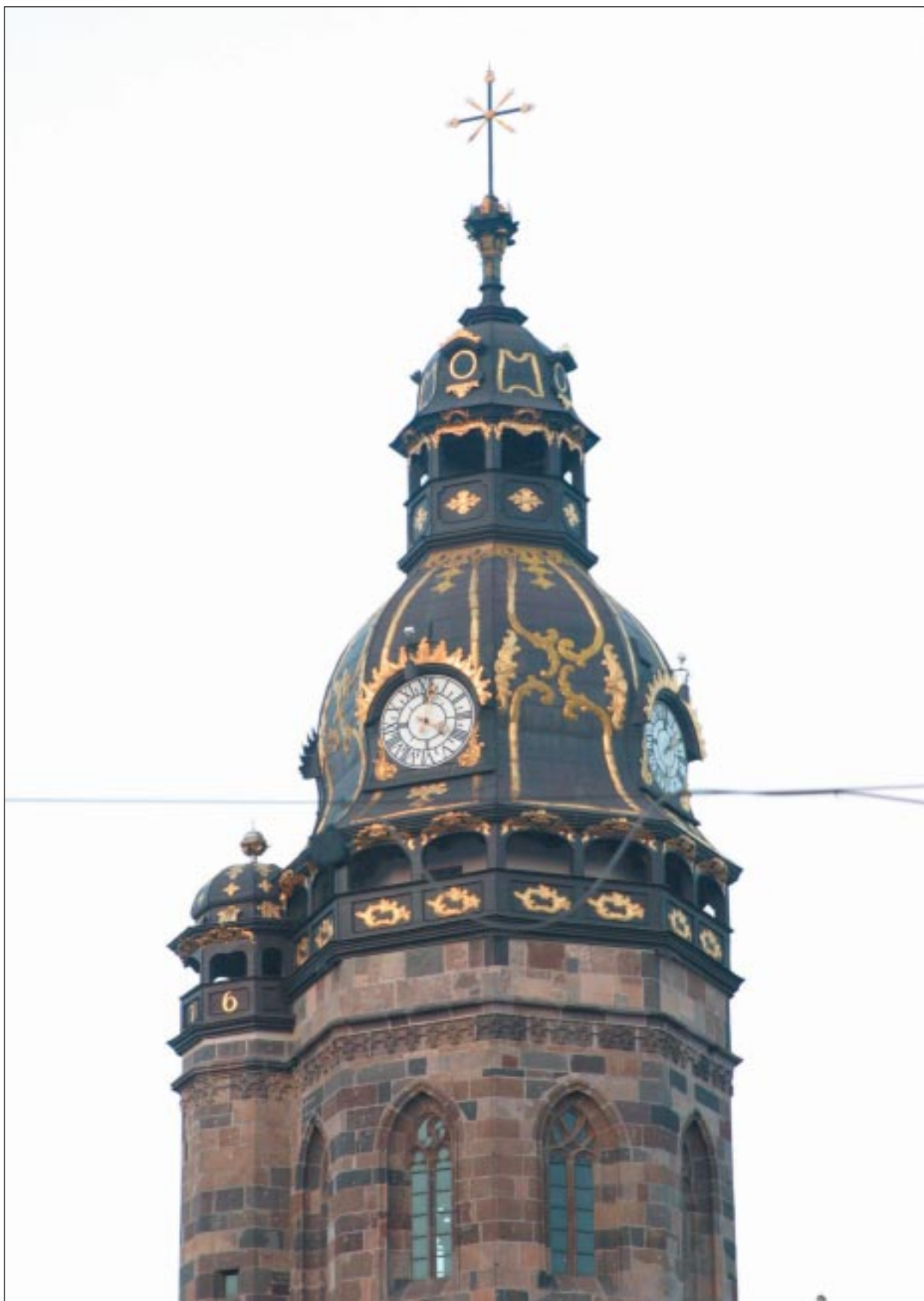
(Részletek Bálint István János: *Kassa, a törhetetlen nemzethűség városa* c. írásából, Szövetség hetilap, 2003. aug. 22.

A Márai Stúdió falán Schrammel Imre reliefje a Kassai polgárok-ról

Márai Sándor faragott arcképe a színház falán

A Szent Erzsébet székesegyház tornya

A dóm

A dóm oldalképe I.

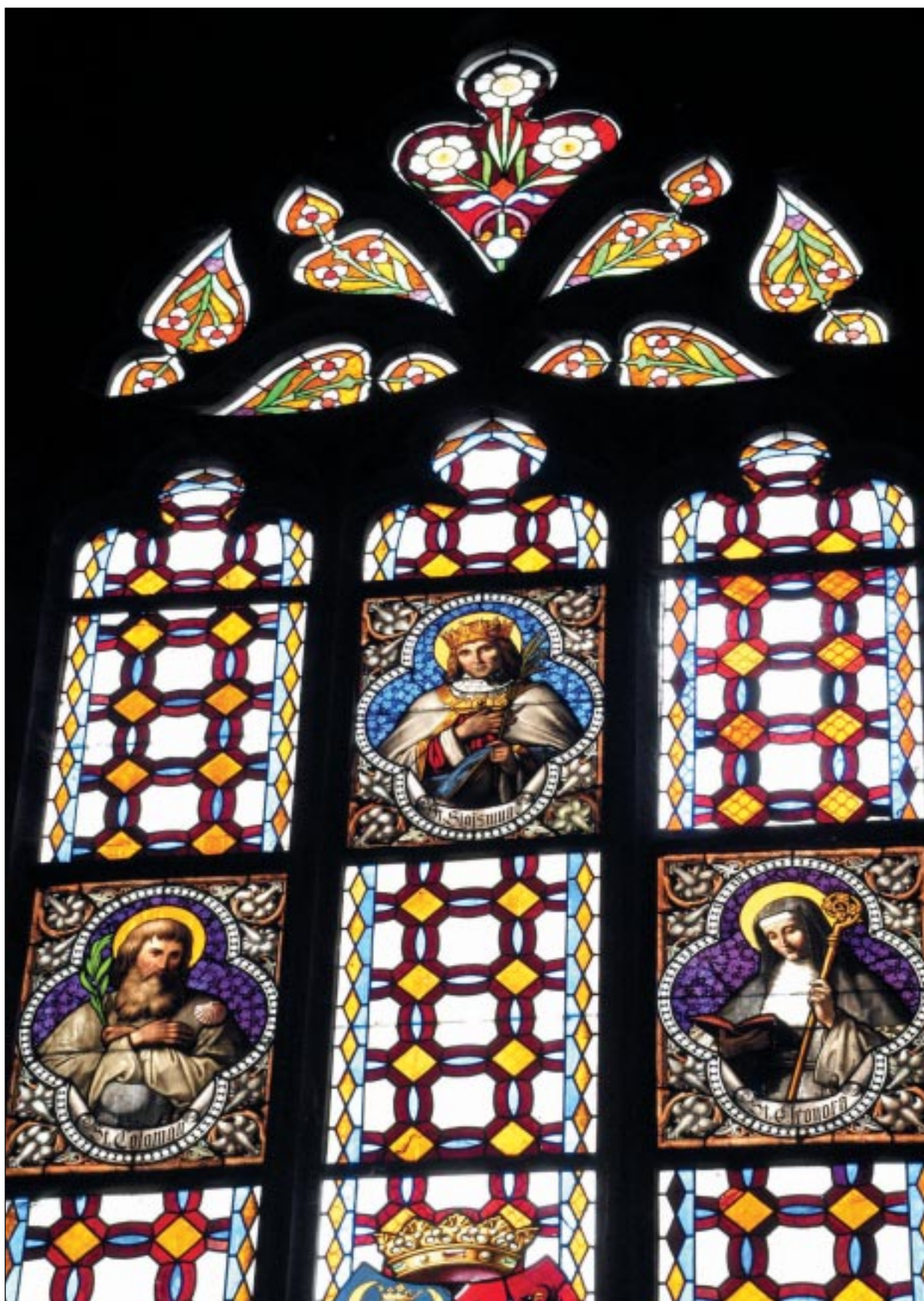
A dóm oldalképe II.

A Szentségtartó a dómban

Mátyás király halotti lámpása

A dóm színes mozaik ablakai (részlet)

Az Orbán-torony

Az Orbán-harang

A premontrei konvent (egykori királyi ház)

Immaculata – a Szeplőtelen Szűz barokk szoborcsoportja

Bartusz György szobra Jakoby Gyula festőművésztől

Kerti díszharangok

A kassai színház

170 éve mutatták be Kassán a Bánk bán-t

A kassai magyar hivatásos színjátszás múltjából

A magyar színjátszás kezdeteinek egyik legjelentősebb vég- és fellegvára a XIX. század első felétől kezdődően Kassa volt.

A színház csábítása elől kevés jeles személyiség tudott kitérni. Katona József Pesten egyszerre lett szerelmes a színházba s egy színésznőbe, Déryné Széppataki Rózába. Amikor a Bánk bán-t írta, Melinda szerepére őt álmodta. Ám drámáját nem láthatta meg színpadon soha. Álmát a kassaiak valószínűleg 1833. február 15-én. Ez a társulat lett később az 1837-ben megnyílt Nemzeti Színház gerince Pesten, és 1848. március 15-én este is ezt tűzték színre. Az évforduló ünnepi hangulatának teljességéhez Kassán már (még) hiányzik az a tenni akarás és lelkesedés, ami a városra a 18. század vége óta jellemző volt. Érdemes rá visszatekintünk.

Az alábbi összeállítás a Márai Sándor Stúdió felavatására készült 2002. október végén. Az üzenetet át kell adni, ha másképp nem lehet – színházról lévén szó – úgy, mintha csak játék lenne mindaz, ami az élet örökérvényű igazsága, ami több, mint az élet: maga a Mérték és Arány. A hősök helyettünk buknak el és halnak meg esténként a színpadon, engesztelő áldozatul a jövőnk oltárán. És aki érző lelke tüzeit adja hozzá, annak füstje az ég felé száll.

Az igazi színház nem csupán kő és habarcs, nem csak vászon és nem is csak harsány dal vagy víg muzsikaszó, hanem kenyér és bor, golgotai megaláztatás és keresztre feszítés is. Mert ennek az üzenete nem a halál és pusztulás, hanem a feltámadás, az újjászületés és megtisztulás. Kassán ezt régóta tudják.

Tudta Nagy Lajos és Mátyás király, Bethlen Gábor és Rákóczi Ferenc Kassája is. A karcsú tornyokat emelő kőművesek pontosan megmutatták, hogy meddig lehet és szabad emberi erővel kapaszkodnunk. Azon túl csak a lélek, a képzelet szárnyalhat, barangolhat létünk végtelen országútjain.

„Amíg az emberek érzik, hogy van egy szellemi és erkölcsi mérték az élet fölött, amelyhez oda lehet igazítani a köznapi élet erjedő kérdéseit, áthatja a társadalmat az a bonyolult fegyelem és felelősségérzet, amely nélkül az emberi együttélésnek nincs igazi rendtartása, sem értelme többé.”

„Mutasd fel a Szépet, mint a pap az ostyát, s olyan hittel mutasd fel, hogy hinni tanuljanak benne, mert a Szép nem meddő eszmény, hanem az élet legnagyobb erőfeszítése. Ha megtelik lelkük a szépség, az arány és az igazság vágyával, tisztábban látják a sorsukat, s hamarabb megoldják annak társadalmi igazságtalanságait is.” – fogal-

mazta meg Márai Sándor hatvan évvel ezelőtt e falak közt, de figyelmeztet a bűnre csábító veszedelmekre is:

„Az üzlet, amely rávetette magát a színpadra és mozgóképre, a könyvkiadásra és a képzőművészetre, nem emelni akarja a tömeg művészi igényeit, hanem kiszolgálja az emberek legalacsonyabb ösztöneit.”

Ezek az érzések és indulatok, ezek a vágyak és félelmek teremtettek Kassán a színházat, adtak erőt és hitet a Játékhoz. Lépünk be a képzeletbeli kapun, keresve Thália papjait...

1707-ben Rákóczi Ferenc, midőn a városban időzött, „a jezsuitákhoz komédiára ment”, ahol Mátyás király életéről mutattak be jeleneteket, és „tovább három óránál ott mulatott őfelsége”.

1754-ben Faludytól a Bíborban született Constantinust adták elő.

Az első színházi épület építését Sztáray Antal gróf, kamarai adminisztrátor javaslatára 1786-ban döntötte el Kassa előjárósága. Egy év múlva Tallher kávéházat és tánctermet is tartalmazó tervei alapján, Schwaitzer Antal városi főkapitány vezetésével kezdtek az építéshez. A munkálatok még teljesen be sem fejeződtek, de a színház 1789 novemberében megnyílt.

1788-ban – aligha véletlenül Kassán – jelent meg az első magyar irodalmi folyóirat, a Magyar Museum, Batsányi János, Kazinczy Ferenc és Baróti Szabó Dávid szerkesztésében; 1790-ben pedig a Kazinczy által indított Orpheus.

A kassai színházban a magyar nyelv felívelése ellenére 1816-ig németül játszottak. 1791–1796 között Pesten a kolozsvári indulás után már működött hivatásos magyar színtársulat, amelynek tevékenysége azonban igen keserves volt. 1807 és 1815 között a Magyar Játékszín fellendült, ennek ellenére – vagy talán éppen ezért – átalakult vándortársulattá. A színészek Miskolcra mentek, majd innen Kassára, ahol Murányi Zsigmond vezetése mellett 1816. május 19-én a színpadon először felcsendült a magyar szó. Telt ház jelezte az érdeklődést. „A Pesti Nemzeti Játzó Társaság ezen Szabad Királyi Városi Theátrumban a Felsőség Engedelmével” lépett fel. Többek között a színpadra léptek: Jancsó Károly, Láng Ádám, Balog István, Benke József, Sáska Biri, Székely Zsuzsa és a feledhetetlen Déryné Széppataki Róza... Az első hivatalos évad 1818. november 3-án vette kezdetét. Főleg Dugonics és Kisfaludy darabjait játszották.

1833. február 15-én a társulat bemutatta az addig ismeretlen író, Katona József Bánk bán c. darabját. A legnagyobb magyar nemzeti dráma ősbemutatója tehát Kassához fűződik. 1834-ben Berzeviczy halála után több színész Budára költözött, ahol akkoriban Széchenyi és Fáy Andrásnak köszönhetően épülőben volt a Nemzeti

Színház, amelyet 1837-ben avattak fel. Az első „nemzeti” társulat magvát a korábbi kassai színészek alkották. Egressy Gábor és Béni után 1839-ben, 11 év folyamatos társulati tagság, Shakespeare, Schiller, Victor Hugo, Bellini, Rossini és mások műveiben nyújtott fergeteges kassai alakítások, sikerek után Déryné is átszerződött a pesti társulathoz. 1835-ben a kassai magyar színház 30 prózai művet és 10 operát kínált publikumának.

1852. augusztus 8-án a kassai színházban megjelent ő császári fensége, I. Ferenc József király is.

A 70-es években a Nemzeti Színház társulatával Kassán aratta sikereit Paulay Ede. 1877. szeptember 8-án a császár tiszteletére Liszt Ferenc Szent Erzsébet legendája c. oratóriumát adták elő.

A század elejétől új elképzelések, nevek tűntek fel. Gyakran vendégszerepelt Kassán Ódry Árpád, Blaha Lujza, Fedák Sári. Kassa varázsa és hírneve egyre nőtt. Hazahozták Rákóczi Ferenc hamvait, a város képtára, iskolái kiváló hírnévnek örvendtek. A háború előtti utolsó évadban 36 bemutatót tartottak. Nagy sikert aratnak Jókai: Az új földesúr, Szomory Dezső: Mária Antónia, Huszka Jenő: Nemtudomka c. művei... Ekkor még aligha sejtette valaki, hogy nemsokára olyan évtizedek következnek, melyeknek romjai még a magyar szót is maguk alá temetik, és a kassai magyar színjátszás is csak haló poraiból éledhet majd újra és újra. A világháború utáni nagyhatalmi önkény impériumváltást diktált. Kassa Csehszlovákia része lett. Már 1920-ban megjelentek a kétnyelvű plakátok és azok az egyértelmű szándékok, hogy Kassa magyar intézményeit (a színházat is) felszámolják. A „kapitány”, Faragó Ödön színházmentő igyekezetét olyan nagynevű egyéniségek is támogatták, mint Jankovich Marcell vagy Grosschmiedt Géza (Márai Sándor apja, ügyvéd és szenátor). Létkérdés volt, hogy a társulat és a közönség megtartása érdekében vidéken is játszanak. Engedélyt kaptak Pozsony, Komárom, Érsekújvár, Dunaszerdahely, Léva, Rozsnyó, Rimaszombat meglátogatására, de pl. Nyitrára vagy Eperjesre már nem mehettek. Losoncon a Városi Vigadóban, Érsekújvárott az Arany Oroszlánban, Rimaszombaton a Tátra Szállóban, Rozsnyón a Városházán, Komáromban a Kultúrpalota színpadán, Léván a Városi Színházban játszottak. 1926-ban Iván Sándor vette kézbe a gyeplőt a magyar társulat élén. A hatalom mesterségesen gerjesztett ellentétekkel, különféle ürügyekkel próbálta lehetetlen helyzetbe hozni a magyar színészeket. A színház támogatása minimálisra csökkent. A szlovák és cseh társulatok ugyanakkor ott is kaptak támogatást az államtól, ahol a nézők egy szót sem értettek az előadásokból. A szegénység és a rivalizálás csúfos ellenségeskedésekhez vezetett. Amikor a színész csak a saját

zsebére kénytelen gondolni, akkor a színpadon meghal a varázs, megszűnik a csoda, s a közönség rövidesen távolmaradásával fejezi ki véleményét. 1937-ben Iván Sándor társulata feloszlott, amit egyesek bukásnak, mások a hatalom packázásából eredő tragédiának neveztek.

1938-ban a magyarok újra megvallhatják nemzetiségüket...

Még a háborús bombázások idején is játszottak, pl. 1944. decemberében a Mosoly országát... Aztán kevésbé derűs esztendőök következtek.

1945-ben Kassán hirdették ki a háború utáni Csehszlovákia kormányprogramját. A dokumentum évekre száműzte a magyar szót az „életet jelentő deszkákról” is. Csak 1949-ben léphetett újra színpadra, dobogóra, szószerkekre magyar szóval a megmaradt és megfélemlített magyar polgárság. Arról pedig mindenki „elfeledkezett”, hogy a hajdan volt színházat, az egyéb ingatlan és ingó vagyont visszaszámazzassa eredeti tulajdonosának.

(M. Molnár László írása a Gömörország című folyóirat 2003. 1. számában, 58–61. o.)

A kassai megyeház, bádóg a teteje.

De sok szegény legénynek benne a levele.

Lám az enyém nincs benne, itt van a zsebembe,

Szárazvölgyi kislányok ülnek az ölembe.

(Beret, Abaúj-Torna m.)

1. *Túll a vizén, Tótországon,
Szíva terém a ződ ágon,
Szakasztottam, de nem éttem,
Búra teremtett az Isten.*
2. *Nagy gazda vót édésapám,
Nagy örökség maradt réám!
Hat ökörnek a kötele,
É'vvasvillának a nyele.*
3. *Én félntem dörékségre,
Lábom a kevés lépésre,
Karom az ölelgetésre,
Fejem a hajtogatásra.* (Pt 275)

Baróti Szabó Dávid: Egy ledőlt diófához

Mely, magass égne szegezett fejeddel,
Mint király, állasz vala társaid közt,
Tégedet látlak, gyönyörű diófa,
Földre terítve?

Elszakad testes derekad tövétől;
Csak kicsiny kéreg maradott kötésül;
Ágaid csüggnék, levelid kivesznek,
Nedvek elhagyván.

Sorvadó kebled csecsemős gyümölcsit
Hasztalan szülvén, elereszti: hullnak
Ők, s nem is tudván rövid életekről,
Rendre kihálnak.

Annyi szélvészén diadalt nyert fa!
Nemtelen porban hever a nemes dísz?
Ezt leendőnek lehetett-e vallyon
Vélni felőled?

Senkinek kárán nem örült, sokaknak
Hűvös árnyékkal feles hasznót hajtó,
S kedvek étkeddel kereső kegyes fa!
Mondsza, ki bántott?

Ah, minek kértem! – szemeimbe tűnnek
Gyilkosid. Nem volt kül erőszak: ott benn,
Önmagadban volt megölő mirigyed
S titkos elejtőd.

Ím, egész bélig gyökered kirúgták,
A gonosz férgek, s az előtt odóba
Hangya bolyt híttak! – Mi nyüzsögve járnak
Most is alattad!

Átkozott vendég! viperák szülötti!
Ah szerencsétlen fa! – hazánk', szelíd ég,
Szűz virágjában tehetős karoddal
Tartsd meg örökké! (1790)

A' magyar ifjúsághoz

Serkenny fel, Magyar Ifjúság! 's vala Hazádnak
Nyelvében magad is kezd gyakorolni magad'
Ezt szoptad; nagy Atyáid ezen szóllottanak: András,
Szent István, László, Húnyadi, Béla, Lajos;
Hajdan ezen nyelven pergett amaz Attila' nyelve,
A' kinek ostoritól vérbe merüle Világ;
E nyelven szóllottak ama' hét ritka Vezérid;

Rég-kor az Hunnus ezen szóll vala: szóll ma Magyar
Fogj tollat, 's mellyed' magyaros versekre hevítvén,
Lantos Apollóval szóll Magyar' aj'ka szerint
Illik kardra kezéd; kezéd illik tollra viszontag;
Minden Nép' eszivel fel-tehet éles eszed.
Édes Hazád' fija vagy: Magyar Ország gyöngy vagy
elméd
Tűz; nyelved díszes; verseket írni ne késs.
Írj: de Hazád' nyelvén: nem okosság vólna, sajátod'
Megvetvén, idegen kintsre ki-szánni magad'

A magáéval élni nem tudóról

Lent, kendert nevelünk: más nemzet elhordja,
s nagy olcsón
S bójott vásznáért jól kifej s kinevet.
Van gyapjunk: ezt is fele pénzen elviszi, s mi nem
Győzzük posztóját már kifizetni tovább.
Nincs-e fonó? hát nincs-e szövő, s kallóra való szer?
Mint más nemzetnek, nincs-e dologra kezünk?
Volna fonó s a többi; de mi csak készre tanultunk:
Sült madarat várunk szánkba repülni, henyék.
Illyen az, aki, midőn étellel, itallal eluntig
Lakhatnék, inkább nézi, s akarva koplal (1786)

Gvadányi Józsefhez I.

Mint a megaggott sas, az hideg s rejtek-helyű
Forrásba szállván, leveti régi tollait,
S pelyhezni kezdvén újra, friss szárnyat s vele
Fiatal erőt vesz, fellövelkedik, s az ég
Tetején megintlen villog: úgy Tè is a szokott
Póstyényi vízben zöld korodra visszatérsz,
S repülni készülsz, hogy kegyes Múzsáidat
Köszöntsed a Parnasszus ép-egű hegyén;
Megöleld, s lakást verj köztök. Oh, boldog kinek
Így kedvez a szerencse! Menj vígan, s miként
Forgattad hajdan a tűzes csaták között
Halomra vágó kardod: író-tolladat
Forgasd hazánknak közörömére; köss ezen
Rajtad segélylő kútnak is koszorút. – Minek
Sürgetem elutazásod? Oh, Gvadányi! még
Múlass vagy egy-két napot: egészségem talán
Hamarább magához tér. De...! mit műveljek? én
Sem maradok; amint jöttem, elmegyek; de nem
Lantpengetésre, hanem halálhívásra, hogy
Ne húzza több üdőre terhes éltetemet. (1800)
(Baróti Szabó Dávid: *Jer, magyar lantom, Liliuam*
Aurum, Dunaszerdahely, 1994)

Petőfi Sándor: Útirajzok

Kassán bevetődtem a színházba, hol német komédiások remekeltek a kontárkodásban. Én játszottam hatodmagammal Ozorán, Cecén, Szilasbalháson, Sárbogárdon stb., de soha nem nyaggattuk így halálra a művészetet, mint ezek. Oh, városa Kassának! vagy a te környékeden bőse az erdőségnek, mellynek fái ágak teremnek, különösen alkalmasok furkósbotra; és te, városa Kassának, mégsem használsz ezen ágakat fegyverekül, hogy velük kiugrasd a falaid közül a művészetnek ezen halálos ellenségeit. Oh, nem, te ezt nem teszed, sőt inkább seregestül csődülnek mindkét nembeli lakóid a spektakulumokra, s hallgatják – a gyönyör tengerében fuldokolva – az irgalmatlan ordításokat és hebegéseket; és ha elérzékenyülésre kerül a dolog, tehát elérzékenyülnek szende lelkű leányaid és elérzékenyülve omlanak azon bajnok ifjak karjaiba, kik a XIX. század rettenésére katonásdit játszanak.

Kora hajnal volt, hogy másnap az eperjesi gyorsszekérre ültem. Egymagam utaztam, mi már régi óhajomásom volt. De nekem a sors mindig akkor ad kanalat, ha levesem nincs, és viszont. Kényelmemet nem használhattam, mert a hideg miatt a szekér egyik zugában zsugorogtam. Hűvös, ködös, komor volt a reggel, mint szivemben – Kassa emléke, hol magyar szót alig hallottam.

Eperjesen Kerényi Frigyeshez szállottam, s nála tölték egy hónapot. Szerencsés egy fickó ez a Kerényi, kénye, kedve szerint élheti világát s könnyen fütyölhet, pamlagain heverészve, ha bizonyos urak rákiáltják az anathemát, hogy ő nem költő. Tompa is Eperjesen volt. Nevelősködött. Kétszáz bankó forintért. Miska pajtás! rád illenek nagy druszád szavai:

„Megnehezült az idők viharos járása fölötted!”

De vigasztaljon, bajtárs, hogy velem egy csillag alatt születél, kis különbséggel – te a sorsnak mostoha, én édes, de kitagadott gyermeke vagyok. Téged eltaszított magától a sors, én pedig elpártoltam tőle, mert függeni senkitől nem akartam, nem akarok... s így tán méltán is neheztem rád.

Boldog órákat töltöttem Kerényivel és Tompával. Nem említem a többiek, kiknek barátsága örökre édes emlékezetűvé tette ezt az utamat; mert annyian vannak, hogy egész lajstrom lenne, ha mindegyik nevét leírnám... Vannak házak, mellyekbe mihelyt belépek, úgy érzek, mintha otthon volnék, vannak ismét, mikben sehogy sem tudom magam otthonosítani. Így vagyok a városokkal is. Eperjes azok egyike, hol az első pillanatban otthon voltam. Tudj'isten, olyan kedves város nekem ez az Eperjes; csinos, szép, zajos, vidám, barátságos tekintetű. Olyan, mint egy életteli fiatal menyecske.

Hát még tájéka! Magyarorszában nem sok szebb lehet. Kora reggeleken ki-kimentem a város keleti oldalán emelkedő táborhegyre, hol hajdan Caraffa ágyúi ordítottak e mátyásvárosra: rettegj! Innen néztem szét a vidékre, melly gyönyörködve mutogatta magát előttem, mint a gyermek, kinek édesanyja új ruhát hozott. Mert ekkor jött meg a természet anyja, a gondos tavasz, és öltöztette meztelen gyermekét szép, új, tarka köntösbe. Tiszta időben éjszaknyugatról magas bércek vállai fölött a Tátra hófedett csúcsa piroslott a nap első sugaraitól, mint valami borzoló aggastyán király homloka.

Egy kis órányira Eperjestől szomorkodik Sáros romja, Rákóczy egykori fészke. Voltam rajta. Dehogyan mulasztanám el valami romot megtekinteni, ha csak szeretnék ejthetnem. Olly jól esik ott színem a dicső lovagkor levegőjét, mellyben születnem kellett volna igazság szerint. Én a tollat meglehetősen forgatom, de úgy érzem, nagyobb hivatásom lett volna a kardviselésre, mire, fájdalom, későn születtem.

Valami nyolcan kerekedtünk föl Sáros romjait meglátogatni. A hegy alatt elhagytam a társaságot, s összeszedtem magam, hogy hamarabb érjek föl; mert tartottam tőle, hogy könyeim el nem fojthatom... s én nem szeretem, ha más sirni lát engemet. E várra vonatkozik „A rom panasza” című versem.

Lejövét, a mint a hegyoldalon pihentünk, mellénk sompolygott egy szegény lengyel fiú. Tudtuk, mit akar; mindnyájan adtunk neki valamit... letérdelt s lábainkat akarta megcsókolni... Oh, emberiség, sülyedt emberiség, hol van megváltód?

Átaljában mentül inkább közeledtem a Kárpátokhoz, annál nagyobb szolgálatot láttam, s ilyenkor megeresztém képzetem szárnyait és leröpítém lelkemet szülő földem rónáira, hol az emberméltóság a legalacsonyabb kunyhóban is magasan tartja büszke fejét.

Oh, felföld! csak azért emelkednek-e bérceid a felhőkig, hogy annál inkább szembetűnjék lakóid görnyedezése?... És ha én Eperjesen ki-kijártam a táborhegyre, az nem csupán a táj kedvéért történt; hanem egyrészt, vagy tán leginkább azért, mivel egy gyönyörű bama leányka esett utamba. Gyönyörű barna leányka volt, igazán; s ritkán mentem el ablaka alatt a nélkül, hogy ott ne találtam volna. Ilyenkor aztán egymásra pillantottunk és mosolyogtunk, mintha régi ismerősök volnánk, pedig sohasem szóltunk egymással. S ez így tartott ottlétem alatt minden nap, sőt napjában többször is. És ha én hajnalban elmentem ablaka alatt, mikor ő még kétség kívül álmodott: akkor szépséges gondolataim támadtak; de szörnyű prosai emberek is kell lennie, kinek szépséges gondolatai nem támadnak, ha hajnalban valami gyönyörű leány ablaka alatt megy el.

Sáros vára

Szepes vára

Eperjesről Lőcsére mentem. Kerényi velem utazott. Egész Szepes megye határáig csaknem folyvást emelkedik az ut, a hegyek szemlátomást növekednek, a fenyvesek kezdődnek, mellyek alatt sűrűek, fölfelé mindinkább ritkulnak, s a tetőt csak néhány éri el... mintha valami katonák volnának, kik várat ostromolnak.

És eléri az ember a szepesi határt, melyet Branyiskónak neveznek, és áll az egyik oldalon lejtős, a másikon meredek roppant bérc tetején, honnan belát a gyönyörű Szepes tündérvölgyébe, látja Váralját s mellette a pusztá várfalakat, mellyeknek egykor biboros teremében született Zápolya; látni pedig a láthatár végén egész magamivoltában azt a kis vakandokturást, mit Tátrának neveznek; mindezt látja az utazó, és ha az utazó: költő, akkor fölkiált, mondván:... nem, semmit sem szól, nem szólhat, némán bámul; ha pedig az utazó kritikus, akkor fölleskül szívének kilenc-tized része, s azt mormogja fogai közt: *meglehetős!*

Egyik lovunk patkója leesett; mig azt fölütötték, folyton meredtek szemeim a Kárpátokra, ez egymásra hányt millió piramisra. De lelke, mint a gyermek, ki megpillantja, hogy gondviselője nem figyel rá, lelke elsuhant észrevétlenül messzire, messzire, oda, hol nincsenek hegyek, hol halmok is alig vannak, hol a Duna omlik méltóságosan, mint Vörösmarty hőskölteményei, hol puszták nyulnak el, hosszan, mintha a világ végét keresnék, hol a látkör egy óriáspalota, melynek tetején a napnak gyémántcsillárja s oldalán a délibábak [!] tükrei függenek, mikben kedvtelve szemlélik magokat gulyák és ménesek... ide, ide szállt lelke a Kárpátokról, az én édes hazámba, a szép alföldre!

Reggel indultunk s délután értünk Lőcsére. Még aznap tovább akartunk utazni, de a város minden lova – még a postamesteré is – szántani volt. Ennél fogva a nap hátralevő részét a vén Lőcsében kellett töltenünk, mellyben igen sok fiatal szép leányzó szivecskéje dobog... de nem a magyar nyelvért, s ezért bármi szépek, sem méltók, hogy rólok többet szóljak. A mellyik leány nekem tetzeni akar, magyar legyen az lelkestül testestül, különben zsebkendőjét sem emelem föl a földről, ha leesik; de az igaz magyar leányért... oh azért mindent megtennék, a mit csak hősi elszántság tehet... *még meg is házasodnám.* Másnap jókor reggel Késmárcra értünk, a Kárpátok tövéhez, és esős idő volt. Egy fikarcot sem láhattunk a Kárpátokból. És mégis azt mondják, hogy Tantalus históriája mese! Hányszor van az életben, hogy, mikor az ember már szinte ujjá hegyével éri az almát, a sors elkapja tőle s fűgét mutat!

Dél előtt meglátogattam Kerényivel Hunfalvy Pált, a tanítványaitól általánosan szeretett professort... ezt azért hozom föl, mert olly ritkaság, mint most nálunk a józan és

becsületes kriticus. Megnéztük Thököly várát, mellynek még legépebb része a kápolna, bár ebben is már hanyatt fordulva hevernek a földön a szentek és angyalok; szegények!...

Kissé ködös reggel volt, mikor Iglóról elindultam Rozsnyó felé. Vissza-visszanéztem a Kárpátokra... alig látszottak a homályban... szinte nem tudtam: képzelet-e vagy való?... mint mikor emberekkel találkozunk, kiket álmunkban láttunk-e? vagy csakugyan régi ismerőseink-e? nem tudjuk. Végre eltűntek előlem, mert magas bércek határtalan fenyvesei közé jutottam.

Veszverésen (egy gömöri faluban) ebédelttem, vagyis megálltam ebédelni, de semmit sem kaptam. Még kenyérek sem volt az istenadtáknak.

Rozsnyó völgyben fekszik magas meredek hegyek között, mint az alamizsnakrajcár a koldus kalapjában. Mindjárt Rozsnyó mellett van Berzéte, hol Erdélyi János olly sok szép dalt írt. Én őt nagyon szeretem. Berzéte mellett egy kis omladékot pillantván meg a hegyoldalon, kérdém kocsisomtól: mi volt ama rom?

– A'biz, uram, klastrom volt, vörösbarátok laktak benne, hejh, furcsa hely ám az. A jószág világért sem legel azon a tájon éjfél idején. Kincs van ott elásva; minden esztendőben bizonyos nap kiterítik a fal körül ponyvára; csak hogy bele nem markolhatni, mert egy kakas őrizi. Isten ments, hogy valaki oda közeledjék... a kakas kiásná a szemét.

Rozsnyóra késő este értem vissza. Nagy zaj volt egész éjjel a városban... küszöbön állt a tisztujítás. Ablakom alatt is ollyat-ollyat ordítottak, hogy az egek repedeztek volna bele, ha olly rekedt torkok nem működének vala... alkalmasint a sok szomjazás szárította ki a gégeket.

Én politicus nem vagyok, s így a tisztujítás annyiból érdekelt leginkább, hogy ez alkalommal a költészet is igénybe vétetik. Többek között ímezen költeményt hallám akkor éjjel a piacon zengeni:

Van még egy garasom

A ...nak adom;

Vegyen rajta spárgát,

Akassza föl magát.

Rövid, de fontos... mint ama furkósbot, mit a kortesek hosszú ingujjuk alatt hordoztak, s mit ők úgy neveztek, hogy: pártfogó.

Rozsnyó – Várhosszúrét, kopjafák az ismeretlen elesett katonák emlékére

Csontváry Kosztka Tivadar: Selmechánya

Id. Markó Károly: Visegrád

Tompa Mihály: A madár fiaihoz

Száraz ágon, hallgató ajakkal
Meddig ültök, csüggedt madarak?
Nincs talán még elfeledve a dal,
Melyre egykor tanítottalak?
Vagy ha elmúlt s többé vissza nem jó
A vig ének s régi kedvetek:
Legyen a dal fájdalmas, merengő,
Fiaim, csak énekeljetek!

Nagy vihar volt. Feldult berkeinken
Enyhe, árnyas rejtek nem fogad;
S hallgattok? el készültök innen?
Itt hagynátok bús anyátokat?!
Már berekben másképp szól az ének,
Ott nem értik a ti nyelvetek'...
Pusztá bár, az otthonos vidéknek
Fiaim, csak énekeljetek!

Hozzatok dalt emlékül, a hajdan
Lomb- s virággal gazdag tájrúl;
Zengjétek meg a jövőt, ha majdan
E kopár föld újra felvidül.
Dalotokra könnyebben derül fény,
Hamarabb kihajt a holt berek;
A jelennek búját édesítvén,
Fiaim, csak énekeljetek!

A bokorban itt az ősi fészek,
Mely növelte könnyű szárnyatok';
Megpihenni most is abba tértek,
Bár a fellegek közt járjatok!
S most, hogy a szél összeviszsa tépte:
Ugy tennétek, mint az emberek?
Itt hagynátok, idegent cserélve...?
Fiaim, csak énekeljetek.

A gólyához (részlet)

A menyasszony meddőségért eped,
Szüle nem zokog holt magzat felett,
A vén lelke örömmel eltelik,
Hogy nem kell élni már sok ideig.

Beszéld el, ah...! hogy... gyalázat reánk!
Nem elég, hogy mint tölgy kivágatánk:
A kidőlt fában őrlő szű lakik...
A honfi honfira vádaskodik.

Testvért testvér, apát fiu elad...
Mégis, ne szóljon erről ajakad,
Nehogy, ki távol sír e nemzeten,
Megutálni is kénytelen legyen! (1850)
(a *Rendületlenül* c. válogatásból, ld. idézett mű)

Reviczky Gyula: Március tizenötödikén

Hivatlanul is megjössz minden évben,
Szép március, bilincs-oldó tavasz!
De azt a régi márciust nem érzem:
A naptár mond csak annak: nem vagy az;
A hit kidőlt, a szívnek semmi lángja;
Fásultan él a kor s eszméletlenül,
Múlton mereng a költő és dalába
Villám s haragvó mélabú vegyül.

Megalkuvás iránya most a kornak;
Ábrándnál egy kis állás többet ér,
Egy zsíros koncert százan marakodnak,
Egy egynek jusson mintül több kenyér.
Az igazságot, elvet megtagadják,
S ki értük harcra kelne, nincs olyan,
Csak szóvirág ma a magyar szabadság
S az érte hősen ontott vérfolyam.

Nem, ez nem az a márciusi szellő!
Nem a szabadság éltető lehe,
Egy alvó népet új életre keltő,
Hogy százados rabláncát tépje le!
A nagy, a negyvennyolcas márciusnak
Nincs más emléke: néhány béna kar,
S távol, hol citrom és narancs virulnak,
Honán kívül a legnagyobb magyar!

Ezért löktél hát annyit hősi sírba,
Hogy ami véred, óh hon, megmaradt,
Mohó ajakkal, éhesen kiszívja
Egy ingyenélő parazita-had?...
Ezért áldoztál annyi vért, vagyont hát,
Hogy megtagadjanak gyáván előtt
S örököd oszt' arcátlanul felosszák
Kétszínű, romlott, léha kegylesők?...

Csak vissza e sívár korból! Nem ég itt
Ember-méltóság tiszta ihlete!
Álmodjuk, hívjuk vissza azt a régit!...
S ha van még a magyarnak istene:
Őt kérjük, adjon még egy csoda-kardot,
Bűvös csapásitól hadd hulljanak
A hitvány léhűtők, kik mint a barmok
Csak ettek-ittak és meghíztanak.

Petőfi él! (részlet)

Petőfi él! Lánglelke fenviraszt.
Vénség, halál sohasem érik azt.
Lázás szívével, ifjan, szabadon
Él és fog élni, édes magyarom.
Lesz trónok és országok pusztulása; –
De az ő sírja még se lesz megásva! (1877)

Mikszáth Kálmán: A jó palócok

...

Vigan jött haza Mudrik, de annál szomorubban Gyócsi Imre bácsi a városból, hol a tekintetes vármegye kimondta, hogy úgy marad minden, a mint van. Imréé a Bogát, Eszteré a kavicsos ugar, a „Csipke”, Erzsé pedig a selyemré, a „királyné szoknyája”. No ez után a szoknya után fognak még bolondulni igazán a csoltói legények... Hiszen az is testvére neki, de csak az anyjáról, aztán ez a másik az elhagyatottabbik; szíve ehhez huzza. A maga dolgát nem bánná, rút is, púpos is, hasznát se vehetné a vagyonnak, aztán, ha a házból is kitudják őket maholnap, ő még beállhat valahová cselédnek, de a szegény Eszter?... Oly kicsike, vézna; aztán istenem, hiszen csak gyerek még.

Fölemelte öklét. „Hej, ha most itt volna, aki koldussá tett!” Csordultig tele volt a szíve keserűséggel. Ha úgy kiönthetné, ha úgy elpanaszolhatná valakinek, ha ezek a hegyek, folyamok és bércek azt mind megértenék!

Haragos zöld színben mosolyogtak feléje távolról a csoltói rétek, a mint ott haladt a poros uton a Bogát alatt. A „királyné szoknyájának” mintha ráncja volna, egymás fölé hajlik rajta hosszú hullámozó csikokban a sugár s az árnyék.

Épen a nap nyugszik s még a vén Bogátot is hogy megaranyozza... Az ott rajta az ő vetése. Szép abban a hegyben az igyekezet. Elég hitványok ugyan a kalászkok, de csak mégis megnőttek. A kék buzavirágok is épen olyan szépen fonódnak közéjük, mint egyebükt. Istene, istene, de csak szép is ez a csoltói határ! A paradicsom is nehezen lesz ilyen...

Igaz, hogy az övé belőle a legcsunyább rész, ez a kopár hegyhát, de hát mégis csak van valamije benne. Aztán nem is olyan rossz az, ha jobban meggondoljuk, csak jól kell művelni. És legalább a víz nem viszi el, ha terem rajta valami.

De már az Eszter jussa, az csakugyan nem ér semmit, azt még szántani sem érdemes.

Olyan innen az a széles nagy ugar a mesgén túl, mint egy odacsapott csúf folt valami zöld ünnepi köntösön, szemet bántó, szomoru: szakadékaival egy mindig terjedő seb az anyaföld testén.

A mint odább mellette vinné útja Imrét, megállott, meg nézte még jobban.

Bizony csenevész egy tartomány! Nem terem itt meg semmi, csak az árvaleányhaj teng a szakadékok partján. A szegény kis Eszterkéé is épen ilyen fehér...

De nini, milyen szép fűbokor nőtt odalenn a kavicsok közt! Milyen buja kövér s hogy ránevet Imrére! A „királyné szoknyáján” sem terem ennél külön, még annak is

legszebb fodra lenne. De hiszen van ennek a földnek ereje, ha akarja. A cukorrépa is lám, hogy neki indult a tulsó végben... Nem kell ezt a földet még sem lebecsmérelni.

Lement az árokba, megsimogatta a bokrot. De puha, de kedves, mint a selyembársony! Ugyan beszélgetnek-e néha ezek a fűszálak? Hát már miért ne beszélgetnének?...

Aztán olyan furcsa az, ha valami durva láb letapossa őket, meggyűri, összegázolja, reggelre azért megint csak felkelnek, mintha soha sem lett volna semmi bajuk. Mégis különös az, hogy ezek a picike gyenge füvek erősebbek az embereknél is...

Patkós csizmái alatt megcsördültek a kavicsok, a jó, agyagos palóc föld szép színes kövei. Hát biz’ ezeket nem igen szokták gyűrűbe foglaltatni, hanem azért mégis nagyon szépek. Az emberek a hibásak, nem a föld. Az csak olyan jó szízzel adja ezeket is, mint az aranyat, ezüstöt, csak hogy mi nem becsüljük meg, mert nem tudjuk kitalálni a hasznukat.

Pedig már az is milyen nagy jószág a földtől, hogy míg odafenn a tótok között nagy szürke kövekkel béleli magát, a mikkel azoknak annyi bajuk van, itt mintha kedvezni akarna, apró tetszetős kavicsokat hány ki.

Imre lehajolt és teleszedte a szűre ujját. Volt azok közt kék, sárga, piros és arany színű. A szakadékban alant egy nagy fekete kőnek látszott a csücske: a mint a sarkával ráhágott, lehámlott belőle egy darab, azt is a többi mellé tette. Jó lesz a kis Eszternek otthon játszani.

Megkönnyebbülve folytatta útját hazafelé. Egészen megbiztatta az a hegy, meg az ugar. Hiszen csak rájuk kellett nézni, hogy megelégedjék velök. Még tán jól is van az úgy, hogy Erzsé lesz a selyemré. Maholnap meg talál halni az apja, nem marad senkije, ő pedig csak itt lesz azontul is a huga mellett. Aztán Eszter arcra is sokkal szebb, kevesebb ráadással jut annak idején főköttő alá. Bizony isten, jól van az úgy, a hogy van!

Ugy elgondolkozott, hogy észre sem vette az öreg uri vadászt, ki a hegy felől közelgett, csak mikor már megszólította.

– Jó estét fiam! Hová való vagy?

– Csoltóra.

– Akkor azt is tudod, kié az a hegyhát?

Imre elmosolyodott. Egész egyenesen még sem veszi magára, nincs vele mit dicsekedni.

– A Gyócsi Imréé, – mondá kellenül.

– Ugy nézem, szántónak használja. Arra ugyan nem lehet valami nagyon jó. Imrét bosszantotta a lenéző beszéd. De bizony nem hagyja bántani a Bogátot.

– Maradhatós biz az, egészen maradhatós.

Móricz Zsigmond: A kis vereshajú (részlet)

Nem hiába „kis táncosnő” volt a neve már hároméves korában a háznál, de szívecskeje fel is van most dűlva, összevissza dobálva benne minden csoda, pozsonyi emlék, a néni, a fia, a színielőadás, a gyerekkor s a nagylányság határán; mint a kisleánykák sifonkája év végén; limlom, minden holmi fenekestől felfordítva, s ugyan ki fogja abban kiismerni magát valaha...

Béluska diót tör a setétedő alkonyban a tornácon, Linka néni kijön a konyhából, Bélus éppen a körmére üt diótörés közben, s felkiált:

– Püff, de kemény a héja!

Linka néni megáll süketen, ijedten:

– Akkor kell hozni a puskát! – kiáltja.

Mindenki elnémul:

– Miért?

– S zárjátok be a csirkét, hát még most is kint van?

– De Linka néni, miért?

– Hát ha a *kéményen van a héja*.

Pukkanó kacagás, kacagó rakéták röppennek a levegőbe. Margitka sikoltva kacajba tör ki, roppanva röppen ki a kacagásnak egy olyan szikrázó fergetege, mintha üveghangok ezredeit zörgetnék kisangyalok, az ártatlan szív édes és tudatlan virágzó karajfüzére, hogy arcocska kipi-rul, hasacska megfájdul, a tornácon, az udvaron körbe polkázó vad kacagásban: anya után futni, végig a nagy eperfás udvaron, neki elmondani, hamar, a Linka néni legújabb félreértését: *kéményen a héja*, s kacagástól nem tudva elmondani, elmondva nem tudni kacagni, s a mama, aki a már egészen sötét istállóban a tehenet feji, a Lizát, a makrancos Lizát, aki nem hagyja magát senki másnak megfejni, csak a mamának, s neki is csak úgy, ha nyár derekán is felveszi a fejő sárga szőrbundácskát, amelynek olyan a színe s már a szaga is, mint az ő néhai bocikájának, s Lizácska azt nyalogatja fejés közben, visszafordulva, s úgy adja le a rengeteg sok, tíz-tizenkét liter öreg tejet, a mama így vaklál Lizácska lábai közt pápaszemmel keresve a sötétben a csöcsit.

– Mama, mama, mama, még ilyet nem hallottál – lobban be Margitka, és Béluska kontráz, s egyszerre ketten mondják el az esetet, a Linka néni önkéntelen viccét, úgy-hogy a mama, míg abbahagyja a fejést, a pápaszemén felül rájuk bámészkodik a világos ajtó felé, a tehénszagú szalmás istállóban egy árva szót sem ért, csak mosolyog, mosolyog, kicsit tudós, pápaszemes mosollyal a vidám gyerekein, e nehéz világban gyerekei nagy vidámságán, aztán suta kézzel csak visszanyúl Liza lába közé, de Liza, Őlizasága egyet fordul, s bal lábát felemelve úgy rúgja ki zsupsz, a zsajtárt a mama öléből, hogy a mamuska sikkantva felkiált:

– Nee te! Ne te büdös te! Nononono bocikám, nononono – s törülgeti szemét-száját a kilöttyent tejtől, mire a gyerekek újabb hallatlan és határtalan kacajba zúdulnak, s mint a fergeteg, úgy rohannak el, ki a sötét udvaron, mert a mamuska érzékeny, nem szereti, ha nevetnek a bajon, de lehet-e nem nevetni? hogy a Liza:... Bruhhh a Liza... Brahh a Liza... brihihihihahaha... hogy kirúgta a zsajtárt a mamácska öléből...

Másnap délután aztán volt nagy öltözés, mindjárt ebéd után, az egész városban.

Hogy kell díszbe öltözni, hogy mégse legyen rikító; hogy kell szertartásos lenni és mégse nevetséges, hogy kell Glevitzky tanító bácsiékhoz elmenni hétköznapi vasárnapiasan, hogy mégse legyen vasárnapias az ember közönséges hétköznapon...

A tanítói ház a Sugó patak felett épült. Az utcáról nem is lehetett másképp bemenni, csak úgy, hogy az ember egy fatornácon ment be, amely a patak felett volt, már szabadon függött, nagy, magas tölgyfaoszlopokon, s a mélységbe lehetett lenézni, de az egész a mennyezetig be volt tölgyfaléccel lécelve, hogy a gyerekek valamiképp csintalanságból le ne ugorhassanak a patak szakadékjába. Lentről óriási bükkök nyúltak fel a tetőig, s lombbal borították a fekete zsindeyes tetőt, amelyen a lombok árnyékában zöld moha virított.

Nagyon romantikus ház volt, egész furcsa hely, aki ott iskolába járt, soha, soha el nem felejtette. Pláne, hogy az öreg Grevitzky bácsi mindig ott ült a tornácon, óriási, vassal pléhelt öblös karosszékben, s hordók hordójánál nagyobb potrohát ápolta, s annak a tetejében olyan egészen kicsi kis feje volt, tele mosolygással, kedvességgel, s csakugyan mindenkinek tudott minden pillanatban valami kedveset és szépet mondani, minden gyereket ő nevelt az egész városban, és valóban számon is tartotta öreg koráig összes gyarapodását és növekedését, magyarul, németül vagy egyszerre mind a két nyelven...

– No kedveském, magácska be megnőtt – nyújtotta kezét Margitka elé, aki Béluskával irulva-pirulva köszöntött be a dobogó-nyikorgó tölgyfolyosón.

– Kezét csókolom.

– És ez a lurkó, no hogy ízlik Pozsony? – veregetett barátságosan a Béluska tarkójára, de Béluska nem sietett nyilatkozni, mert neki bizony Pozsony nem nagyon ízlett, rossz iskolába járt elemibe, s ő ugyan még írni-olvasni is alig tudott, hogy gimnáziumi fegyelemre fogták.

– Sétáljanak be, kedveském; nem, nem az iskolába, óh, por van most s pókháló, még valami pók bekapná ott magácskát – nevetett a tanító bácsi...

(Móricz Zsigmond: *Pipacsok a tengeren; A kis vereshajú, Felsőmagyarország Kiadó, 2000*)

Az Andrassy-mauzóleum Krasznahorkaváralján

Reviczky Gyula: Pozsony

Viharjait kiálltad ezer évek,
Láttad, hogy a szerencse mily hamis;
S állsz mosolyogva, mint kies vidéked,
Szívre a régi, – kár, hogy ajkra is!
De az a várrom s komor ősi dómod
Beszélő némasággal hirdetik:
Szível kihülnek, inganak a trónok,
S a haza lángja akkor is hevit!

Mikor földed' még Nagy Lajos tiporta,
Királyok dísze, híres és dicső! –
S Mátyás, a Bécs-verő is innen oszta
Igazságot; – ez volt a szép idő!
Mikor még Pázmán, főpapok virága,
E domban itt lengette bíborát; –
Mikor még... feledés fátylát reája!...
Bús várromod beszélhetné tovább.

Hejh, a tekintetes karok és rendek
Mentéje már nem leng utcáidon;
Beszédes ajkak némán pihennek;
Fűszál se leng sok elfeledt siron.
Országgyűlés, koronázási pompa
Megírva van csak, már nem látható.
A kis domb is, királyi eskük dombja,
Eltűnt a föld színéről, mint a hó.

Rég volt... a temető minden göröngye
Azóta, hejh, de sok halottra hullt.
S utódnak vágya nem rezdül, se könnye.
Úgy érzi, hadd maradjon mult a mult.
Hiszen szép volt a kardok villanása
S a „moriamur!” – ám elhangzott;
Míg az idő csak egyre folydogálva,
Sok új törekvést, új eszmét hozott.

Most élni, élni kell e szebb hazáér'!
Ez a magyar faj küzdelmes kora.
Oh, állj közénk te is! – Ki tenni ráér:
Pató Pált úgy sem ismeréd soha.
Légy híve rendületlenül hazádnak,
Ha volna is kivüle más helyed.
Állítsd meg útjokban, kik Bécsbe vágynak!
Hazánk határán állj így őrszemet.

Lebegjen rajtad jótékony varázslat,
Az égi múzsák szép új csarnokán.
Katona nevén hirdesd a hazának,
Hogy itt minden más nyelv barbár, pogány.
... Lesz még idő, képzelmem messze szálldos,
Arról a szép jövőről álmodom,
Midőn magyar lesz nyelvben is e város:
Pressburg eltűnik, s nem lesz csak: Pozsony (1886)
(Reviczky Gyula művei, Szépirodalmi, 1969)

**Pap-Váry Elemérné: Hitvallás
Magyar Hiszekegy**

Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában,
Hiszek egy isteni örök igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában.

Ez az én vallásom, ez az én életem,
Ezért a keresztet vállaimra veszem,
Ezért magamat is reá feszítem.

Szeretném harsogni kétkedők fülébe,
Szeretném égetni reszketők lelkébe,
Lángbetűkkel írni véres magyar égre.

Ez a hit a fegyver, hatalom és élet,
Ezzel porba zúzod minden ellenséged,
Ezzel megválthatod minden szenvedésed.

E jelszót ha írod lobogód selymére,
Ezt ha belevésed kardod pengéjébe,
Halottak országát feltámasztod véle.

Harcos, ki ezt hiszed, csatádat megnyered,
Munkás, ki ezt vallod, boldog jövőd veted,
Asszony, ki tanítod, áldott lesz a neved.

Férfi, ki ennek élsz, dicsőséget vittél,
Polgár, ki ezzel kélsz, új hazát szereztél,
Magyar – e szent hittel mindent visszanyertél!

Mert a hit az Erő! mert aki hisz, győzött,
Mert az minden halál és kárhozat fölött
Az élet Urával szövetséget kötött.

Annak nincs többé rém, mitől megijedjen,
Annak vas a szíve minden vésszel szemben,
Minden pokol ellen, mert véle az Isten!

Annak lába nyomán zöldül a temető,
Virágdíszbe borul az eltiport mező,
Édes madárdaltól hangos lesz az erdő.

Napsugártól fényes lesz a háza tája,
Mézes kenyere, boldogság tanyája,
Minden nemzetségen az Isten áldása

Magyar! Tè most árva, elhagyott, veszendő,
Minden nemzetek közt lenn a földön fekvő,
Magyar, legyen hited s tiéd a jövőendő.

Magyar, legyen hited és léssen országod,
Minden nemzetek közt az első, az áldott,
Isten amit neked címeredbe vágott...
(Krasznahorka-Váralja)

Pozsony

A magyar Pozsony

(Bálint István János írása)

A XIX. század első felében Pozsony lélekszáma tekintetében a harmadik helyen állt Pest és Debrecen mögött. Az új tervek központjába Pest került.

Széchenyi István Pozsonyban alapította meg az Akadémiát, de az Pesten kezdte meg működését. Kossuth Pozsonyban kezdte el az Országgyűlési Tudósításokat, de Pesten szerkesztette már a Törvényhatósági Tudósításokat, majd a Pesti Hírlapot.

A statisztika rideg számai azt mondták, hogy Pozsonynak 1918. évben 78 223 lakosa volt. Ezeknek körülbelül a fele magyar, csaknem fele német, szlovák a lakosság egy hetede sem volt, cseheknek pedig csak a hírt hallották a szabadságharc környéki időkből, amikor a zsebrákok végigrabolták Pozsony környékét, de a városba akkor se merték betenni a lábukat. A városi németek szintén tetőtől talpig magyarok voltak. Jelentéktelen számú tót; cseh pedig egyáltalán nem volt az ősi magyar koronázó városban. ... Vagy nézzük meg a pozsonyi temetőket. A virágvölgyi Sánc-úti, vagy a Károlyfalva-úti vagy a Pozsony újvárosi állomás, a csallóközi vasútállomás melletti Szent András-temetőt, vagy a Védcolöp-úti temetőt.

Nézzük meg az 1918-ig meghaltak és ott eltemetettek neveit: csupa magyar és német név. Alig néhány tót, cseh pedig éppenséggel semmi. És a temető nem hazudik. Ott nincs névsor-kiigazítás és névsor-hamisítás. Ezen elhunytak nevei hitet tesznek a magyarok, hitet tesznek Magyarország mellett. Ezeket a magyarokat, e drága halottainkat pedig nem tudta sem Trianon hontalanná tenni, se a cseh galádság nem tudta őket kiutasítani.

A Pozsony felé vonaton vagy hajón utazó először – amikor a város még nem látható – a pozsonyi vár, az Angyalvár csonka tornyait már messziről megpillantja. E fellelővár volt a Duna-medence legerősebb védelmezője a nyugatról jövő támadásokkal szemben.

A műemlék a város északnyugati oldalán emelkedő magaslaton áll. Legrégibb részének építészeti a XI. század végére vall, amikor a román stílus már terjedni kezdett hazánkban.

A gyönyörű fekvésű vár négytornyú, négyszögletes épület. A várépítkezésnek ez az alakja annyira szokatlan volt, hogy alig van párja a középkorban. A vár két részből állott: az alsóból és a fellelővárból. A XI. század derekán roppant erősen védett hely lehetett, mert Henrik császár kéthavi szívós és kimerítő ostrom után sem tudta bevenni. IV. Béla királyunknak 1251-ből fennmaradt oklevele a pozsonyi

várban keltezett. Akkoriban, egy évtizeddel a tatárjárás után, a vár földgátjait és faépítményeit szilárd kőanyaggal cserélték ki.

Ha a várból kilépünk, a lépcsőfokon lejutunk Pozsony régi gettójának házaihoz. Aztán leérünk a Kapucinus-rend templomához.

E templomtól egy kőhajításnyira van a vármegyeháza, ami Trianon óta a Pozsony megyei magyarok kincsháza volt. A rémségek e háza mellett van a Szent Háromság temploma, melyet a keresztes atyák költségén építettek.

A vármegyeház előtti téren Szűz Mária szobra áll. Innen néhány lépés a Mihály-kapu, amelyen át a belvárosba juthatunk. Ez az egyetlen megmaradt kapu a hajdani négyből... A Mihály-kapu utcában kezdődött a pozsonyi korzó, és a Deák Ferenc utcán és a Halászkapu utcán át egész a színházig és a Duna-partig tart.

A Mihály-kapu utca végén boltívhez jutunk, alatta áthaladva a régi országház elé érünk. Ebben az épületben és a fellelővárból tartották 1848-ig az országgyűléseket.

Az első pozsonyi országgyűlést 1402-ben Zsigmond király tartotta a pozsonyi várból. Huszonhét évvel később, 1429-ben Zsigmond, akit közben német-római császárrá választottak, Pozsonyba hívta össze a birodalmi országgyűlést. Így Pozsony nemcsak Magyarország, de a német-római császárság egyik központja lett.

A mohácsi vész után, de még abban az évben itt ülésezett az országgyűlés. Az 1535. évi országgyűlés kimondta, hogy ezentúl a magyar kormány székhelye, az ország fővárosa Pozsony legyen, és valóban, már a XVI. században is 43 országgyűlést tartottak a fellelővárból.

... a dómtemplom a dicsőséges magyar múlt hirdetője. A város főtemploma a Szent Mártonról elnevezett gótikus székesegyház, melyet koronázó templomnak is nevezünk, mert 12 magyar királyt koronáztak meg benne a magyar Szent Koronával 1563–1830 között.

A színház előtt áll egykoron Petőfi Sándor szobra. Barbár, idegen kezek ezt is ledöntötték.

A dóm levéltárából került elő, és a pozsonyi társaskáptalan adományából 1823 óta a budapesti Széchenyi Könyvtárban őrzik a jelenleg ismert legrégebbi magyar nyelvű szövegemléket, mely a Pray-kódex 154/a lapján maradt fenn, a Halotti beszéd és Könyörgést (1192–95 között).

Latiatuc feleym zumtuchel mic vogmuc...

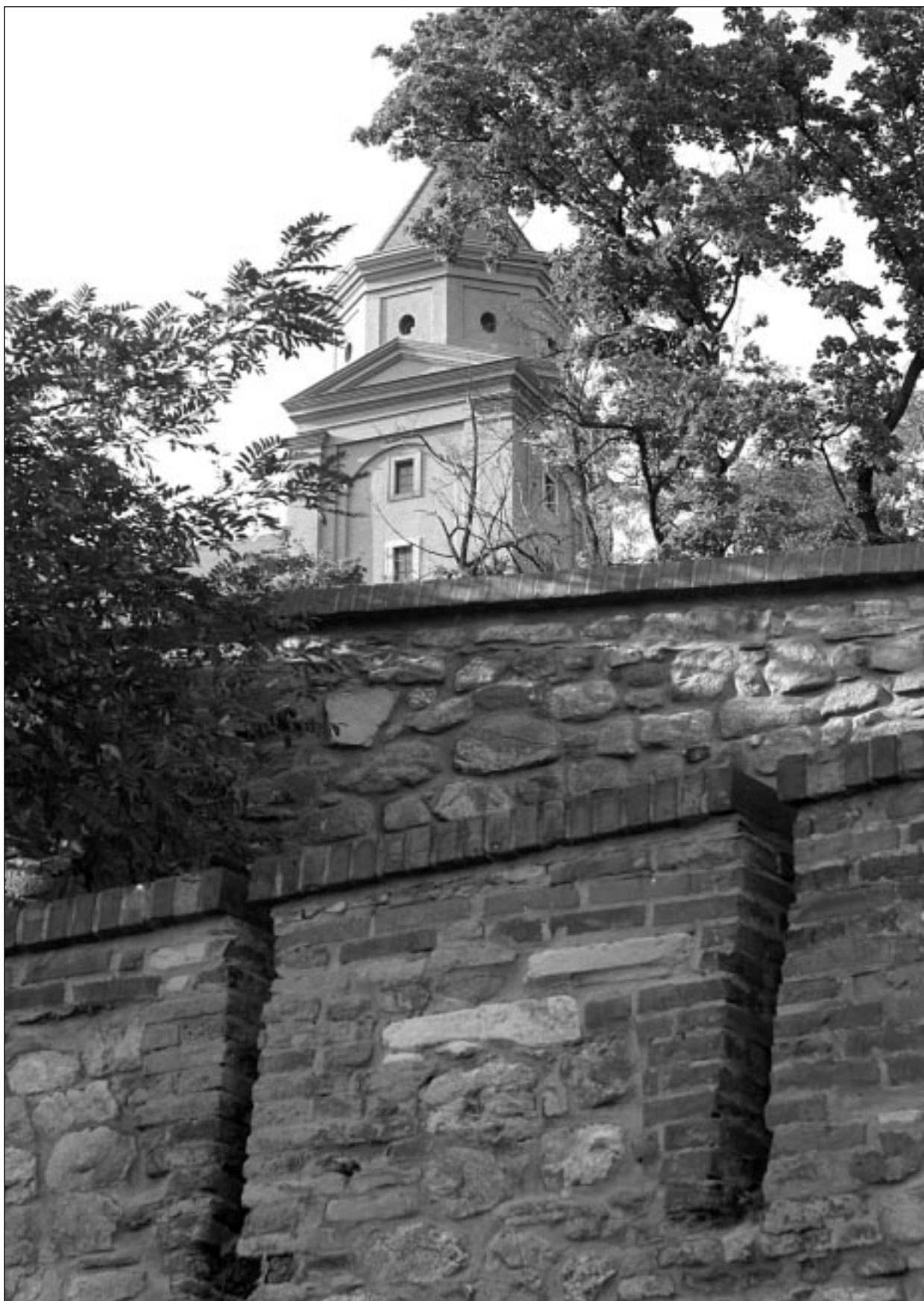
Pozsony 892-ben jutott a magyarok birtokába, 907-ben megvertük itt a bajorokat (Révai Nagy Lexikon)

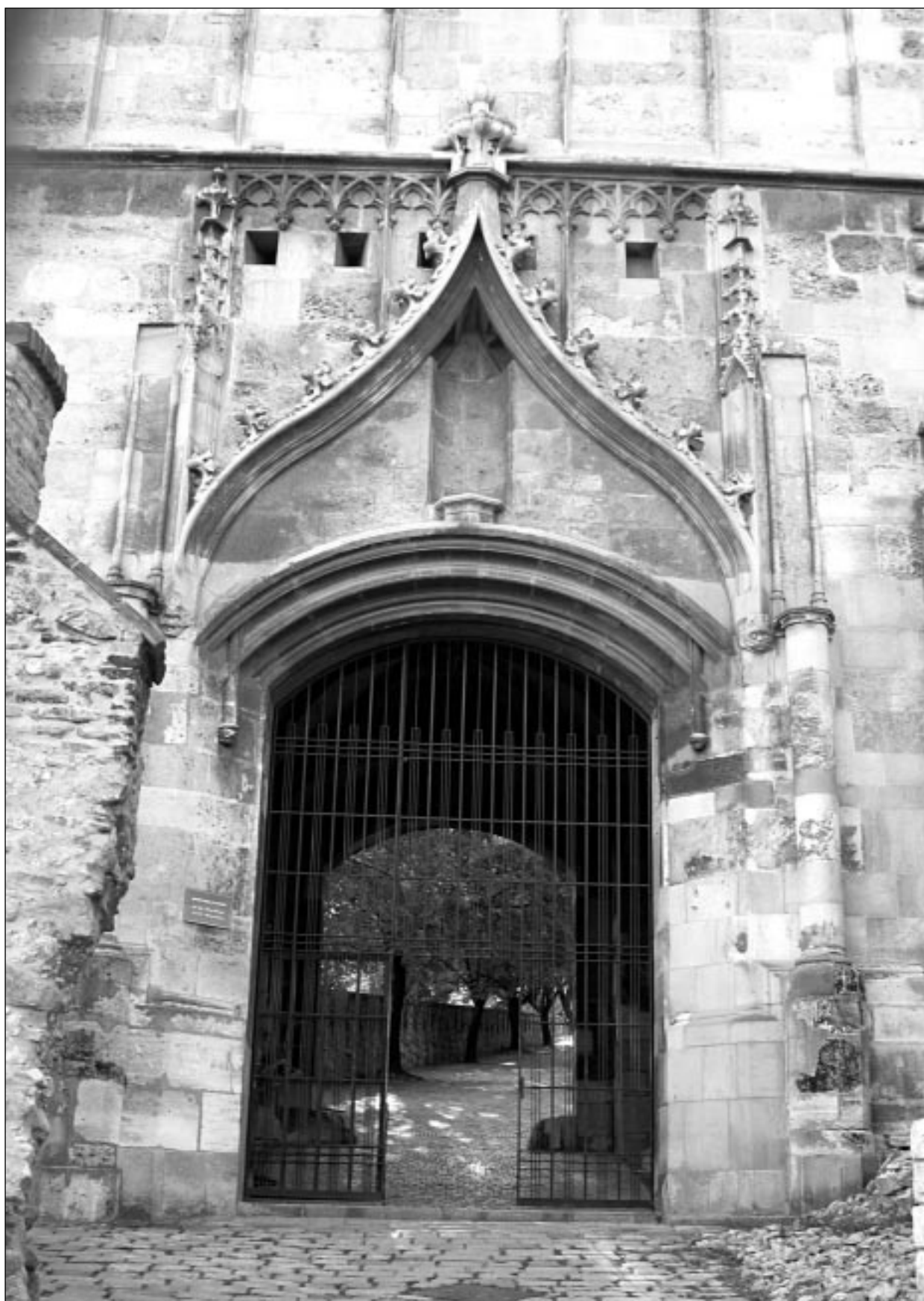
A Szent Márton székesegyház, azaz a koronázótemplom

A várnegyed

A vártömb

A vár

A Fő tér: Az Óvárosháza a Roland-kúttal

A Klarissák templomának gótikus tornya

Szent György szobra

Sachen kardinális emlékműve a pozsonyi dóm előtt

Belvárosi képek

Pozsony, belváros magyarul

A Szent Miklós templom

Komárom – magyar volt évszázadokon át (Bálint István János)

Anonymus honfoglalástörténetében részletesen elbeszéli a komáromi vidék megszállását. A 37. fejezetben elmondja, hogy Árpád a vezérek egyikét, Hubát Nyitra s egyéb várak ispánjává tette, s földet adott neki a Zsitva folyó mellett a Törzsök erdőig. A 15. fejezetben pedig utal arra, hogy Pannónia meghódítása után Árpád Ketel kun vezérnek „nagy földet adott”... a Duna mellett, ott, ahol a Vág beletorkollik. Itt utóbb Ketel fia Alaptolma várat épített és azt Komáromnak nevezte. Ennek a várnak a szolgálatára odaadta mind a magával hozott, mind pedig a vezértől nyert népek a kétharmadát. Hosszú idő múltán ezen a helyen temették el pogány módra Ketelt és fiát, Tolmát.

A megszállásnak ez a rajza, írja Győrffy György történeti földrajzában, távolról sem adja vissza az események tényleges lefolyását, hiszen Anonymus azt sem tudta, hogy a magyarok a Dunától északra morvákkal, s attól délre frankokkal harcoltak; „csehek” és „rómaiak” (itt a német-római birodalomba valókat kell érteni) csak a XI-XII. században lettek a magyarok ellenfelei e tájon.

Anonymus forrása a 300 évvel korábbi eseményekre két Komárom megyében birtokos nemzetség szájhagyománya volt. A Hubától leszármazó Szemere semptei ispán (1177) beszélhetett el neki, hogy Huba (Hoba) a hét vezér egyike volt, s Árpádtól nyert szállásföldjét ott jelölte meg a megye északkeleti szögletében, ahol a Szemere-nem a XII. században is birtokolt. Ugyanakkor Anonymus kancelláriai főnöke, Katapán püspök lehetett a forrás a Ketel fiától, Alaptormától leszármazó Koppán-nem hagyományainak, s az Árpádtól nyert Komárom körüli szállásföldben a Koppán-nem 1200 körüli öröklött birtokaira ismerhetünk. Komárom várát a Koppán nemzetség ősei építették, a Koppán nemzetség népeinek kétharmad részét átengedte a vár szolgálatára. Mindez azonban nem Árpád idején, hanem az államszervezéskor történt. Géza és Szent István király idejére tehetjük Komárom vár kisajátítását a Tolma-utódoktól, majd a nemzetségtől alá tartozó népeknek a vár illetve a királyi udvar alá rendelését. Ehhez a rendeléshez járult a katonai kísérethez tartozó Nyék, Megyer, Kürt, Tarján és Keszi törzseknek és vitézeknek a vár körül, a megmaradt nemzetségi szállástömbök közé történt telepítése.

A tatárjárás után, mely Komárom vára kivételével az

egész megyét végigpusztította, megváltoztak a birtokviszonyok, s a várszerkezet helyébe a vármegye lépett: Komárom vármegye legrégebb lakott helye kétségtelenül Komárom, melyről 1307-ben történik először okleveles említés, mikor a király a bakonybéli apátságnak adományozta vásár- és várjövendelmét.

A komárom vár és birtokai 1265-ben Walter comesé, utóbb a Csák nemzetségé lettek, melynek nevezetes tagja, trencsényi Csák Máté 1307-ben kiváltságlevelet adott Komárom részére... 1331-ben Károly Róbert a város polgárainak szabadságjogot adott. Később Mátyás király állíttatta helyre a komáromi földvárat, halála után fiára, Corvin Jánosra szállottak e tájon lévő birtokai.

A XVI-XVII. században Komárom vára is nevezetes szerepet játszott Tatával és Érsekújvárral együtt. A vármegye nagy része elpusztult ezen időben (92 község). A XVII. század elején hol magyar, hol török kézen volt a vár, a megye... később jelentős szerepet vitt Bocskai, Bethlen Gábor felkeléseiben, a kuruc mozgalmakban is.

A vár vagy erősség az ó- és újvárból áll. Az óvár négyszög alakú, körös-körül kaszárnnyakat, éléstárakat és sütőkemencéket foglal magában, kívülről a Dunára és a Vág-Dunára támaszkodó sáncok, kő- és földbástyák övezik.

Vele az újvárat hosszú híd kapcsolja össze; e vár jóval tágasabb, nagy udvarát kaszárnnyak s egyéb katonai épületek szegélyezik; közepén a várparancsnoki épület áll. A vár

60 000 főnyi hadsereget képes befogadni, hozzá csatlakozik a XIX. század közepén épült Nádorvonal kőműve.

Klapka György tábornok 1849-ben utolsó percig őrizte a várat, s nem adta fel olcsón. Feltételeket szabott a haza minden fiára vonatkozólag. Csak mikor e feltételeket kihagyták, kötötték meg 1849. szeptember 27-én Haynau főhadiszállásán, a Komáromtól félmérföldnyire fekvő Pusztá Harkályon a hódolati szerződést, és Magyarországra és erre a vidékre a bosszú és megtorlás sötétje borult... Trianontól 1938-ig Rév-Komárom Komarno néven Csehszlovákiához tartozott, és gyakran volt központja a kisebbségi sorsban élő magyarság politikai, szellemi és ifjúsági mozgalmainak. 1937-ben leplezték le a Kultúrpalota előtt a város legnagyobb szülőttjének, Jókai Mórnak bronz ülőszobrát. A bécsi döntőbizottság a várost Magyarországnak visszaítélte, s 1938. november 17-én a magyar csapatok bevonultak...

(Bálint István János írásai a Szövetség c. folyóirat 2002. júl. 11. és 18. számából, Gyökereink sorozat)

Kassák Lajos: Egy ember élete (részlet)

Minden tantárgyból megbuktam. Hallottam a nevemet kiáltani.

Mikor az osztályfőnök felém nyújtotta a fehér papírlapot, láttam, valami nagy prédikációba akar kezdeni.

– Látod, fiam – mondta, s azután elszakadt a hangja. Nézett rám, csak nézett, egészen elbámult. Nem tudtam, mit találhatott rajtam olyan különösnek. Nagyon jól éreztem magam, és mosolyogtam rajta, hogy mennyire elbáméskodott. Elfordult, és dühösen azt mondta:

– Menj ki, te borjú, nem is akarlak látni!

Az egész piactéren meglátszott, hogy a diákok ma kapták ki a bizonyítványt, a lárma ide-oda csapódott, mint valami színes papírsárkány. A diákok hangosak és pityergősek voltak. Egy piaci kereskedő már ütötte a fiát:

– Nem élsz tovább a véremen, te gazember! Inasnak mész, ha beledögölsz is! Elmész inasnak!...

Néhány gyerek röhögve meglökdösött, mások sajnálkoztak fölöttem.

Ne vidd haza azt a vacak bizonyítványt, mondd, hogy elvesztetted!...

Útközben láttam, amint a rövidlátó zsidógyerekek tovaosonnak a boltok fertálya felé. Táskájukat a mellükön vítették, s benne a jó bizonyítványt. Őrizték az egyes és kettes számokkal teleszórt papírlapot, nehogy valaki meglássa, s a jámbor számokért pofonokat kelljen elszenvedniök.

Dél volt, mikor hazaértem... Anyám a kútra indult, mikor meglátott, letette a dézsát, és előrehejolt felém, mintha rosszul látnának a szemei.

– Megbuktál?

– Nem tudom.

– Mutasd! – belemeredt az írásba, aztán értelmetlenül visszaadta. Olvasd el, mi van benne... Édes istenem, én azt hiszem, megbuktál! Olvass el minden betűt!

Valami utálatféle gyülemlett fel bennem az egész világ ellen.

– Minek olvassam... Megbuktam! Mondtam, hogy nem akarok iskolába járni! Mindenből megbuktam!..

– Ha apád hazajön, agyonüt...

Fölvette a dézsát, telemerte vízzel, és visszament a konyhába. Erre nem voltam elkészülve, majdnem sírva fakadtam.

Éreztem, most valami történt, amit nem tudok fölfogni.

...

Hallottuk apám köhécselését. Bejött a kapun.

Anyám közelebb húzódott mellém a küszöbön, hogy hely maradjon az átjárásra.

Mikor az apánk hozzánk ért, felkeltem, és kezet csókol-

tam. Engedte. Ez annak a jele volt, hogy a bizonyítványról még nem tud semmit. Anyám is nekibátorodott, mosolyogva köszönt.

– Alászolgája! – mondta apám, és mindjárt tovább az ő tótos zsargonjában, amelyben mindnyájunkat megalázott.

– Aza lebo, kérem szépen, nincsen maguknál asztal? Micsoda dolog az, kérem szépen, mint a koldus cigányok?

– Krucifix! Herrgott miatyánk!

Ha nagyon erősen és gyorsan akart kimondani valamit, akkor egészen rosszul tudott magyarul, s ezért, ha elült a vihar, s ő elment hazulról, sokszor színházat csináltunk a legfélelmetesebb pillanatok emlékeiből is.

Ma még senki sem tudhatta, mi fog történni.

No most. Most kezdődik a világ vége. A tányér fölé hajoltam, és oldalt kilestem az apámra. Ő is úgy tett, mintha nyugodtan kanalizna. Találkozott a tekintetünk...

– Megkapta, kérem, azt a bizonyítványt?

Előhoztam a bizonyítványt, és az asztalra tettem...

A papírlapot egészen maga elé emelte az apám, belevetette a szemeit, és egyszerre mintha késsel beleszúrtak volna: – Mi? Mi?!!

Összeszorítottam az ökleimet és fogaimat, hogy el ne vihogjam magam. A testem remegett, nem bírtam magammal.

– Hát megbukta maga! Gazember, csirkefogó, megbukta!!!

Egészen közel álltam hozzá, és az asztal sarkánál. Láttam, hogy fölemelkedik, szörnyű magasra fölnyújtózik, s a szájából kiugrik a neveltető káromkodás.

– Krucifix! Herrgott miatyánk!!

Felém ugrott, felkapott a padlóról, s magasba, a feje fölé emelt. Nem kiáltottam. Alsótestem csüggedten hullott lefelé, mozdulatlan lábaim valahol egészen közel a szemem előtt lógtak. Egész tisztán tudtam és éreztem mindent. Számítottam, hogy most a földhöz fog csapni, s aztán minden jó lesz.

Lassan, mintha üvegből lettem volna, visszaeresztett a padlóra. – Hát megbukta, svindler, csirkefogó!

Aztán őrült csattanással sűrű, forró levegő csapódott a fülembe. Egy pillanatra nem tudtam, mi történik velem, csak a kályhához ütődött fejemen éreztem fájdalmat...

Fél kettőkor felkelt a székből, már a fején volt a kalap, jobb kezét a nadrágja zsebébe dugta, és megállt előttem... Nézegetett, mintha kicsit ismerős lennék neki.

– Aza lebo, kérem szépen, majd meglátjuk, mi lesz magából!

Két krajcárt vett ki a zsebéből, letette elém az asztalra, és kiment. (*Magvető Kiadó, 1983*)

Szindbád titka

Szindbád egy téli estén, egy régi estvén egy országúti csárdában üldögélt a Kárpátok között, százezer mérföldnyire Budapeستől. A hajós elrejtett kincsek felfedezésére utazott erre a tájra. Egy régi imakönyv borítékában találta – vagy talán csak álmodta –, hogy e tájon, amelyet nyilak, karikák, görbe vonalak és titokzatos pontozások jelölnek, a pohárral jelzett helyen vasláda van a földbe ásva – harminchárom katonalépést téve északi irányban az ódon kolostortól. A matrózkés, főzőkanál, törött lánc és női ing – amely dolgok a térképen helyet foglaltak, mind valamely titokzatos irányítói a kincses láda rejtekhelyének, hűségesen elvezették Szindbádot a Kárpátok között... Igen, itt járt, erre ment kisdiák korában, midőn a régi kolostornak volt a növendéke, és a kis barátaival tengerirablósdit játszott szombaton délután a gyors és kanyargó Poprádon, egy ócska és ingadozó tutajon. A titokzatos tervrajz (szigorúan betartva a fekete vitorlás kalózok nemzetközi nyelvét) ebből az időből maradt meg valami véletlen folytán, és egy napon az unatkozó Szindbád kezébe került, midőn már halántékán olyan fehér volt a haja, hogy fehérebb nyolcvanesztendőskorában sem lehetett. A régi diákkori tervrajz nem hagyta Szindbádot nyugodni. Titokzatos gyilkosságok, rablások, támadások jártak a fejében, amelyeket gyermekkorában bizonyára elkövetett, csak később elfelejtett... Vonatra ült. A Poprád havas hátát kisdiákok korcsolyáztak, és az odva fa, amely a tervrajzon megjelöltetik, most is azon a helyen állott, csak valamivel kisebb lett. A kolostor tornyán állanak a kopott óramutatók, mert még ma is ott ült az egyik mutató az az öreg varjú, amely talán már Szindbád gyermekkorában foglalt ott helyet...

A söntést fenyőt fuvarozó tótok foglalták el, és a nagyszakállú bormérő, akinek olyan kerek bőrsapkája volt, mint a középkori korcsmárosoknak, bőrköténye és hosszú-hosszú vasszürke szakálla, némán intett kezével az idegen úrnak a belső szoba felé, amelyet piros firhangos üvegajtó választott el a söntéstől.

Nagy, dagadt ágyak és ócska családi fotográfiák között találta magát Szindbád a kis szobában. Öreg asszonyságok üldögéltek fejkötőben és régi selyemben a lubló fotográfus képein. Amott egy kis gyerek fehér harisnyában áll-dogál, és ijedt, kerek szemét a látogatóra mereszti. Mellette egy kis bárány kerekeken, és a fehér szőrű bárány is Szindbádot látszik szimatolni. Egy tarka ruhás és vékony derekú hölgy egy másik képen, amint legyezőjét a feje mögött szétterítve tartja. Aztán egy csizmás, vidéki bérlő, vastag óralánccal és komor tekintettel, mintha rossz tehénnel főzték volna le éppen a vásáron. A zömök

fiatalember és a legyezős hölgy egymás mellett függenek a kanapé felett. Lehet, hogy testvérek vagy talán jegyesek – gondolta magában Szindbád, midőn az ajtó felnyílt, és egy rövid szoknyás, élénk, fekete szemű, fekete hajú leányka lépett a szobába, és vidáman köszönt az idegennek.

– Mit parancsol? Bort vagy sört? – kérdezte, és csöndesen mosolygott azon, hogy Szindbádot a családi fotográfiák nézegetésén érte. – Talán ismeri őket? – kérdezte negédesen. – A lubló vendéglőst és a nénémet, a vendéglősnét? – Lehetséges – felelt rejtélyeskedve, nekilendülve Szindbád a kedves leány jöttére. Magamféle utasember sokfelé megfordul, sok földet bejár.

– Tehát bort parancsol? – kérdezte a leányka, és tetőtől talpig végignézett Szindbádon.

– Valami jó bort kérek – felelt Szindbád –, és szeretném, ha velem koccintana.

– Az nem lehetséges – szólt röviden a leányka...

A lány már jött is a borral. Az üveg harmatos volt a hidegtől, és a bor olyan pirosan csillant meg a pohárban, mintha éppen most fogták volna fel egy országúton leszárt vándor véréből.

– Olyan piros, mint amilyen a maga vére lehet – mondta Szindbád a poharat az ajkához emelve...

Nyilván beszélgetni akar – gondolta Szindbád, és gyönyörködve nézte a leányka domborodó formáit – fejlődő csípőjét és feltűnően kis lábát a fűzős cipőben. A keze piros volt, de formás, a kerek karján megfeszült a blúzocskák...

Szindbád csendesén és gondolkodva nézte a leányt, és furcsa gondolatok bogarásztak a fejében, amelyek egy unatkozó férfiút szoktak meglepni künn a havas országúton... Csendesén kigombolta a blúzocskáját, és megcsókolta kerek, fehér vállát. Egy másik csók a nagy, mélytűzű szemeknek jutott. A harmadig a nyakszirtnek, amely fehér és kemény volt, mint a regényhősnőké. Igen, igen, egy kis regényhősnő áll itt előtte. Fejlődő kis románc, amely talán azzal végződhetik, hogy Szindbád egy kedves, félénk és felejthetetlen leánycsók emlékével távozhat e helyről, ahová a piros függönyön át már fehér és piros fényt szórt a söntésben meggyújtott lámpa. A vasrostélyos ablak mögött nagy pelyhekben kezdett hullani a hó...

A kárpáti hóesésnek hangja van. Olyanféle hangja van, mint a magánosan álló tornyok körül susogó éjszakai szélnek. A mély fenyveserdők, néma hegyek és beláthatatlan völgyek között mintha csöndesen aludna egy óriás-asszony, és halkán, mélyen lélegzene álmában: így hangzik a hóesés, amely tenyérnyi darabokban szakad a földre. (Krúdy Gyula: *Szindbád*, Szépirodalmi Kiadó, 1985)

Gubcsi Attila: Az öreg a kicsijével

***Mécs László: Vadócba rózsát oltok,
hogy szebb legyen a föld***

Május. Rózsálló reggel. Remény, ígéret, harmat.
A szélbe füttyörésem a hajnalos vigalmat.
Kózsálni jött ma kedvem: apostolok lovára
kapok s vaktában érek egy messzi kis tanyára.

A kakas még az ólban pitymallatot rikongat,
az égbe fúrt pacsirta fittyet hány éji gondnak,
dalától messze rebben bimbóról bánat, szender.
A ház előtti kertben a kis padkán egy ember.

Apokaliptikus, vad formája és nézése:
a félszemére vak és helyére gödör van vésve,
haja nyíratlan, félősz, bozontos, mint szakálla,
bakkancsa és kabátja dróttal van összezárva.

A reggelt ráköszöntöm, mert testvér-mód kíváncsi
vagyok sorsára s kérdem: Mi jót csinálgat, bácsi?
Zord, bömbölő beszéde minden zugot betölt:
„Vadócba rózsát oltok, hogy szebb legyen a föld!”

Nagy kert. S amerre nézek, száz rózsza rózsza hátán,
ráfutva fára, falra, ribizkén ül, salátán,
vad összevisszaságban, befonva minden ösvény,
s bimbó bomol belőlük özönnel, egy se fősvény.

Közöttük ül, szemezget e félszent, félig őrült
s beszélni kezd, lemetszve egy vadhajtást a törül:
... Az Élet mosolyogva száguldott hajnal-hintón,
harmatja, csókja égett minden új ember-bimbón:

s diplomaták, bitangok öt évig kaszabolták
ágyékok szép vetését... a földet letarolták...
fiam, szemem kilőtték... s mit elrontottak ők:
vadócba rózsát oltok, hogy szebb legyen a föld!

Most konferenciáznak a nagy szélhámosok,
hogy csírában megöljék, mi újra él, mozog...
S míg lakomákon dőzsöl, ki milliókat ölt:
vadócba rózsát oltok, hogy szebb legyen a föld!”

Testvéri száналomból a szívem rádorombol:
Bátyám, és lelket oltok az evangéliomból,
midőn kobzom jóságos zenéjű verset ölt:
vadócba rózsát oltok, hogy szebb legyen a föld!

Sötét március

Mint kincset, hírt hoz a szeszélyes szerencse,
a télen úgy osztott a szél havat:
néhol hóhegy van most is, máshol árvíz,
így lett sok-sok falunk vályog-Velence
vetéseink meg tengerek, tavak.

Barangolok. Most jó a gumicsizma,
fejem búbjáig fröccsen a csatak,
dágványban gázol edzett lábom izma,
vagy árkot ugrik folyton: itt is, ott is
zeng egy most-támadt kávészín patak.

Szemem behúnyom s hallgatom a hólét:
szennyes, de bátor, szép kamasz-zene.
Fagy-perzselt föld, köd: hogy lesz ebből jólét?
És hogy lesz színes rét, búzatenger?
Csodát hogy csókol itt Isten szeme?

Sáros cigányok jönnek, míg felettük
a ködben szól a vándor vadliba,
vályogvetők, de most a nyűtt nyirettyűt
viszik kezükben, s kölcsönkért cipőkben
mennek valami parasztlakziba.

Hogy csurran szépség e csúf szegénységből?
Úgy mennek, mint korc Prométheuszok,
kik magyar tüzet loptak le az égből,
melytől parasztnép ugar-melle mozdul,
s jobb embersége mámorban buzog.

Költő-sors! Ó Petőfi, ily csatakban
vitted zenés szíved a vak, süket
ködben. De ma se látszik, hogy tavasz van:
magyar máglyád tüzen pohárköszöntős
senkik sütik ma pecsenyéjüket.

Szabadság? Egyenlőség? Pár botornak
ábrándja csak. Bunkós sors-ököl.
A nép ma is jobbágya a Nyomornak
s madárijesztős öltözékű Gőgnek.
Minden szabadság szabadságot öl.

A ködben így szívem búját kisírta,
aztán fölszállt, s mint apró szélmalom,
ködöt kavart szárnyával, mint pacsirta
dalolt, míg csoda történt, s egy ablaknyi
kék ég nyílt a magyar ködfalon.

(Mécs László: Aranygyapjú, Ecclesia, Budapest, 1987)

A premontrei szerzetesek apátsága Jászón

(„Én magamban ezt a korszakot a Rezsők irodalmaként skatulyázom el” – írta Fábry Zoltán, Peéry Rezsőre és Szalatnai Rezsőre utalva.)

Szalatnai Rezső: Kisebbségben és igazságban

Pázmány Péter

... Józan volt, mint az alföldi távlatok, s ugyanakkor heves és démonikus, mint az erdélyi balladák. A harmincéves háború idején élt, féktelen szenvedélyek, őrült izgatások, vallási rajongás pokoli káoszában. Hazájában török megszállás és azzal azonos bécsi gyámkodás, csak Erdély intett a magyar politikai szabadság jeleivel feléje. Hittérítő ellenreformációs munkájában is mindig érezte a magasabb mértéket és a történelmi fegyelmet. Tudta, hogy a vita vége és lényege nem az, vajon valóban katolikus magyar-e az igazi és jó hazafi és európai keresztény, vagy a protestáns-e az? Bod Péter feljegyezte róla, hogy írás közben fehér fogakkal nevette ellenfeleit. Felettük állott, érezte a távlatokat és figyelte a stílust. A stílust, ami megmarad, az egyetlen gondoznivalót, a lelki szabadság és függetlenség mentsvárát, a nyelvet, amelyből meg kell születnie a magyarok új életének és hivatásának ezen a földön. Míg jobbról és balról folyt a vér, török rabságba vonultak a magyar Délvidék paraszttömegei, kihunytak a felgyújtott alföldi falvak és városok, s a szenvedések tetején egymást kiátkozták hitben, tehát világnézetben meghasonlott magyarok, ő pergamenjei fölé hajolt. Nagy, ravasz, éles és nyugodt szemével, mint ahogy az egykorú metszeten látni, szinte a versritmus szépségével írta egymás mellé a jó mondatokat. *„Te vagy, én Istenem, minden jóknak kútfeje: eleje és vége minden állatnak. Te az eget és a földet ujjaidon hordozod. A tenger vizeit tenyereddel méred. A föld kerekességét, az eget nagyvonalát araszoddal befogod.”* Főlényességében fényes dolgokat művelt. Alvinczi Péterhez, legnagyobb ellenfelei egyikéhez, református hívő képében írt „öt szép levelet” Pozsonyban... A disputa élményén túl és fölül az örök magyar élményt csiholta elő, a politikán, országmegszálláson, Bécs fondorlatos kereszténységén túlnövő gyönyörűséget, a szabatos mondatot, a tiszta szót. Vulkanikus ember volt. Itt Pozsonyban sírja fölött, a dómban... áll főpapi ruhában, süvegben, kezében pástortbot, arcán malaszt és kegyesség. Regula alatt vitézkedem – írja önmagáról Pázmány...

Magyar és ember

... Fiatalkorban volt 1914-ben, a vakációban kint utazott Franciaországba. Imádta Párizst, a művészet és

tudomány városát. Író volt, hivatása szerint a magyarok között a nyugattal való összeszövődésünk hagyományait képviselte és újabb összeszövődésekért lelkesedett. Az volt az érzése, hogy a magyarhoz lélekben és magatartásban nagyon közel áll a francia. Nemcsak a művelt városi ember, hanem a vidékiek is, a nép, mindenki. Egy kis breton faluban kötött ki, hogy hallgassa az óceán zúgását és lejegyezze a bretonok ősi dalait. Itt érte a háború kitörése. Többé nem mehetett vissza hazájába. A franciák mint osztrák-magyar alattvalót internálták.

Egy elhagyott, széljárta, nedves, ódon, berendezetlen kolostor romjaiba zárták társaival együtt. Éveken át, öt esztendőn keresztül itt guggolt a halál küszöbén, éhezve és lerongyolódva, haldokló társak között, félig megőrült, félig reménykedő vagy teljesen érzéketlen, kegyelem-dőfést váró emberek társaságában. Aztán elmúlt a háború. A fiatal tanár megrokkantva, fáradtan, de élő lélekkel hazajött. Otthon egy összeomló ország boldogtalansága várta. A tanári pályát elvitték az események. Maradhatott volna Budapesten. Nem maradt.

Kikereste magának azt a helyet, ahol leginkább volt rá szükség, ahol a legnagyobb a magyar szenvedés s a legfontosabb a józan cselekvés. És elment kisebbségi magyarnak Kolozsvárra. Írni és szerkeszteni kezdett. Megteremtette az erdélyi magyar irodalmi életet. Folyóiratot alapított, és egész hálózatot épített hozzá írókból és olvasókból. Költőket és írókat nevelt. Történelmi műveltségünk értékrendjét, népi kultúránk érvényesülését állította oda példának az ifjúságnak. A magyarságnak örök eszméit mutatta meg egy korban, mely zavaros, idomtalan és mohó mozdulatokkal el akarta venni a magyartól még a levegőt is. Kis parcellát keresett magának, s úgy viselkedett, mint egy jó kertész. Európa akkor már felejtetni próbált. Néger zenével, amerikai üzleti lendülettel, genfi beszédekkel próbálta megnyugtatni lelkiismeretét. Az édes Franciaország gyarmati kiállításainak hamis tükrében nézegette magát, kacéran és magakelletőn, úgy érezte, hogy a szagos, kövér banán sohasem fog ki a kezéből. Ekkor felemelte a fejét a megkínzott magyar, s beszélni kezdett. Elmondta emlékeit. S amikor mondani-valóját, a könyvet befejezte, meghalt. A francia fogságból magával hozta a korai halált. Hamar el is vitte. Az írói sikert nem élte meg. Könyve első példányát baráti kezek a halott mellé tudták csak elhelyezni.

Ezt a tanárt és író, akiről szöveg: Kuncz Aladárnak hívták. A könyvet, amelyet megírt, A fekete kolostort, bizonyára ismerik. Nekem évek óta olvasmányom. Úgy nyúlok hozzá, mint a Bibliához.. A halott író lehajlik a csillagokból, és megszorítja a kezünket.

(Madách Könyvkiadó, Pozsony, 1970)

Fábry Zoltán csatái

Hetvenhárom éves korában meghalt Stószon, a szlovákiai magyar irodalom egyik legjelentősebb képviselője: Fábry Zoltán.

... Amidőn 1919-ben az új határ rázárult a háromnegyedmilliós csehszlovákiai magyarra, megindult e néprész önálló fejlődése, kialakult nyomában egy sajátos hangvételű kisebbségi magyar kultúra... Amióta az első világháború leszerelt hadnagyaként szülei stószai otthonába hazatért, nemrégiben bekövetkezett haláláig ez a feladat töltötte be életét: a szlovákiai lét értelmét kereste, a szlovákiai küldetést hirdette, a szlovákiai magyar hangot artikulálta.

Élete alkonyán így határozta meg ezt a szerepet: „Kiesztünk egy változatlanul hitt, beidegzett nagy közösségből, az ezeréves Magyarországból: az édesanyát vesztett árvák sorsa lett a miénk. Magunkra maradtunk, begubóztottan. De épp itt, e passzivitásban fordult csodájára, aktivitásba helyzetünk: a világ hangja elől el nem zárkozhattunk: újság más-ság áradt felénk és belénk. És egyszerre többet láttunk magunknál és többek lettünk kicsinységünkönél. A világ többletével, színeivel, hangjaival, valóságaival, szépségeivel és jajaival telítődünk. Magyarságunkat a világ hullámhosszára állítottuk be ...” Fábry Zoltán, a leszerelt katonatiszt, nemzedéke mondanivalóját, pacifizmusát, antimilitarizmust és nemzetközi összefogásra intő humanizmust hozta el Stószra a galíciai lövészárokból... Elfogult és türelmetlen volt az írók iránt, de a provinciális sorsra ítélt szlovákiai magyar irodalmat ezzel átjáratta a világban folytatott nagy viták és eszmei mérkőzések feszültségével, a vidéket bekapcsolta az európai szellemi áramkörbe...

Radikális antimilitarizmusa és humanizmusa a kommunista világnézet boltívei alá vezette, ám élete végéig őskeresztény értelemben, azaz etikai indításból maradt annak, és élete egyik legimpozánsabb teljesítménye, hogy nem követte ezt a világnézetet akkor, amidőn a leigázottak vallásából a leigázók dogmája lett. Fábry Zoltán távol maradt a hatalom köreitől, világnézetét „antifasiszmusként” jelölte meg szándékosan negatív hangsúllyal, élete alkonyán megindító becsületességgel revideálta ifjúkori radikalizmusának iszonyú tévedéseit, élete utolsó évtizedeit változatlanul szülei stószai házában töltötte, s a népi demokrácia világában ugyanolyan a világtól távol élő magányos ember maradt, mint annakelőtte.

A magyar szellemi élet fejlődésében nagy szerepe volt egykor a magyar írók anyagi függetlenségének. Fábry Zoltán nem az irodalomból, hanem az irodalomnak élt, a szülői vagyon megalapozta tisztességes remeteség-

ben. Érdekes módon így e radikális és szélsőséges tanok ígézetében élő író egyik utolsó képviselője volt annak a magyar szellemi korszaknak, amelyben az író szellemi függetlenségét az örökölt földvagyon biztosította. Ha Kassák Lajos, a magyar munkásság klasszikusa – akit Fábry Zoltán éveken keresztül kommunista barátai sugallatára kegyetlenül támadott –, az író „falusi magányában tilinkózó spirituális tehenesgazdának” nevezte, Fábry társadalmi helyzetének megítélésében nem járt túl messze a valóságtól. Ezt a szülői vagyon biztosította függetlenséget fontosnak érzem: nélküle nem tudott volna Fábry az irodalom dolgaival olyan szuverén, merőben erkölcsi megfontolások meghatározta akarattal foglalkozni. Így tudott nagy áldozatokat hozni meggyőződésének, s mint független, apai jussal rendelkező polgár lett Stósz község bírójává.

Igazságra szomjas, erkölcsi szenvedélytől fűtött, radikális, elfogult, fanatikusan hinni tudó és akaró lírai alkatú ember volt Fábry Zoltán, felvidéki, protestáns lelkészek és írástudók utóda. Az igazságnak és egy emberibb és erkölcsösebb világ eljövételének szolgálata határozta meg magatartásának erkölcsi radikalizmustól fűtött, mindenkor magas követelmények szolgálatában álló, türelmetlen és hívő jellegét. Annak a lövészárokból formálódó európai nemzedéknek magyar képviselője, amely a háború és a nacionalista-fasiszta ideológia és hatalom elleni küldetést vallotta élete értelmének. Így történt, hogy 1939 augusztusában Hitler és Sztálin baráti egyezménye után gyógyíthatatlan sérülés érte. Így kellett annak történnie, hogy 1945, azaz a „népi demokrácia” társadalmi rendjének kezdetei óta Fábry Zoltán, az egykori hívő, egyre láthatóbban szkeptikussá lett az ügy képviselésével szemben, amelyet addig szolgált. Az a társadalmi rendszer azonban, amely most kialakult, nem tette lehetővé e kétely megfogalmazását. A csehszlovákiai magyarokra ráköszöntöttek az üldözés és megpróbáltatás esztendői, amelyek a kisebbség szinte teljes szellemi vezető gárdáját kivándorlásra kényszerítették. Fábry Zoltán nem tartott velünk — Stószon maradt. Persze, előnyben volt velünk szemben: kommunista meggyőződése érdekében a múltban kifejtett évtizedes tevékenysége s illegális párttagsága bizonyos mértékig támadhatatlanná tette. Bennünket, akik antifasiszta polgári írók voltunk, ki lehetett tessékelní az országból, Fábry Zoltánt, a kommunista remetét az akolból kiakolbólitani mégsem mutatkozott tanácsosnak.

Ekkor vált el útja véglegesen a hatalom útjától. Fábry a múltjával teremtett legendáját kihasználva, két évtize-

den át magányosan vívta meg a szlovákiai magyar szellemiség, műveltség és irodalom utóvédharcát, rendíthetetlen bátorsággal. A „Vádlott megszólal” címmel 1946 őszén a cseh és szlovák értelmiséghez fordult röpiratával, amely egyben a szlovákiai magyar irodalom egyik legfontosabb dokumentumává lett. Szenvedélyes szavakkal pellengérezi itt ki a szlovákiai magyarokat sujtó kollektív ítéletet, protestáns ősei bátorságával tesz hitet a szlovén-szlovák magyar szellemi múlt humanista jellege, a szlovákiai magyar kisebbség fasisztaellenes magatartása mellett.

„A legyőzöttek csoportjába tartozom újra: magyar vagyok. A legmélyebb megalázottság fokáról, nyelvetfosztottan, szóbénítottan kiáltok hozzátok, szabad emberek, írók és írástudók, kiknek némasága már feloldódott. A mélyből – de profundis – a legmagasabb fórumhoz apellálok: a szellem szabad emberéhez. Egyetlen ember, egy gettózott kisebbség, egy elnémított nyelv nevében, minden törvényes vagy különleges megbízatás nélkül. Szobám négy fala közül kiindulva, a magam bőrére és felelősségére és mégis az összességet képviselőn, mert aki itt szót kér: író, szlovén-szlovák magyar író...” Ez volt Fábry: az erkölcsi parancs sugallatának engedelmessé, a hatalom és önkény ellen apelláló, fellebbező kiáltó ember, aki a „legmagasabb fórumnak” a szellem szabad embereit tekintette. Ez volt Fábry, aki mindvégig gyermeki lelkesedéssel és odaadással hitt az írás erejében.

A kommunista mozgalom szívesen sajátít ki nem szigorúan véve a családhoz tartozó őseket és nagylelkű a forrászívű, tévelygő humanista aggasztánokkal szemben. Ez engedte meg Fábrynak, hogy belső emigrációba vonuljon, külön utakon járjon. Nem olyan volt ő, mint az eretnek, aki titokban visszavágyódik az egyház védelme mögé?

...közvetlen forrásból tudom, hogy élete utolsó reménye a prágai tavasz, utolsó nagy csalódása annak mesterséges elfojtása volt. Betegen, öregén, megtörtén érte ez az utolsó nagy megrázkódtatás. Vártam, reméltem, hogy hallatja ellene hangját – ám erre nem volt ereje, lehetősége többé.

Annyi bizonyos: ha csak szabad magyar polgárként csatázott volna, évtizedekkel előbb kellett volna elhagynia a roskatag apai házat, amelyet így mégiscsak megtarthatott, nyolcezer kötetes könyvtárával, amelynek polcai közt az emberi sors és a rossz hatalom dolgai felől eltűnődött, az illúziók és álmok romjai felett egy régi udvarház utolsó gazdája.

(*Peéry Dezső: Malomkövek között, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1977*)

Fábry Zoltán: Egy ember megszólal (részlet)

Az író, aki volt az özönvíz előtt vox humana, légüres térbe bukott, ahol meg kellett értenie, hogy nem e világról és nem e világra való. Idegen, tehertétel, csődtömeg, börtöntöltelék. Facér, de úr Tomiban, ember, kit irigyelni lehetne és irigyelni kéne: semmi dolga, eszik, iszik, sétál, pihen, olvas és hízik.

Boldog ember: loholó, munkába, vagy földekre siető emberek a kerítés lécein át fekvőszéket látnak, könyvvel a kezében ember terül el benne. Erdőben gallyal roskadásig megrakott asszonyok magányos férfival találkoznak, kinek semmi dolga, ott guggol a földön és a hangyajáratok törvényeit figyeli. Réten, bokrok tövében fekszik: a futó felhőket kíséri. Fák, felhők, füvek és virágok, hangyák, tücskök és madárdal, mozgás, forma, szín és hang, kép és zene, természet emberek nélkül: ki ismerhet ennél nagyobb boldogságot?! Börtönablak rácsán is látott már madarat, cellájába kinti munkából hazajövet, az ór elöl eldugdosva, maga is hozott egy-egy fűszálat. ... Íme egy ember: tudja, érzi a katasztrófát minden idegével és nem menekülhet, nem hasonulhat. Mozdíthatatlan. Non possumus. Idegen világ, kivédhetetlennek látszó barbár erő szakadt rá és neki önnönmagában, önnönmagából – elrekesztve, a mából kiközösítve, mindenből kicsöppentve – egy másik világot kell megőrizni és átmenteni a holnapba. Posztján nincsenek társai, csak emlékei: bizonyosságai és hitei. Nincsenek győzelmei, csak vereségei. A pompeji örre gondol, ki futhatott volna és nem mozdul. A pompeji őrt a kötelesség állította őrhelyére, őt a megismerés, meggyőződés és vállalás tudata köti. És ki ismer ennél magasabb elkötelezettséget? A gondolat: igaz! A szellem: erkölcs! A huszadik században élünk...

A huszadik században élünk! Háborúban élünk! Háborúban élünk: emberek hullnak és emberek gyilkolnak, emberek részegednek és emberek kisebbednek. Halál, gyász, pusztulás, züllés egyre szélesedő körgyűrűi falják a házakat és lakóit. Szájak habzanak és sebek gennyesednek, tollak görbülnek és milliók némulnak. Föld szakad, ég füstölög, vízár hömpölyög és tűzszlopok világítanak perzselve. Minden – embert temet: vadít és némít. Vox humana, vox humana: a sirállysikoly itt elfúl... Hamu permetez, katasztrófa lávája. És íme, ő vigyáz a strázsán. Egyedül és árván. Pontosan úgy és akként, ahogy hadköteles századunk magyar emberségtörvényének Ady-reglamája előírja: ölt testvérek úgy élnek benne és általa, mint a gondolat igaza! Most megszólalt: életjelt adott: Az ő számadó és számonkérő életjelét. Bízatok!

1940

(*Fábry Zoltán: Egy ember megszólal, Kritikon, Bukarest, 1973*)

Gubcsi Attila: Bánat

Győry Dezső: Hegyi szél a Dunánál

Fönt zúg, lent sűg. A dunatáji ember
hol égboltot zűz, hol meg sírni sem mer,

rongy cívódások nap-napmenti sója,
nagy szusz, kis ugrás tette koporsója,

s bár sorsa egy nép sorsának a téte,
egy pohár vízben háborog a léte,

hidat verhetne s csak az árkot ássa,
gyakran felejtí, mí a hívatása,

a vágya hűtött, nappalai esték,
eszi, roncsolja a börtönbetegség,

s míg testvérkéztől fojtva dől a rögre,
a szélben mintha Európa hörögne (1936)

Kövesdi Károly: Topográfia

Errefelé még a felhő is relatív.
Kisűt a nap, de most már nem vakít,
s ha esteledik, mindent beborít
a torokszorító sűketség, és a hangok
helyére tompán benyomul a csönd.

Vemhes, nehéz várakozás.
Megundorodik, menekűl a táj.

Sírva, röhögve mondj le a repűlésről –
lépted nyomán szó fordul ki a földből.
Itt rögöt kell csókolni mindhalálíg.

Hiába, mintha az is másé lenne.
Rádöbbsz, hogy már semmí sem a régi.
A kert, a fák, a lemálló palánk.
Mí égig ért, már eléri a kéz is.

S az ég, az édes és keserű kékség
rád mered kozmopolita hidegével.
Mily boldog is volt a gyermeki vakság!
Nincsen hazád, csak anyafölded.
Épp egy maroknyi, hogy a szádba tömjed. (1985)

Soóky László: Családfa IV.

*Apámmal a harc közepén állunk. Előttűnk a nincstelenek
hada, megettűnk a trónkövetelők. Mama a hátsó sarok
egyikében kicsi húgom koporsóját szorongatta.*

lent a föld mélyében
három virág nyílik
százezer halotton
százezer lilíom

azon tollászkodik
százezer vadpille
mindegyikűk szárnyán
írott történelem

százezer vadpille
szárnyát csattogtatja
kriptafolyosókon
fölfele indulnak

legelől nagyapám
mellében bajonett
mutatja az utat
vállíg csonkolt karral

megette dacosan
ezer Vitéz János
téli öltözékben
likacsos üleppel

ezer lába nyomán
száz Holló Fernyíges
varázserő híján
botra támaszkodva

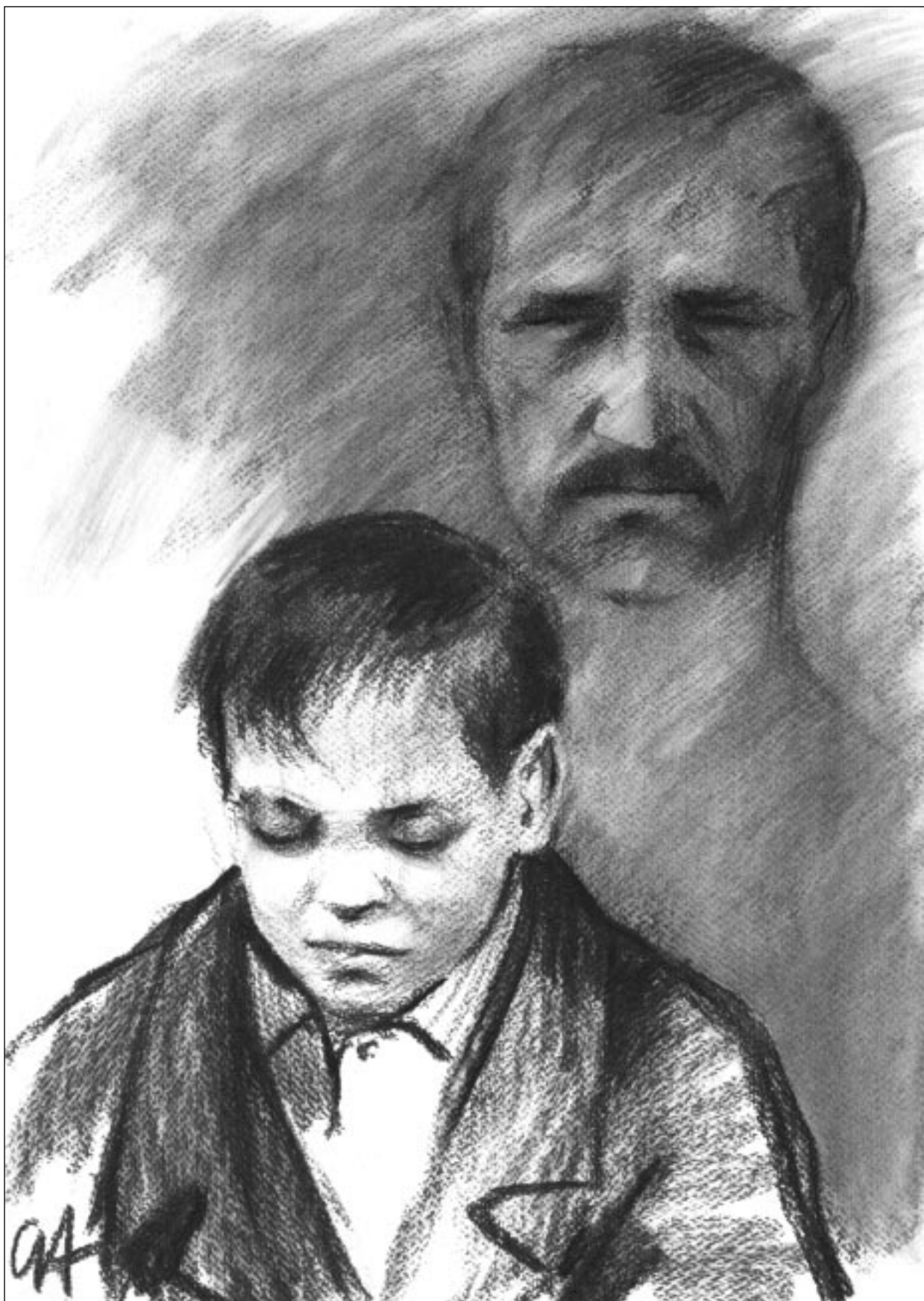
oldalvást sistergő
karpaszományosok
leg hátul bricskában
dilettáns vezírek

három halott virág
űszökbimbót nyílik
szerelműkből kinő
három korcs bitófa

egyikre akasztva
fényes kudarcaik
másikra akasztva
kimázolt tudatuk

a harmadik bitón
kérdőjelek csűngnek
taknyos szép leventék
serkenő bajusszal

jönnek a halottak
eget setétítve
béklyóba öltözött
szabad vonulással (1966)
(Szélén az országűtnak, Széphalom Könyvműhely, 1990)

Gubcsi Attila: Apák, emléke

Koncsol László: A lepke-füst

Susog az álmos félhomály
A góca láng a góca szellem
Egy lepke-füst az ősz szelekben
Lélek de korma szétszáll

Kuvik vonít az eb-madár
Apró láng leng az álm ellen
a volt napért s a fénykeretben
az élő életet talál

A gyermek mind több tűzbe lép
s a fán sok rezgő lélek ég
körömnnyi láng lidércke lepke

A ködben égő domb lebeg
virraszt a holt élők felett
az élő holtak gyertya-lelke (1986)

Balla Kálmán: Határ

Az égbolt kiontott szürkésége
fedi a homorú földeket.
Hófelhő milliónyi magvát
sötét, nyitott barázdába rázza.
Otthontalan igéket a tájba
ingázó varjak hintenek.

Az erdőket, falvakat a távol
szoros karéjba rendezi
egy kék mázas fedő peremén.
Kintről lassú színek szivárognak,
elébe vágva álló tárgyaiknak:
ismeretlen évszak színei.
Ha felnézek, az egek lehajlanak,
s szemem ismét a határon.
Lélegző látás a birtokunk.
Mint jó szó, úticél, kenyérfalat,
vagy kitátott testünk az ágyon:
az választ el, amin osztozunk. (1986)

Batta György: Este

A szemetet összeseprik,
a csillagokat az égre kiséprik,
finom szálai szempilládnak
pici seprűként nekiállnak,
házat is, fényt is elsepernek,
az egész világot kirekesztik.
Gondolj ilyenkor rám egy percig (1964)

Gyurcsó István: Párhuzamok

Té vagy a Garam-part és a rét,
rajtad virágzik a margarét,
belőled nyílnak a láncfüvek,
s ha este van, ott rakunk tüzet,
mert te vagy a szikra és a láng,
jóízű szél, ebédhez piztráng:
bokraid közt áldott pihenés.
Té vagy a rész, te vagy az egész,
Zólyomnál, ha betér a vonat,
Lévéig kísérő dombokat
látsz a folyó mindkét oldalán:
te vagy az ékes garami táj.
Tükör gyanánt benned él, ami
össze tudna minket tartani. (1964)

Tózsér Árpád: Megtérés

A béke újra elhagyott,
a szívem néha ki-kihagy,
könnyem veri az ablakot,
két hónom alatt megvirrad.

Valahol szidnak veszettül,
a táj elromlott legbelül.
Ősz van, egy fehér krumplis zsák
kedvetlenül elterül.

Ez a falu itt a múltam,
egyszerre valóság s emlék,
csúcsaimmal belőle kinyúltam,
ösztöneimmel nem még.

Itt úgy vagyok, hogy nem vagyok,
szerveim közt ökörnál rezeg,
delelek, állok a napon,
s hangtalan szétgyökerezek. (1964)

Dénes György: Hol az a nép?

Hol az a nép? A tudat visszafelé tágul,
s fölcsipeget abból a világból,
amely széthull. A képzelet ráhajlik árnyékára:
itt gürcölt a nép, az árva
s megטיפort, melyért égett a lélek,
s verték álmok, kétségbeesések.
Hol az a nép? Az esendő? A vak
Szegénységben hányódó áradat,
melyért ma is szót emelne a dac,
a szeretet s száanalom – így igaz.
De hol van az a nép, a szétmállott akol?
Még béget egy-egy emlék a süket föld alól. (1975)

Dobos László: A néma (részlet)

...

A szeme született először a némának, aztán a keze: tapintani tud és látni. Útjában megremegnek a növények, vadak vonulnak így lesre vagy szerelmi éhséggel, ujjhegyeivel állandóan érint valamit: fák törzsét, növények szárát, virágok tetejét, falak szélét, s ha nincs közeli fogózó, addig topog, amíg valami tárgyhoz nem ér – látásával és tapintásával minden pillanatban meg akar bizonyosodni, testéről, életéről, a nagy csenden kívüli világról...

Figyelme szüntelen a megbizonyosodást keresi: esték jöttével odaáll a vendéglő vagy az üdülő lámpái alá, s nézi a világosságot, a halálukba rohanó bogarak és lepkék utolsó szerelemvágyását. Esős éjszakák vagy harmatos reggelek után sokáig guggol, és mosolyogva nézi a csigák kövekre nyálazott útját.

Soha sincs egyedül, amint lábai elől mesébe foszlanak a ködkutyák, valódiak tűnnek elé – három rozsdabarna méregzsák. Mindig előtte jönnek, földhöz és lábhoz lapulva, gazdájuk helyett is hallgatózva, szimatolva, vizslatva. A kutya ükapák valamelyike még vad lehetett, a néma talán tudja ezt, de el nem mondhatja, mert az a néhány mozdulat, amivel a világot mutatja, ehhez kevés. A kutyák szőrükkkel érzik a néma mozdulatait, megkövülnek, ha megáll, csupán fülük görbül előre: kutyaszobrok emelik fejüket. Parancsolni tud a kutyáknak, könyökének, kezének, vállának egyetlen mozdulatával – és mozdulatlanságával.

Ezt sem mondhatja el, a parancsolást, az arca ilyenkor megnyúlik, elkövesül, számára ez lehet a félálom állapota, amikor azt hiszi, tud beszélni, embereket lát maga előtt, akik hallgatják, mit mond, talán ezekben a pillanatokban érzi magát erősnek, magabiztosnak, érzéseinek talán ez a legmagasabb hőfoka – a parancsolás...

Olykor három gyöngytyúk is jön vele, azok úgy körötte, előre, hátra, körbefogják, csipognak: a néma a követendő, a magasság, akihez igazodniok kell. Ő köztük a negyedik állat, vele teljes az ösztönök egyensúlya, s ha mégis elvesztik, rikácsolva, kárálva keresik, felrepülnek a fákra, a házak tetejére, szolongatják órák hosszán, talán már siratják is – keresik társként, királyként, világgá ment vándorként, földnyelte csendként, mert szemükben a néma sok alakban van jelen.

Ilyenkor mosolyog, amikor keresik, amikor látja, hogy vannak olyanok is, akik nem tudnak lenni nélküle: fölfelé tartja fejét, ahogy a madárszárnyak emelkednek a levegőbe és az ég irányába. Biztosan tudja, mit gondolnak ilyenkor a gyöngytyúkok, de el nem mondhatja... Hadradabaraba... kevés a szava, és hallgatásával védi is

őket... A néma születése óta tapasztalhatja, a csend védelem is, a hallgatás és a csend körét kívülről nehéz vagy lehetetlen átlépni.

Akkor is mosolyog a néma, ha mások ügyetlenkedését látja, télvégeken odaáll a fák alá, és nézi, ahogy a hétvégi kertészek gyámoltalankodva nyesik a fák ágait: aramaramar... A világra nyitja sárga, szüette fogait, integet, hadonász, ujjával a levegőt nyírva mutogatja, rázogatja az ágakat, aztán lemondóan legyint: tipegő-topogó lépéseivel valami soha nem látott táncot idéz: egyet-kettőt, de nem eszerint: oda, s vissza, nyújtózva emelkedik a hopp... Szélfúvás hajlítja így a füvek tetejét, veri egybe a fák ágait, a néma csend ezt a ritmust láthatta és érzi. Ezt utánozza esetlenül. Az életében sohasem hallott zenét, csak láthatta, hogy nem minden egyforma, és a fák is meghajtják magukat egymás előtt..

Milyen lehetne a néma igazi tánca? Szemével fogná csak a mozdulatokat, ugrabugra, gondolhatná – bolondos, esztelen emberek. Vadak és szelídek egyszerre, összeölelkeznek, elengedik egymást, aztán ismét ölelés. Értelmében szétesik a kétféle idő: hadradabaraba.... Akkor is mondja ezt, mikor szeme előtt összezavarodik egy letisztult kép. Iszonyú látvány lehetne a süketnémák tánca, amíg együvé állnak, ahogy összegubancolódnak, s nem lenne szünet, nem tudnák, mikor kell abbahagyni, végtelen lenne a tánc, amiben végtelen a némaság csendje is.

Kiveszi kezemből a metszőollót, felmászik a létrán, és kígyóügyes mozdulatokkal vágja az ágakat, közben dünyögve beszél a fához vagy azokhoz, akik alulról nézik. Nem tudni.

A kutyák s a madarak szemében a némának sok alakja van: most valami nagy pók alulról nézve, rozsdabarna csomó, aztán kimerevíti végtagjait, megnyúlik, kezében feszülnek az ágak... himbálózik súlyát veszelve: keresztre feszülő emberállat. Nyújtja a kezét magasra, magasabbra, mintha ki akarná tölteni a mindenség hézagait. Most látni, milyen sovány és vézna a teste, ha így maradna, lehetne öreg fák csonka koronája, s halálba száradt ága is.

Torzonborz madárként huppan a földre, csapkod a szárnyaival, keresve földi egyensúlyát... Hadradabaraba... Vigyorog, és fölfelé mutogat, nézzétek, láthatjátok, hallgatnak rám a fák...

A némának gazdája is van, ha együtt mennek, a néma mindig csak mögötte lépked, ő a követő, nyilván a gazda szoktatta így: „Árva volt, nem kellett senkinek, kivert kutya volt, én könyörültem meg rajta”, ennyi a bemutatkozó életrajz... Ha megállnak, akkor is távolságot tart a néma, húsz kutyalépés, innen figyeli a szájak mozgását...

Grendel Lajos: Csehszlovákiai magyar novella

...

Legkorábban délután indult autóbusz Pozsonyba, s ez azt a hamis reményt keltette benne, hogy addig történhet valami. Rövid habozás után fogta a cókmojkját, és kivett egy szobát a városka olcsóbbik szállodájában, majd ugyanott megebédelt. Délután újra visszament a házba, s nem hagyta, hogy másodszor is kidobják. A férfi, aki valami távoli rokona volt az öregasszonynak és így Páll Imrének is, meghallgatta őt, bár segíteni nem tudott. Még azt is Vígthól tudta meg, hogy élt valaha a városban egy Páll Imre nevű távoli rokona, aki verseket írt, s nyoma veszett a háborúban. Vígth hamarosan belátta, hogy amit reggel még aranybányának hitt, csak homokbánya.

A szállodában elővette a jegyzeteit, s arra gondolt, lehet, hogy az öregasszony nem emlékezett mindenre pontosan, ám amit elmondott Páll Imréről, semmivel sem volt valószínűtlenebb annál a képtelen helyzetnél, amelybe az öregasszony halálával ő került most, s amelyből csak egyetlen kijárat nyílt: elfelejteni, amit hallott, s megfoghatóbb témát kérni a tanszéken. Ez a föld az elszalasztott lehetőségek földje, gondolta keserűen. Csak itt eshet meg olyasmi, hogy van egy nagy költő, aki nem látja értelmét, hogy a verseit kiadják, csak itt eshet meg, hogy ezt a nagy költőt le lehessen tagadni, majd el lehessen felejteni, s csak itt eshet meg, ami vele történt, hogy amikor kezében már a kulcs, amely a kincsesládát nyitja, ő ezt a kulcsot könnyelműen visszaadja tulajdonosának, hogy az magával vigye a sírba. Beesteledett. Vígth leült az ágy szélére, és arra gondolt, hogy egy fantomot üldöz. Az adjunktusnak első szóra elhitte, hogy Páll Imre nagy költő. Ám ki garantálja, hogy az adjunktus nem téved? Az irodalomtörténet-írás tele van baklövésekkel és fatális tévedésekkel, s az utókornak nem kevés erőfeszítésébe kerül ezeket a tévedéseket kiigazítani. Aztán... mikor látta az adjunktus a nagy költő verseit? Negyven évvel ezelőtt. Nem a versekre emlékezett, hanem arra emlékezett, hogy negyven évvel ezelőtt el volt ragadtatva egy Páll Imre nevű ismeretlen, vidéken élő költő verseitől, ám ha azok most kerülnének a kezébe, lehet, hogy fanyalogva vélekedne róluk. Lehet, gondolta Vígth, hogy Páll Imre egyáltalán nem volt az a rendkívüli ember, akinek unokanővére elfogult szeretete utólag megalkotta. Hiszen éppen a legfőbb bizonyíték hiányzik: a versek. Vígth aggodni kezdett, hogy nevetségessé válik, s becsületessége nem engedte, hogy továbbsszője a legendát olyasvalaki körül, akinek a fantomalakját ismeri csak, de aki talán nem is létezett, hanem csupán jó szándékú irodalmárok és szeretetre éhes rokonok képzeletében él. Másfelől azt sem

tagadhatta, hogy a történelem itt tucattjával produkált a Páll Imréénél bizarrabb és képtelenebb történeteket. Vagy, gondolta, nem eléggé abszurd-e, hogy még a legnagyobb költőket sem aszerint méri meg az utókor, hogy mennyi az irodalmi önérték a verseikben, hanem hogy mikor, hogyan és mennyire használható fel, amit valaha is leírtak. Kezdte tisztán látni: szakdolgozatával, ha ugyan valaha is elkészül vele, nem fog babérokat aratni.

Csak hajnalban aludt el. Előtte azonban levelet írt az adjunktusnak, amelyben megköszönte annak hozzá való bizalmát, közölte, hogy bizonytalan időre megszakítja egyetemi tanulmányait, s megígérte, hogy a közeljövőben minden idejét Páll Imre verseinek tanulmányozásával fogja töltöni. Arról hallgatott, hogy ezek a versek nincsenek birtokában. Eljátszott a gondolattal, hogy ő és Páll Imre egyazon személy, még ha ő sokkal később született is, és egy másik városban. Úgy gondolta, mindkettejükben azonos az irodalom és a tudományok szeretete, s akárcsak a nagy költő, az intenzív belső életet ő is fölébe helyezi azoknak a napi praktikáknak, amelyek nélkül a hivatali előmenetel elképzelhetetlen. Az irodalom művelése az alkotó legszemélyesebb magánügye, s a siker szerzte örömmel semmi köze sincs ahhoz az örömhöz, amit az írás maga nyújtani tud. Az író vagy költő, miként Páll Imre is tette, megengedheti magának az elvonatkoztatás olyan szabadságát, ahová csak kevesen képesek követni őt, vagy senki sem. Mi több, kötelessége ezt a szabadságot a maga számára bármi áron kivívni, s nem riadhat vissza attól sem, hogy új szavakat és új nyelvtant alkosson, amely alkalmas arra, hogy kifejezze magát. „Meg akarom őrizni a függetlenségemet – írta adjunktusának. – S ehhez csak egy halott segíthet hozzá.”

Ekkor tudta már, hogy Páll Imre versei soha nem kerülnek elő, s kezdett világossá válni számára a nagy költő üzenetének igazi értelme. „Az egyik út végpontja a másik kiindulópontjává válik – olvasta egy könyvben –: így őrződik meg a későbbiben a korábbi, így futnak össze, kapaszkodnak egymásba az utak, s mindegyikük valahol véget ér, elhallgat.” Az ő dolga az, hogy feltámassza Páll Imrét, aztán megírja Páll Imre elkallódott verseit, s mint nagy költőelődje, ő is megalkossa ezeknek a verseknek a legendáját, hogy az út, amely valahol véget ér, folytatható legyen egy másik kor másik írója számára. Csak így tághatók ki a végesség határai, s győzhető le az idő, amely könyörtelenül elbánik mindennel, ami kilép a létezés előtti homályból, és megmutatja magát, hogy cserében lemondjon a tökélyről, amilyen a nemlétben volt. *(Tudósítás egy ország elvesztéséről, Széphalom Könyvműhely, Bp 1992)*

Felvidéki képek – a magasból

Ólubló

Lőcse

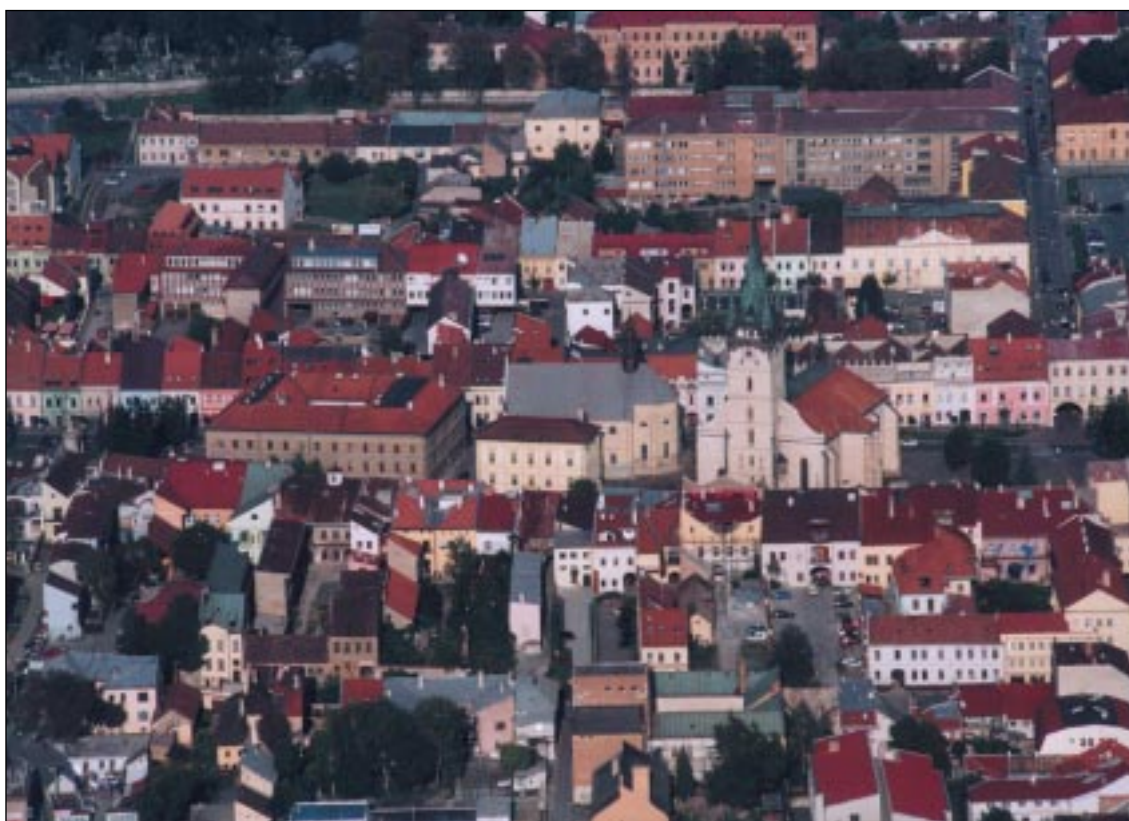
Szepesváralja

Csütörtökhely

Palocsa

Eperjes

A népművészetről

A népi kultúrák legősbibbi rétegei a műveltségi tájak peremvidékein őrződtek meg hagyományos formájukban, az elszigeteltség és a létfeltételek lassúbb változása miatt. Kétségtelen, hogy a Felföld is megőrizte a magyar népi kultúra jellemző és változatos jegyeit, folklórában és tárgyi művészetében egyaránt. Ez figyelhető meg a szerteágazó népi mesterségekben, a faépítészetben és a falmunkáló tevékenységekben.

A XIX. század derekától jeles kutatók foglalkoztak – ha más igénnyel is – ezzel a területtel, s bár csupán részeiben vizsgálták, összecseng megállapításuk, hogy a székely, kalotaszegi és a dunántúli mellett a felföldi faragászat is kiemelkedő. Magyarázhatjuk ezt fafelhasználásra kínálkozó erdőségekkel, az állattartásra alkalmas széles árterekkel, a pásztorélet évezredes hagyományaival.

A Felföld történeti tájfogalom, így az Alföld párjaként a történeti Magyarország északi hegyvidéki területeinek, és Felső-Magyarországnak megjelölésére használják. Mai értelmezésben a magyar nyelvterület északi vidékeit nevezzük Felföldnek, beleértve az itt mintegy kétharmad részben síkságon élő magyarság területeit is. Több földrajzi és etnikai tájegységet ölel fel, szélesen elnyúló szalagban, Csallóköztől az Ungi-Tiszahátig. Természetes központja – a számos jelentős iparvidék és város ellenére – nincs, minden folyó völgye önálló vidéket alkot.

Noha műveltségének egységes vonásai is számottevőek, az egyes részek a nagyobb magyar kulturális tájegységekhez kapcsolódnak. Nem változtatott ezen az 1918-as új államhatár sem. A Kisalföld vonzáskörébe tartozik Csallóköz, Mátyusföld, a Nyitra és Vág torkolatvidéke, továbbá a Zoborvidék egy része.

A Hegyköz, Felső-Bodroghöz és az Ungi-Tiszahát pedig az Alföld táji-műveltségi jegyeit viseli. A Felföld egyik legsajátosabb népcsoportja a palóc. Ezzel a népi elnevezéssel illetjük a Mátra és Bükk fölötti medence, pontosabban Hont, Nógrád, Heves, Borsod és Gömör megyék magyar parasztságát. Műveltségi, történelmi és társadalomfejlődési szempontokból összefüggő egységet alkot a palóc vidék, a barkók lakta földdel, a Medves-aljával, az Ipoly völgyével, a Garam mentével, valamint a tőle keletebbre, a Hernádig húzódó magyar területekkel. A honfoglalás és az Árpád-kor folyamán kivétel nélkül gyökeret ver itt a magyarság, s a XII. századig kialakul a felső nyelvhatár. Csallóközben, Mátyusföldön viszonylag korán létrejön az állattartás és a földművelés egyensúlya.

A hagyományos gazdálkodással párhuzamosan több vásáros központ és bányaváros szabad királyi városi rangot kap. A parasztfalvak közül egyre sűrűbben tarkállanak ki kisnemesi telepek. A reformáció idején a magyarok zömmel a kálvini, a szlovákok többnyire a lutheri tanokat fogadják be. Jelentősen megduzzad a lakosság a török elől menekülőkkel. Később, a török kiűzése után, az alföldi megyék újranevelésekor a Felső-Magyarországon megüresedett helyeken, de az eddig hasznosítatlan erdővidékeken is új szlovák falvak keletkeznek. Etnikai összetételében átalakul a Felföld arculata, a Zoborvidék elszigetelődik. A földművelés kétkezi tevékenységei, a hagyományos állattartás, a nyugati részeket kivéve (ott jobbára majorsági gazdálkodás folyik), fennmaradnak a XIX. század derekáig. Jelentős változást hoz ugyan a bányavidékek lakosságának életében az iparosodás, de még a XX. században is archaikus vonásokat őriz a Felföld. Nyelvi vagy földrajzi elszigeteltsége miatt különösen áll ez a Zoborvidékre, a Barkóságra, a Felső-Bodroghözre és az Ungi-Tiszahátra. Főleg az utóbbiak, de még a Mátyusföld paraszti kultúrája is részben föltáratlan s ma már – a magyarságot Szlovákiában megbolygató kitelepítések és a társadalmi-gazdasági összetevők változása miatt – csak fölvillantani lehet szépségét, teljességét.

Szerencsére az előző századokban, de főképp a múlt század közepétől számos kiváló egyéniség figyelme fordult Felső-Magyarország felé. Szeder Fábiának, Pápay Károlynak, Hunfalvy Jánosnak, Ipolyi Arnoldnak, Istvánffy Gyulának és Erdélyi Jánosnak pótolhatatlan adatokat köszönhetünk. Az első világháború óta különösen Bartók Béla, Kodály Zoltán, Malonyay Dezső, Gönyei (Ébner) Sándor, Bakos József, Balassa Iván, Fél Edit, Ila Bálint, Putz Éva, Morvay Judit, Manga János, Ujváry Zoltán, Ág Tibor, Kósa László, Paládi Kovács Attila (a felsorolás nem lehet teljes) gyarapította s bővítte ma is ismereteinket a Felföldről.

1857-ben tette közzé Hunfalvy János Gömör és Kishont megyéről írt monográfiáját. Bár megközelítési módszere túl csapongó, a természeti földrajzra, a gazdálkodásra és iparra vonatkozó megállapításai azóta is a legszabatosabbak, röviden: „Nem túlzott az állítás, hogy Gömör megye Magyarország kicsinyben... Természetadta kincseit az okszerű ipar jókor sietett kiaknázni.”

Baranyai József 1911-ben a Régi Csallóköz leírásában még mindig a romantikus szemléző szomorúságával jegyzi föl: „Eltűnt a vidra, még jóval előbb kipusztult a nádi farkas. Eltűntek a vízi szárnyasok ezrei, kiveszett az eleven kis állat a csfk, kiveszett a csfkászat is. Tökhalt, vizát is fogtak a régi csallóköziek. Híres foglalkozás volt az

aranyászat. Mese is kering a nép ajkán a csallóközi *Aranykertről*.”

1943-ban már a rendszerkutató eszközeivel tárja fel Putz Éva a Nyitra melletti Kolon falu folklórját, de kitér az építkezés, a környezetalakítás jellemző formáira is, megjegyzi: „A magyar ember és a magyar szellem tájformáló ereje itt sajátos, másutt fel nem lelhető tájarculatot teremtett.”

Gönyei Sándor írja a Bodroghözi: „A bodroghözi ősi magyar pákászhalász nép egyszerű, fecskerakásos vagy nádpaticsos házat épített. Az északi magyar háztípusok sajátossága a nagykemencés ház (szoba), melyből hatalmas, vesszőfonásos, kürtös *kabola* vezeti ki a füstöt a pitvarba. Innen szabad pendelykéményen át távozik a füst a szabadba. A lakóépület neve *épség*. Ehhez tartoznak az ólak is.”

A Zoborvidék változásáról írja Putz Éva: „A régi építészeti jelleg az utolsó években eltűnt. Szalmafedeles ház már alig van. A falakra cseréptető került. Megváltozott a ház belső tagoltsága is. A menyasszonyt ma már nem vezetik a szabadkémény alá, hogy feketeszemű gyermeke legyen, a *világító fiúk* sem állhatnak már hagyományos helyükre a *siskó* padkájára. A helyiségek téresebbek lettek, padlózatuk azonban továbbra is csak döngölt föld. Az így alakított ház elvesztette a régi építkezés előnyét, az örökké meleg kemencét. Egy udvarban több ház is húzódik, ami a vagyon elaprózódásának bizonyítéka. A lakóház szobából, kamrából és a kettő között elhelyezkedő konyhából áll. Az épület folytatásaként sorakoznak a gazdasági építmények. A kerítés kőből és agyagból rakott fal, tetejét fövény borítja. Régebben általános volt a vesszőkapu is.”

„A juhász címere, foglalkozásának jelképe és egyik fontos eszköze ma is a juhászkampó. A kigörcsölt barkócafa bot sem hiányzott a juhászok eszköztárából. Régen, mikor az erdei legeltetés még általános volt, éppúgy használták a baltát is mint a kanászok.”

A furulyáról elmondja, hogy az a pásztorok, kondások hangszere volt, többnyire bodzafából készült. Ezt legalább fél évig héjában száradni hagyták. Száradás után lehajzták, megvágták kellő hosszúságúra, úgy két suknnyira, kivágták a *szemlyukat*, béhelyezték a *tőkét*, majd tüzes vassal kisütötték a *billegető lyukakat*. Ha a furulyát szépen szólónak találták, akkor virágos, indás vagy alakos mintát karcoltak be a fába és választóvízzel színezték. Végül repceolajjal vagy zsírral többször bekenték. „A múlt század végén, a századforduló táján a lakodalmak, a farsang háromnapos táncok muzsikusa több faluban még a dudás volt. A dudák fontos része volt a sípszár, amely egy kettős síp volt, két nád vagy bodzafa

nyelvsípval. A kettős síp egyik részén a dallamot, a másikon két hang ismételtetésével a kontrát játszották. Volt a dudának egy 70-80 cm hosszú, csőszerű része is, amely mély bűgő hanggal kísérte a dallamot és a kontrát. Ezt a részt *gordónak* vagy *bordónak* nevezték. A tömlő birka vagy kecskebőrből készült, bőrét nyúzás után timsóval, illetve timsó és konyhasó keverékével cserzették. A kicserzett bőrt hátsó végén bekötötték, majd nyaki részébe kötötték a dudafejet, amelyet rendszeren kecskefej vagy kosfej formára faragtak és ez tartotta a kettős sípot. Az egyik láb helyére került az a rövid facsövecske, amin át a dudás a sípokot megszólaltató levegőt a bőrbe fújta, a másik láb helyére pedig a bordót kötötték. A bordó és a sípszár végére szarutölcsért illesztettek, hogy a dudának jobb hangja legyen. Az igényes dudások a dudafejet, a sípszárat és a bordót is szilvafából faragták, gyakran ónöntéssel, rézverettel díszítették.

A dudáról és a dudásról számtalan babonás képzet is élt a nép körében. Azt tartották, hogy a jó dudás a keresztúton tanulja mesterségét a boszorkánysággal. Az ilyen dudásnak akkor is nótára szólt a dudája, ha senki sem fújta. Olyan esetről is tudtak, hogy a duda megszólalt: Édes gazdám, melyik nótát fújjam? Az egyik juhász, amikor eldobta a dudáját, az magától ment vissza a vállára. Ezek a dudások, pásztorok, emberek és állatok gyógyításához, megrontásához és még sok mindenhez értettek. Azt a kanászt is emlegetik, aki a farsangi mulatság végén, ahogy letette a dudát, szőrujjából kilenc malacot rázott ki.”

A felföldi faragás eszközeiben és módszereiben igen gazdag. Az ács- és asztalosmesterség minden változata elterjedt itt. Megoldásában is nagyon sokoldalú, a karcolás, az ékrovás, a tényleges plasztikát jelentő domború vagy áttört faragás együttesen föllelhető, esetenként egy szűk körzetben is. A leggyönyörűbb fölfedezésre mégis akkor bukkanunk, ha a tárgyak díszítését vizsgáljuk, jelentésük és ma már kihunyóban lévő rendeltetésük szerint. Mindenképpen itt, a jelek, jelrendszerek eredetiségében, ősiségében rejtőzik a felföldi faragászat lényege. Akár az ácsolt ládák mértanias, sámánisztikus ábráit: a Nap, Hold, csillagok, a Felső-Ég / Alsó-Ég elhelyezkedésére utaló leképezéseket, a végletekig egyszerűsített emberalakokat nézzük, akár a súlykok, mángorlók, guzsalytalpak, ólomveretes guzsalyszárok – a funkción túl jelenlévő – termékenységre, szerelemre, életre, halálra utaló rajzolatait tekintjük, az a fölismerés sűt át mindeneken, hogy a felföldi magyarságot tárgyi művészetén, vizuális emlékezetén keresztül, eltéphetetlen szálak fűzik az egyetemes magyar népi kultúra mélyrétegeihez, Nyékvárkonytól Szirénfalváig.

*Jaj, pártám, jaj, pártám,
Gyöngyösi koszorúm,
Gyöngyösi koszorúm,
Gyöngyvel rakott pártám!*

*Kötöttem, kötöttem három koszorút,
Szerelmes virág;
Kincs, kincs, nagyobb sincs,
Kinek szíve bánatba nincs.*

*Egyiket kötöttem násznagy uramnak,
Szerelmes virág;
Kincs, kincs, nagyobb sincs,
Kinek szíve bánatba nincs.*

*Másodikat kötöttem vőfély uramnak,
Szerelmes virág;
Kincs, kincs, nagyobb sincs,
Kinek szíve bánatba nincs.*

*Harmadikat kötöttem vőlegény uramnak,
Szerelmes virág;
Kincs, kincs, nagyobb sincs,
Kinek szíve bánatba nincs.*

*Egyik virág meg a búza szép virág;
Virágom, véled el nem maradok.*

*Második virág meg a szőlő szép virág;
Virágom, véled elmegyek,
Szép virág, tőled el nem maradok.*

*Harmadik virág meg a rózsza szép virág;
Virágom, véled elmegyek,
Szép virág, tőled el nem maradok.*

*Szintúgy vetekedik háromszínű szép virág;
Virágom, véled elmegyek,
Szép virág, tőled el nem maradok. (Ipolyvarbó)*

*Hinta palinta,
Szépen szóló pacsírta,
Lökd meg, pajtás a hintát,
Érjem el a pacsírtát! (Pered; Gágyor)*

*1. Iszom a bort, rúgom a port,
Szeretöm én a szép asszont.
Szép asszonnak ábrázatja
Vitt engöm a gyalázatra.*

*2. Azt gondolod, mindig így lesz,
Hogy szeretőd sohasém lessz?
Dehogyném lesz, de már van izs,
Ténáloznál szöbb is, jobb is.*

*3. Irigyém sokan vannak,
Mind a kutyák, úgy ugatnak.
Adjung nekik vig napokat,
Hadd ugassák ki magukat.*

*4. Elmehetsz a házom előtt,
Nem vigyázlak, mind azelőtt.
Lám, azelőtt vigyáztalak,
Szívem uijult, ha láttalak.*

*5. Öröm, öröm, fehér öröm.
Egy vén asszony az irigyöm:
Azt is tudom, mér irigyöm:
Hogy a lányát nem szeretöm.*

*6. Fejik a fekete kecskét,
Verik a barna mönyecskét.
Ugy köll neki, mögilletí,
Mer az urát nem szereti.*

*7. Szeretőmnek szeretnélek,
De elvönni nem mernélek.
Mert csak azt hallom felőled
Sohasém lesz jó belőled.*

*8. Ki az urát nem szereti,
Sárgarépát főzzön neki.
Jól megfőzze, paprikázza,
Hogy a fene is kirázza! (0125)*

*9. Édesanyám nevelése vagyok.
Kilenc legény szeretője vagyok.
A tizedik most fekszik meghalva,
Violaszín gyászos koporsóba...*

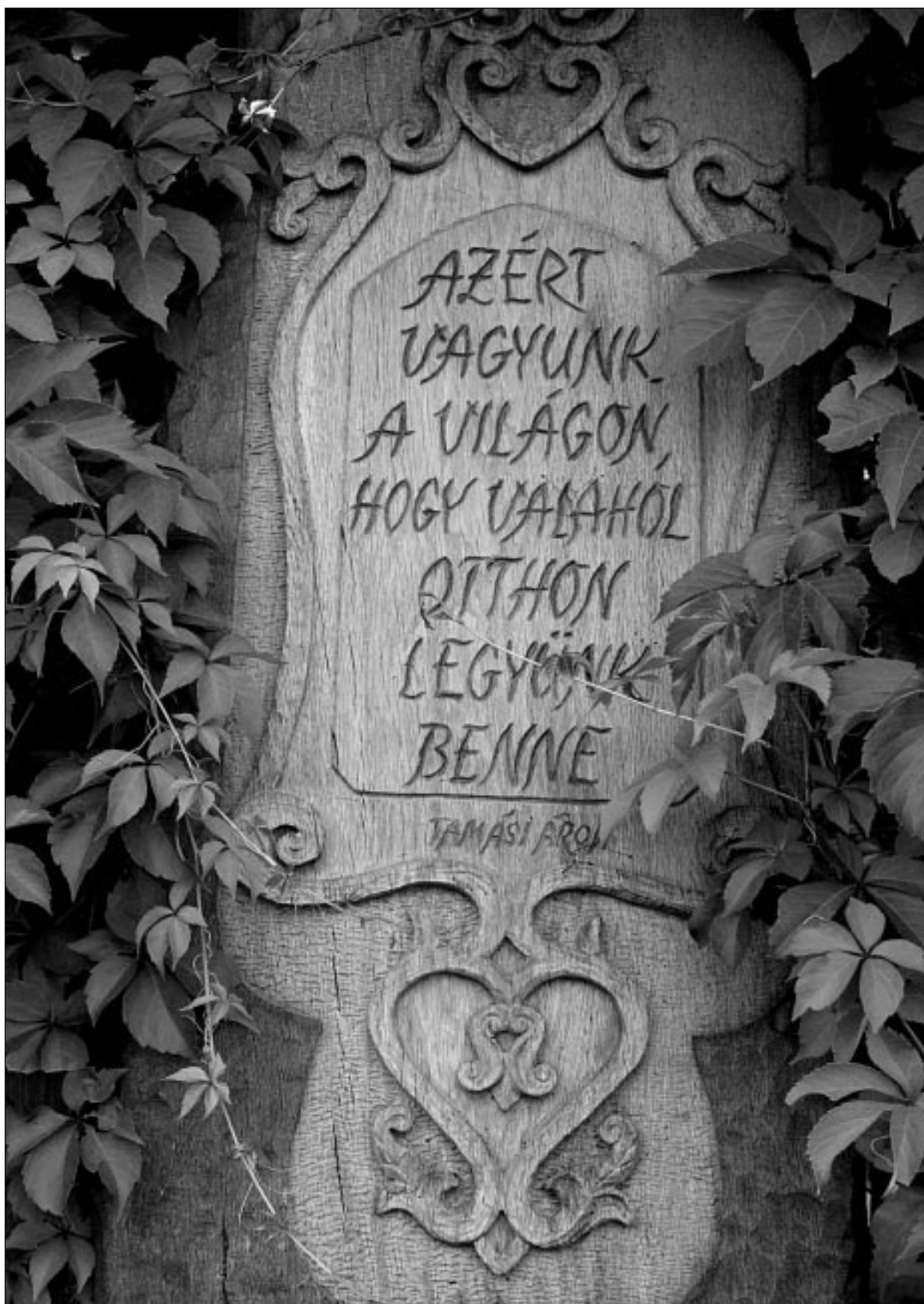
*11. Látom én a kedves kisangyalom.
Amott vizik hat fekete lovon.
Áj meg kocsis csengős hat lovaddal,
Hogy beszéljek egyszer a babámmal!*

*12. Sárga rigó nő száj fel a fára,
Inkább száj el a babám ablakára!
Fütyöld el a szomorú nótámat:
Elvitték a babám katonának.*

*13. Ne vigyenek engem katonának.
Meghasad a szíve a babámnak.
Meghasad a babám gyöngé szíve,
Ha éngemet három évre elrabolnak tőle.*

*14. Falu végén faragnak az ácsok.
Jaj, de szépen csörög a baltájuk!
Eregy lányom, kérdezd meg az ácsot,
Egy pár csókért ad-e egy forgácsot.*

(Vargyas 1941: 6. példa)

Tamási áron mottója – Várhosszúréten

A porta

Egy kocsmá kerítésén át

Faragott kapu Gömörből

Ulman István népművész

A gang

...

Ha a Dunántúl pásztorművészetének a spanyolozás, az alföldinek a bor és szarumunka leginkább a sajátossága, úgy a felvidékiné a domború faragás és az ólomöntés. Bár mindezek a magyarlakta területek pásztorainál szerte az országban gyakorolt díszítőtechnikák voltak, igazán komoly rangra azonban itt emelkedtek. A geometrikus korszak szórványos nyomai természetesen itt is megtalálhatók, de semmi olyat nem mutatnak, mely megérdemelné, hogy külön is foglalkozzunk ezzel a stílussal. A domború faragás korán, már a múlt század derekán megjelenik és uralkodóvá válik. Ezzel a technikával készültek a Felvidékre oly jellemző ivócsanakok, ennek az elterjedt fa ivóedényfajtának díszei. A Hont, Nógrád, Heves és Borsod megye erdős vidékeiről nagy számban ránk maradt csanakok végtelen változatos formavilágot mutatnak. Maguk a vizet befogadó edényalakok is változatosak, a hosszúkás kanálformától a hengeres bögre alakig számos megoldást faragtak ki a pásztorok és erdőkerülők egyaránt. A fülek megoldásában pedig jóformán, azt mondhatjuk, nem is alakultak ki típusok, hanem minden egyes csanakfűl egyedi darab. Talán csak a faragók egyénisége az, ami egymáshoz közelálló megoldásokon keresztül érvényesülve bizonyos rokonságot jelez két vagy több darab között. A csanakokon mértanias díszítés csak nagyon elvétve, akkor is alárendelt szerepben jelentkezik.

A természetábrázolás a felvidéki faragók központi témája, melyen minden helyet kap, az ember, az állat és a növényvilág. Egyelőre nem tudunk az alkalmazott motívumok alapján biztos történeti fejlődéssort felállítani. Kétségtelennek látszik, hogy a múlt század derekán a csanakok fülei legfeljebb csak körvonalukban adtak változatosságot, az edénytestek pedig enyhe plasztikájú viráglevél-csokor faragásokkal voltak díszítve. Az ember- és az állatábrázolás nagyobb szerepet csak a század második felében kapott, és ezzel egyidőben mind gyakoribb a fülek erőteljesebb profilírozása, áttörtsége, majd emberi, állati, illetőleg növényi elemekkel való díszítése. Természetesen ezzel párhuzamosan halad az edénytesten a motívumok felgazdagodása. Végül is már a századfordulón általánossá válik az a megoldás, hogy az áttört fület valamilyen állatalak adja, vagy plasztikusan faragott ember-, illetőleg állatalak ül a fül tetején, az edénytesten pedig emberekből, állatokból, növényekből különböző jelenetek kapnak helyet. Nem ritka, hogy a csanakokon e térség másik kedvelt díszítőeljárása, a rézzel való berakás párosul a domború faragással. Ez vagy úgy jelentkezik, hogy például a fülön valamilyen

ornamentumot alakítanak ki, virágot, virágbokrot, címert, élükkel bevert rézlapocskákból vagy apró rézszegecsekkel vernek ki az edénytesten pontsorokat, csillagalakot stb.

A bútoroknál említettük a palóc faragott bútort nűnt stílust, melyet tulajdonképpen a palóc pásztorok – főként nógrádiak – hoztak létre a múlt század nyolcvanas éveiben. Önálló stílussá éppen ezek a bútorokon betétként elhelyezett faragások teszik, melyek egyben a felvidéki fafaragások egyik legszebb csoportját adják, mutatva, hogy a figurális-növényi áttört faragásban milyen magas színvonalat értek el. Két kiemelkedő tehetségű faragónak, Csábrádi Józsefnek és Bertók Jánosnak bútoraiból mutatunk be néhányat, részleteket is. Bertók vonuló aratói, szántója és magvetője – mind egy asztalon szereplő betétek – tömör fogalmazású alakjaival hű képet ad arról az ábrázolási módról, mely ezt a stílust jellemzi.

A vonuló aratók ismétlődő párjai a ritmuskeltés olyan eszközei, amivel a palóc faragók gyakran élnek, és legalább olyan kifejezőek, mint a dunántúli szaru sótartók vonuló betyáralakjai. A művek keletkezési ideje és témájuk azonos, de két különböző felfogás tükrözői. Ez leginkább a fák megfogalmazásában és ezen keresztül az adott négyszögletű tér kitöltésében jut érvényre. Csábrádi megfogalmazása zártabb, zsúfoltabb, a másik oldottabb, lazább megoldású. Ez utóbbinál páratlan az a mód, ahogyan a kisebb elemekkel, a makkokkal egybekapcsolja a felületeket, hogy ne maradjanak kellemetlenül ható ürességek a kompozícióban. Az ember- és állatalakok megoldásában már sokkal több a rokonság. A padbetéteket olykor színezték is, vörösre, barnára és zöldre festették.

A Felvidéken, jobban, mint másutt, kedvelték az ostor nyelek, botok, kanászbalták fémmel való berakását, kiverését, illetőleg önnal való kiöntését. A technikai eljárást már leírtuk. Itt csak annyit kívánunk e módszerhez hozzáfűzni, hogy a technikából adódóan az öntés mindig hálós felületet ad, vagyis nincsenek olyan elemei, melyek önállóak, függetlenek lennének az egésztől. Szögletesen, mértaniasan kialakított hálózatok jöttek így létre, bár elvétve az elemek közt figurálisak is akadtak. (Malonyay, 234–235. o)

*Tüzet megrakájuk, négyszögre rakájuk,
Egyik szögin űnek szíp öregasszonyok,
A másikon űnek szíp öreg emberek,
Harmagyon űnek szíp hajadon lányok,
Negyediken űnek szíp ifju leginyek.*

(Kolon, Kodály Z. gy.; Ethn. 1909: 16)

Az egykori Hont megyétől egészen Borsodig sok vonatkozásban egységes népi művészi szemlélet alakult ki és rokon, sőt egyező eredményekhez vezetett a tárgyformálásban és a díszítésben egyaránt. Ezen belül azonban – és ez természetes – az egyes népművészeti ágak, de különösen együttes előfordulásuk mértéke és módja nagyon is változatos. Az egészet palóc népművészet gyűjtőnéven foglalhatjuk egységbe. Ennek érzékelhető központja Nógrád megye, és kisebb mértékben Heves.

A Palócföld elnevezést a központi területre értve, itt a népművészet számos ágával találkozunk, nincs is olyan, mely itt teljesen hiányozna. Lakóházaik, ha külsőre nem is kiemelkedő építészeti alkotások, mégis összhangjukban, arányaikban bizonyos palóc jelleggel bírnak. A palóc házban ácsolt láda mindenütt volt, de komáromi eredetű festett láda is sok helyütt. Különleges csoportot alkotnak az áttört faragású bútorok. A szobabelsőket mindenütt sok szóttas, és számos faluban még szálszámolásos és szabad rajzú hímzés is díszítette mint ágyruha és más rendeltetésre szánt textil.

– A Palócföld viseletéről azt kell mondanunk – még a központi területen túl is –, hogy ahány falu, annyi viselet. Karakterükben ugyan egyeznek, mégis egyes rész megoldásokban, így például különösen a menyecskék és asszonyok főköttő- és fejkendő-viseletében, sok eltérés mutatkozik. De jelentkezik ez az egyes váson ruhadarabok díszítésében is. A férfiviselet sokkal kisebb területre zsugorodott, külön említeni csak a rimócit érdemes.

A női viselet hímzett váson holmija mellett sajátosak a ködmönök, a palóc nők ízlése szerint készült szűcs munkák. – A Palócföld pásztorfaragásai jobbra domború faragások, részben a berakásos technikák közül ónöntéssel, sárgaréz és vörösréz beveréssel készültek. A jellegzetes áttört díszű nógrádi bútorokhoz egyes pásztorművészek készítették a faragásokat. – A fazekasművészet szegényesen van képviselve az egész Palócföldön. Díszes edényt csak keveset lehetett találni egy-egy házban. A nyugati részeken különösen a tatai edény terjedt el, és abból olykor a módosabb házaknál nagyobb számú mázas edény is helyet kapott szobában, konyhában egyaránt.

Az elmondottak alapján a Palócföld a sárköziekkel, a mezőkövesdiekkel egyenlő értékű jelzést kapna a népművészet összesítő térképén. Egyes kisebb területek, illetőleg helységek pedig Kapuvár, Göcsej, Kalocsa rangján szerepelnének. Ide sorolnánk például Bényt, Rimócot, Bujákot a Palócföldhöz csatlakozó községek közül Turát, Boldogot és mindenekelőtt Tardot. (Domanovszky, 280. o.)

A Felvidéken nem alakultak ki olyan regionális stílus-egységek, mint amilyen a közép- vagy felső-tiszai. Már a XVII. századtól folyamatosan kelet felé tovább települő habán fazekasok látták el e térséget díszes mázas edényekkel. A habán közösségek feloldódása együtt járt a szlovákiaságba való beolvadással. Ez pedig aga után vont a fazekasművészetük elnépiesedését. Ezt a kerámiát nevezik „habános” vagy „telepes” kerámiának. Habán fazekasok dolgoztak Rimaszombaton, Jolsván, Rozsnyón, Murányon, Pongyelokon és még számos más helyen. A telepes kerámiából, főként bokályokból nagyobb mennyiséget vittek délre, magyarlakta területekre, még az Alföld déli községeibe is jutott belőlük. Érdekes, hogy a habán fazekasok stílusa nem hatott különösebben e térség fazekasaira. Még az olyan szlovák fazekasközpontok is, mint Bakabánya, Belluján és Berencsfalva díszített edényei közelebb állnak a magyar, mint a habán kerámiához.

A Felvidéken egy nagyobb egységről beszélhetünk, a gömöri fazekasságról, mely harminc községet foglal magába, de nem a díszített, hanem a tűzálló edényeiről vált híressé. A 11 magyar, 15 szlovák és 4 vegyes lakosságú fazekasfalu a XIX. és a XX. században egészen az első világháború végéig tetemes mennyiségben szállította edényeit nyugat felé az Ipoly völgyéig, északon Eperjesig, keleten Ungvár és Munkács vonalán túlra, dél felé pedig a Nagybánya-Nagykároly-Hódmezővásárhely vonaláig. Kresz Mária tanulmányában foglalkozott a gömöri fazekasokkal is, melyből sok érdekes adatot tudhatunk meg a tűzálló edények készítéséről és az egyes központok áruinak földrajzi elterjedéséről. A főzőedények előállításában, a formai megoldásokban kétségtelenül a gömöriek jártak élen. Rendeltetésük szerint a fazekak különböző úrtartalmúak, és nagyságuk szerint egy- vagy kétfülűek.

Két alapformájuk van: az ősi, a középkori magyar fazék egyenes leszármazottja szűk szájú, hasas és keskeny fenekű, belül mázas; a másik a múlt század második felében a „sparherd” terjedésével kialakult szélesebb szájú, széles fenekű, kívülbelül mázas típus. Valami kevés díszítésük is van – különösen a kétfülesd nagyobb ún. lakodalmas fazekaknak – fenn, a peremük alatt, mely ritkán terjed a fülek alsó vonalán túl. A díszítés egy vagy több körbefutó hüvelykezett borda, vagy a lassan forgó korongon vörös földfestékkel húzott egyenes és hullámos vonal.

Néhány községben díszes mázas edényt is készítettek, de ebből nem alakult ki folyamatos, történetében is tanulmányozható stílus. Számbelileg is kevés ez az anyag. Van egy korai csoportja, mely hasonlít Hódmezővásárhelynek ahhoz a stílusához, melynél az alapszín barna, az erősen stilizált, írókázott díszítmények pedig sárgák. Ezt a stílust váltotta fel a múlt század végén egy színeesebb edényfajta, melyben a zöld, kék, fehér és okker is szerepel. Az írókázott, majd ecsettel festett motívumok között papírból vágott sablonokkal kialakított nagy rozetták foglalnak helyet, merev vonalaikkal éles ellentétként a többi motívummal. Stílárisan semmi kapcsolata nincs az előző stílussal.

(Domanovszky György: *A magyar nép díszítőművészete, Akadémiai, 1981., 191. o.*)

Gömörben a fazekasságot olyan nagy mértékben folytatják, mint sehol e hazában. Gömör népét a szomszédos megyék általában fazekasoknak mondják. Számos község földműves népe ráérő időjében a fazekasságot, mint háziipart végzi, nemzedékről-nemzedékre az egyes családok különböző rendszerével. Valamikor a gömöri fazekas fogalom volt az országban, melynek minden zugát bejárta. Szekerét csodálatos ügyességgel emeletnyire rakta meg. Az edényekkel gabonáért cserekereskedést folytatnak. Az úton persze sokat lát a fuvarozó ember. Azért mondják rá még ma is: «Huncut ember az, lovas ember az!»

Sok községnek majdnem egész lakossága cserépedény, zsindey és kályhakészítésből élt. A gömöri fazekasok büszkén emlegetik, hogy a cserépzománcot, a mázat az ő hazájukban alkalmazták először. A gömöri cserépedény híres is volt messze vidékeken, olyan kitűnően tudták égetni, hogy az asszony nép vásárnap hangjáról megismerte a gömöri edényt. Hogy milyen becsülete van az idevaló edénynek, azt jellemzi ez a közmondás: «Még a melléti fazék is eltörik.»... Mindenik fazekas címere más figurát mutatott, egyiken kokas volt, a másikon ember ült, mintha dolgoznék, harmadikon a fazekas korongot hajtott, ki meg golyót csinált rá, ki rózsát, ki meg tulipántot. Ezek a *cifrák* a fazekasok jelvényei, házuknak talán ismertető jelei voltak...

A kassai fazekasok artikulusa paraszt- és himpellér-fazekasokat is ismer a céhbeli fazekasokon kívül. A céhszabályzat amazoknak csak közönséges vörös cserépedények és a fehér cserépedény készítését engedte meg. A fehérredény-készítők lehettek e himpellérek, akik a városban laktak; ezek a himpellérek a népművészet terén derekasabb munkát végeztek, a céhbeli mesteremberek inkább tucatmunkát gyártottak...

(Malonyay, 274–276. o.)

A rozsnyói városház két kancsója, a K jelű és a három jelű, már erősen rokokós. Ez a két munka technika dolgában igen tökéletes; átveszi az új stílusból a hálósdísz, a rocaille-re emlékeztető kunkorodást, csak hasán mutat mindegyik egy-egy ovális térben szépen megrajzolt magyaros virágcsomót... A XVIII. század vége még mindig jó korszaka fazekasságunknak; a technika majdnem olyan tökéletes, mint azelőtt egy emberöltővel: a fehér zománc csak valamivel sárgább s a díszítés, rajzban, mintha kevésbé lenne finom, viszont eredetiségében, magyarosságában mintha még gyarapodott volna... A XVIII. század legvégén rohamos esést, pusztulást látunk a céhbeli agyagművességben, kivált technika szempontjából s ezért az eldurvulásért az osztrák-cseh kőedény- és porcelánipart tehetjük egyedül felelősség, aminek a gyártmányai akkor jelennek meg először tömegesebben piacainkon. Parasztosodni kezd a fazekasság és egy-két évtizednyi küzködés után, a XIX. század első évtizedében, lemondanak a drágább, de művészi ónzománcos eljárásról. Az ornamentika nem szenved sokat stílus dolgában, de a rajz hebe-hurgyább lesz, aféle kapkodó, türelmetlen mesterember munkája, akinek művét gyatrán fizetik csak.

(Malonyay, 286–287. o.)

A mai rozsnyói fazekasok a gurgulyából ejtett fehér csöppeket néha nyomban a fekete leöntés után hullajtják rá az edény oldalára, hogy ez és a fehér agyag kicsiny tócsája egybefutván, széleken a barnaköves leöntéssel, igen szép, lágy szerű köröket ad. Az ilyen újonnan leöntött barnaköves edényt kanálból csurgatott fehér festékekkel is díszítik s a lefutó festék szép puha csíkokat formál az edény oldalán.

Így használja a palócsági fazekas a technika nyújtotta díszítő módokat, de ír is sokat. Legkedvesebb motívuma az oldalról nézett rózsza, ami olykor tulipánhoz vagy bujalevelű szegfűhöz is hasonlít. Ritkábban rajzolnak fazekasaink szemközt nézett rózsát... mert gondosabb rajzra idő nincs; annyi gond már nem telik a fazekastól, hogy megkörvonalazza ecsettel a virágot és formálja, mint a régiek tették, vagy legalább gurgulyával csurgassa körül, mint a tordaiak csinálják, avagy fácskával karcolja meg a körvonalakat a régebbi paraszt-fazekasság eljárása szerint... A palócsági tálak széle leggyakrabban geometrikus díszítésű. Párhuzamosan csurgatott karikák, abroncsok, amik könnyen rajzolódnak meg a forgó korongon, szinte önmaguktól, ha óvatosan tartja a fazekas fölibe a gurgulya száját. Hasonlóan könnyen kapja a hullámos vonalat a tál peremére.

(Malonyay, 290–291. o.)

*Két korsó Rozsnyóról (1903) és Szádelőről (1902),
valamint faragott asztal és aztallap Gömör megyéből (XVIII-XIX. század)*

Gabonatároló láda és faragott szék Gömör megyéből

Faragott kapu Gömör megyéből (részlet)

Barokk keresztelő medence a XVIII. szd-ból, Gömör megye

Mellétei váza, korsók és festett tulipános láda Pelsőcről (1848)

Faragott láda, Várhosszúrét

Szék, fejtámla

E vidék pásztorságánál legelőször is a merítőcsészék, merítőpoharak, merítőkanalak érdekesebbek, s ez a holmi parádésabb itt, mint a dunántúli pásztorságnál. A merítőknak ez a vidék a klasszikus hazája. Palócföldön a vízmerítő csészék nagy elterjedését a sok forrásnak tulajdonítják... A forrásokat, patakokat, kutakat a palóc különben az ősmagyarok vízimádásával tiszteli ma is még. Talán ennek díszítésére volt olyan ékes a merítőcsésze.

Az ivópoharak legjellemzőbb díszítése a fül, amely sokszor plasztikus állat- és emberalakokat mutat. A fülön a tarisznyás embert, a kost, kecskét, a lakatot, a medvét s farkast ügyesen stilizálják, egész csoportokat valóságos szobrászati érzékkel szerkesztenek. A lapos fület sokszor csak áttörések, kimetszések díszítik, melyek hasonlítanak a románkori és a gótstílusú templomok ajtóihoz, ablakaihoz. Több merítőpohár fülén az alakok humoros jelene- teket ábrázolnak; nem egyszer érzéki dolgokkal is pajkoskodik a pásztor.

A palócság és a véle határos tótság egyik kedves díszítő eljárása a teljes virágában még élő ólmozás. Csinálnak ólomveretes karikás nyeleket, guzsalszárazakat, botokat... Legpompásabbak és legbecsebbek az ólomveretes karikás-nyelek. A kondás ritkán elégszik meg az ólomad- ta ornamentikával. Vékonyítja, vastagítja ízlése szerint a rövid fát... Fiatal pásztor a babájának faragott guzsaly- szárat is szereti ólommal ékesíteni...

Emlékezzünk meg a pásztorember kedves zenélő szer- számáról: a furulyáról, ami ugyancsak nem marad díszítés nélkül. Ismeri a palóc pásztor, vadász és kerülő a bőrdomborítást is. Alig van bőrtarisznya, amin ott ne ékeskednék a szarvas. Legszebb bőrmunka azonban egy evőkészégnek a bőrtokja.

(Malonyay, 305–306. o.)

Népi kisplasztika... legnagyobb csoportjukat azok a „Pietà” és „Mária a Gyermekekkel” festett faszobrok alkot- ják, melyek jórészt a felvidéki Sasvár vidékén készültek, háziiparszerűen dolgozó parasztfaragók munkájaként. A vásárok, de főként a búcsúk révén a Felvidék majd min- den falujában található belőlük néhány...

A Palócföldön... az emlékanyag alapján megállapítható, hogy az embernek a térben való plasztikus ábrázolása, különösen ha az vallásos témát ölelt fel, a parasz- tművészek számára minden más ábrázolási módnál na- gyobb gondot, nehézséget okozott. Amilyen egyszerűen és biztosan stilizáltak pásztor- vagy betyárfigurát egy-egy bot vagy kampó végén, embert és állatot egyaránt a sőtartók vagy borotvatok tetején, olyan bizonytalanul faragták Krisztus- vagy Mária-szobraikat.

(Domanovszky, 271. o.)

A népviseletről

Martoson is a fejviselet jelzi – akárcsak az Ormánságban – a nők családi állapotát, korát. „Az új asszony két arany csipkés főköttöt hord. Az első gyermek után az egyik arany csipkét elhagyja, de a pántlikát még megtartja. Az arany csipke helyére színes flitter és szalag kerül. Harmincöt éven felüli asszony már csak olyan főköttöt hord, amelyiknek a fenekén van arany csipke, a többi »elhányta« róla. Sok már ilyenkor pántlikát sem hord hozzá. Régebben a negyven éves asszony főköttője fenekét kék vagy lila rátétes munkával cifrázta, voltak még öregebbek, akik fekete rátétest varrtak rá. Az egészen öreg főköttőjének feneké fehér dobon varrás volt.” Fél Edit leírja azt is, hogy az egész öltözké- ben a színek változása miként történt. A főköttőnek megfelelően a fejkendő is igen változó színekben jelentkezett, a rojt, pántlika, csipke és flitter díszítésekkel egyetemben.

Az ingujjak vége fodros szélű. Szabásuk többféle. Változatos a szoknya színe is. A kötény a fiataloknál fehér, díszesen kivarrott, pántlikával, aranycsipkével díszített. A kötény kortól függően ugyancsak változik színben és díszítésben. Az ingre díszes pruszlikot, erre vállkendőt öltöttek. Egykor végig ráncos piros csizmát viseltek, ezt a fekete csizma váltotta fel.

Bény sajátos női viseletéről már századunk elején történt híradás. Az akkori viseletet a negyvenes évek kezdetén már csak az idősebbek hordták. Ami akkor a fiatalasszo- nyok ruházatának formája volt, azt láthattuk három évtizeddel később az idősebbeken, egyszerűbben, sötét színekben. A bényi viselet az egész Garamvölgyben elter- jedt, több község viseletét alakította át. Formai áta- lakulásról a formáról szóló részben már szóltunk, azt nem ismételjük meg. Lényege e viseletnek a hosszított derék, melyet azzal értek el, hogy a sok szoknya közvetlenül a far magasságában kezdődik. A sok berakott fehér alsó- szoknya közül az alsó a leghosszabb, minden következő valamivel rövidebb, végül a színes szoknya a leg- rövidebb. A szoknyák alsó vonala tehát felfelé hajló ívet alkot, mely a lányoknál olykor arasznnyira a térd felett fut, a fiatalasszonyoknál térdmagasságban. Kort jelzően a szoknya hossza nő.

Az asszonyok aranyos főköttőjére tüllkendőt kötöttek. Az ingek szűk, rövid ujjúak. A pruszlik selyemből és bár- sonyból készült. Felsőruhájuk a polgáriás sonkaujjú ka- bát. A lányok még a negyvenes években is hordták a bokában ráncolt piros csizmát.

A palócföldi viseletek teljes felsorolását adni lehetetlen. Meg kell elégednünk néhány jellegzetes viselet ismerteté- sével. A követett sorrend nem értékrendi, hanem pusztán földrajzi.

Fél Edit az Órhalom és Hugyag községek viseletét kiemeli a palóc viseletek közül: „Itt a nők sokszoknyás viselete nehéz posztóból, plüssből, selyemből készül, míg más palóc viseletekben rövid a szoknya s igen gyakori a kékfestő mint ruhaanyag. Az órhalmi csoport azért is nevezetes, mert lassú átmenetben szemünk láttára csinálta végig a viselet polgáriasodását.” – Régen mellévarrott, később bevarrott ujjú ingeket, az ingen pruszlikot hordtak. A kötény kezdetben piros mintájú háziszőtt volt, majd több változás után teljesen elmaradt. A főkötő fölé díszes fejkendőt kötöttek. Egységes csoportot alkot Hollókő, Lóc és Rimóc, de még más községek is ide kapcsolhatók, így Sipek, Varsány, Alsó- és Felső-Told. Nehéz leírni azt a főkötőt, melyet e községek asszonyai hordtak, olyannyira sok részből és anyagból áll. A fehér gyolcsot vagy színes anyagot a fülük felett 10-12 sor színes pántlika díszítette. Ez a homlokkötővel erősítették a fejre, mely – mint neve is mutatja – a homlokból a konty alá futott...

E községek legényviselete is díszes. Vászoningjük eleje hímzett, ugyancsak hímzett a kötényük is. A posztómellényükön kétfelől fémgombokból fenn csigavonallal indított, majd egyenesen futó díszítés van.

Kazár ugyancsak főként főkötőjével tűnik ki a többi palóc női viselet közül. A kazári főkötő tulajdonképpen két részből áll, de az is több apró részből van összeszerkesztve... Van rajta arany vagy ezüst csipke, tüllfodor, gyöngydísz, különféle szalagcsokor, majd a szoknya aljáig hátul lelógó szalagok. A kemény papírra épített főkötő formailag a török turbános fehez hasonló, csak sokkal díszesebb. A fiatalasszonyok hordják és negyvenedik életévük körül felcserélik egy vászon főkötőre, hátrakötött fejkendővel. Hétköznap kék vászoninget, ünnepen efölött bő, rövid ujjú tüll inget viselnek. A fokozatosan hosszabbodó sok alsószoknya felett a bő kasmírszoknya a leghosszabb és össze van varrva a pruszlikkal. Ezt elől a kötény alatt felhajtják. A kötény bő. Felsőruháik a selyemmel hímzett bőrködmön és a kék posztómenté rókaprémmel szegve. A lábbeli a fekete csizma volt, amit fokozatosan a félcipővel cseréltek fel.

„Tekintsünk csak kissé vissza, hogyan öltözködött e vidék magyarsága a multban. Szeder Fábián említett leírása erre is megadja a választ:

«A férjérszemélyek közt az asszonyoknak ökölnyi nagyságú finom gyolcs kontyok vagy, melly gyakorta csipkés és kivarrott; a leányok szintakkora sík aranyos pártát viselnek, mellyről, valamint a fiatalabbak kontyairól, többféle színű egy röfnyi galondok vagy pántlikák lógnak lefelé. Melly – kezkenyő nincs szokásban, a mellynek tisztesség okáért való behozásán a lelki pásztorok igyekeznek. Ezen mezítelenségeket, midőn a Szentegy-

házba mennek, úgy rejtik el, hogy az idősebbek kezkenyővel, a fiatalok pedig finom fátyollal kötven be fejeket, annak szegletiből és végeiből, a melly – takaró is kikerül. Ezen alkalmatossággal a leányok fél rőf szélességű és három-négy rőf hosszúságú himes rojtos kendőt tesznek vállaikra. A garáliszson vagy hamis gyöngyön kívül fojtókát is viselnek nyakokon. Ez keskeny fekete bársony pántlika, és ezzel a hiubbak, hogy pirosabbak legyenek, igen meg szokták nyakokat szorítani. A véneket kivéven, karon alól erőfodros ingben vagynak télen is minnyájan a templomban, és ha útra lepedőt takarónak vagy egyéb melegítő ruhát visznek is magokkal, azt az Istenszolgálatkor hónok alatt tartják. A sárga vagy pirosocsizmát sáros időben mind addig viszik hónok alatt, míglen olyan helyre nem érnek, a hol azt minden kár nélkül felhúzzhatják. Félingen (rövid ingen), pendelyen és ruhán (kötényen) kívül házkörül semmit se vesznek magokra. Azomban az asszonyok konty nélkül soha se járnak. A szoknya a gazdagabbak egyedül ünnepi öltözete.»

Hans Normann német utazó, 1830-ban Ungarn cím alatt könyvet cselekedett, melyben leírja, hogy nálunk a földmíves nők alig viselnek egyebet egy szál ingnél s kötélynél... E viseletben csodálatos szépen formált mellük látszik. Az egyébként sok ostobaságot összeíró német utazó följegyzését Szeder Fábián leírása is megerősíti, s ebből kitűnik, hogy a nők mezítelenül hagyott keblét a papok takartatták le.

„A szomszéd tótság viseletét, a bocskort, átvette a palócság is. E vidék pásztorsága ma is bocskort visel. Régente a bocskort jó hegyes árral a palóc maga is megkészítette vagy rábízta a községi pásztorra, aki deleléskor lábbelikészítőnek csapott föl. A bocskor általánosabb viselet lehetett, amit a következő szokás is igazol. Esküvőkor az oltár előtt a kisvőfély a menyasszony lábbelijének szárába pénzt csúsztatott be, ezen kell járjon egész nap, hogy meg ne rontsák szemmel. Ennek a pénznek a neve még most is bocskor-pénz. Régi följegyzés említi, hogy «török és tatár nagy hadával Fülek várát és városát hamu-maradvánnyá tette. A köz levelestárt is lánggal borította el, s azóta számtalan régi és szerencsétlenné tett nemes famíliák maradéki az eke szarvánál nyomják a botskor-talpat, hogy valamennyire megszerezhezzék sovány élelmeket.»...

II. Rákóczi Ferenc Rimaszombat és a kishonti kerület részére az árucikkekről rendelést adott. Ebből valók ezek a régi elnevezések: loding-csináló (tarsolyos), illér (nyeregszj), gerezna (bolyhos), szirony (vékony zöldbőr). A szoknyakelme neve: fajlandis, kishonyizer, rása, sebruk; a csizma cápbőrből (kecskebak) volt, cáp a bak román neve. Más bőrmínőség a felsing; a kordoványkapca: kamásli;

lengyelsaru: a hátulvarrott csizma; a pulitóros almárjom neve: gyontáros.”...

A szattyánbőr készítés, Gömör megye egykori különlegessége már szintén csak úgy tengődik. A finomabb szattyán és kordován készült pedig kecske vagy juh bőrből, s különböző színűre füstötték. A szűcs ilyenből metélte ki a bőrkabátok virágait s ilyenből készültek a piros csizmák, amik valaha e vidéken nagyon divatosak voltak. Miskolcson a kordován-készítőknek 1836-ban népes céhük volt.

Jaj, de rövid az bakancsom szeára,

Esik eső, elmerű a sárba.

Hol is van a kordovános tyizma,

Ki a soárba e nem merűt soha.

A palóc legény ma is nagyon szereti a szép állású csizmát, aminek ráncos-, harmonikás-, rogyós- és feszített-szárú fajtái vannak. A lakodalmi és az ünnepi csizmák kergét sárgarézszőgekkel díszítik ma is; virág és csillag a parádé. A jobbmódú legény rézpatkót is veret a csizmára. A csizma olyan glancolva szép, hogy a napsugár «etyusszanjon rajta.»

(Malonyay, 129–131. o.)

„A magyar fehérszék nem igen bomlik, nem eseng ékszer után; tudja, hogy a csillogó gyűrű nem igen illik a munka súlyos nyomait hordozó ujra. A nyakon azonban szeretik a gyöngyöt, a kalárist, különösen a *vicsittó garályist*. Ujabb időben a fiatalabb leányok olyan fülbevalót viselnek, amelyről kereszt csüng le.

A vászonruhát fehér-öltőnek mondják. A női fehérszék neve: ujjas, ingváll, pendel (hosszú ing, pendelke, pentyák, pendus), gyermeking, féling, röviding, korcosing, alsóruha, alsószoknya, korcoszoknya. Ha a pendelyt derékon kötik meg: *ráncos*-, ha zsinegen a váll tartja: *korcospendely* a neve. Karancsalján, Litkén a női ing: **szuka**, melynek könyökig érő szűk ujjja van. A leányok és menyecskék ünnepén fodrosujju «csárdás» ingvállat, galélnélküli vászoninget viselnek. A patyolat-ingváll a kézfejnél ráncokba, közelőbe van szedve s a *jutka* köti össze. Az ingváll himzésmintáinak nevei: tűzés, parasztolás, keresztelés, kettőske, fül, kalyinkó, lánc. A hétköznapi ingváll csak derékig ér le s bekötik a szoknya korcába. A mezei munkában hajladozó nőnek derekán bizony ki-kivillanik a fehér test...

Az ingvállra kapsokkal ellátott ujjatlan derekat, a pruszlikot öltik, azt a virágos, tarka, csillogó ruhadarabot, aminek díszítésén nagy pompát fejtett ki mindig a falusi fehérszék. A pruszlik neve itt: lelle, szellőske, vedrád, szállóka. Ez a pruszlik a mellet laposra leszorítja: templomba járó ruha ez, otthon nem viselik sohasem.

(Malonyay, 104. o.)

Az otthonról

A palócok, mint általában a magyarok, a házzal nem valami sokat törődnek, s benne a kényelmet nem igen iparkodtak soha fokozni. Ez természetes is, mert hiszen a nép idejének javarészét künt a szabadban töltte; a földművesmunka a szabadban folyik: aratás, szénahordás, s egyéb takarulás idején, napfölkelte előtt már elmegyen hazulról és csak öreg este, sokszor éjfélután tér haza. A lakás tehát éppen csak alvásra való. Nyáron, aki csak teheti, künt tornácon, padláson, pajtában aluszik friss levegőn. Bizony, mintha csak most is sáternak néznék még a házat, mely éppen a legszükségesebb időben menedék csak.

Mikor a letelepülők részére helyet kellett kijelölni, ez rendszeren erdőségekbe esett. A kiirtott fa a legolcsóbb és legközelebb lévő házépítő anyagnak kínálkozott. Kedvére vágott abból a jobbágy. Egy-egy palóc vármegyének majdnem fele részét foglalják el a hegyek, melyeket rengeteg erdő borítanak. Legősibb ház itt az erdőségek ölen természetesen a faház, melyben egyetlen vasszeg sem volt. A népies építés leleményessége az egyes alkatrészeket csapolással, faszögekkel és guzs-kötéssel erősítette meg. A durván ácsolt fagerendák közeit sárral megtöltötték, kívül-belül símára tapasztották. Beszéli a régiek, hogy az erdő négy élőfáját azon állóhelyükben faragták ki úgy, hogy azok gyökereikkel továbbra is kapaszkodtak a földbe. A négy élőfa adta a ház négy sarokoszlopát, ezekhez erősítették a fekvő gerendákat. Így a ház az idővel, viharokkal inkább dacolhatott. Kőből épült ház hajdanta nagy ritkaság volt ezen a környéken, mert a régi monográfiák az egyes falvaknál el nem mulasztanak megemlíteni, hogy «ezen helység több ura lakhelyekkel és kőépületekkel ékeskedik.» A faházat azonban a kőháznál azért becsülték többre, mert jobban tartja a meleget. Faházait a nép maga róta össze, hivatásszerű iparosok segedelme nélkül, legfőleg szomszédját s rokonait hívta segíteni az építő. Azért tartja a régi magyar közmondás: Rossz gazda, aki a maga házára egy faszeget ragasztani nem tud. Az építés befejezésekor az áldomás persze nem marad el, amikor naiv rigmusokkal kívánnak a gazdának az új házban erőt, békességet, hosszú életet, hogy Isten mentse meg a házat tűztől, víztől.

A palóc lakóház egy másik fajtája volt a *patics-ház*, melynek alapját terméskövekből rakták le, mint a faházét, arra gerendákat tettek, a gerendákba pedig nemcsak az épület négy szögletére, hanem ezek között egy-egy ölnyi távolságra is állítottak oszlopokat s azokat alul-felül és középen, vízszintesen beékelt egy-egy riglyi tartotta össze; e riglyik közeit vékonyabb fűz,

nyír- vagy gyertyánfa- és juharfavesszővel fonták ki s pelyvás sárral (patics) kívül-belül vastagon betapasztották, agyaggal simára kenték s amikor kiszáradt, fehérre meszelték.

A lakóház harmadik fajtája volt a *vert-ház*: a falakat nem deszkarovásokkal, nem fonással és tapasztással készítették, de az épület beosztásának megfelelő helyekre erős oszlopokat állítottak le, ezeket két oldalról bedeszálták ideiglenesen s e deszkák közé verték le a pelyvás sarat, a megkívánt magasságig, ezért volt *vert-ház* a neve. A fal elkészülvén, a deszkákat két oldalt leszedték, de hogy még is legyen, ami az épület falait összetartsa, a ház és a komra négy szögletén beállított oszlopokra helyel-közzel fűz- vagy nyírfaguzsalyokat kötözték s azoknak végeit szintén beverték a sárfalakba, nehogy idővel szétváljanak. A kicsiny és egymáshoz közelálló ablakokat csak akkor vágták ki, amikor a fal már elkészült és jól kiszáradt...

(Malonyay, 204–207. o.)

... a fa drágultával a nép áttér a még természetesebb építőanyagra: a nagy hegyek gyomrából bányászott kőre. Az eresz alá kőlábat építenek; tűzbiztonsági okokból a fonott és deszkából összerakott vért sem kerül már a házra, az oromfalat szintén kőből, téglából építik meg. A házak oromfala olyan szépen, ízléssel, olyan eredetien van díszítve, mint az ország más részeiben sehol egyebütt. A díszítéseket a fal vakolatából domborítják elő a legügyesebb változatokban. E díszítés mindenütt fehér, mert hiszen a falakat itt is meszelik; ha itt-ott látunk is színesre mázolt virágot, ez inkább csak különködés. Az egri járásban van néhány község, ahol a falakat rikító színekkel mázolják be. Minden falunak megvan a maga színe. A jellegzetes magyar házak ormain falból kidomborodó fehér virágokat, leveleket, csillagokat, emberi és állati alakokat látunk, melyek alatt sokszor az építés évszáma és a házat építtető gazda neve... Noha ez az ornamentika az ősi díszítű kedven kívül bizonyos külső hatásoknak, a nemesi kuriaépítés, meg a templomi ornamentika befolyásának köszöni létét, *mégis nagyon becsesnek kell tartanunk motívumait. Az ornamentumok, leszámítva az idegen történelmi stílusoknak itt-ott megmaradt nyomait, teljesen magyarok.*

Az oromfalak e gyönyörűséges díszítéseit a nép fiai közül kikerülő kisebb kőművesek formálgatják kis mintázó szerzőikével... E népies stukkó-stílusnak a kialakulása hogy mikor kezdődik, azt bajos megállapítani. Bizonyára akkor fogtak hozzá ezen a jó módú vidéken, amikor lemondottak a faház építéséről. A legrégebb ilyen motívumok, amik ránk maradtak, köztük egy igen gazdag

oszlopfő Sajópuspökből, a XVII. századbeli kályhacsempékkel mutatnak rokonságot... Nagyon valószínű, hogy templomaink és városi építményeink stukkódíszítése serkentette a népet az ilyen házdíszítések utánzására, talán segített is az illető falusi kőműves egy-egy nemesi kuria bolthajtásának a cifrázásánál, és ott elsett, eltanult egyet-mást.

Nálunk a stukkó-díszítés – nem a falusi népcsinálta építményeket értjük – a XVII. században kerül erősebben divatba a sgrafittoval együtt, de él vele gyakran a XVIII. század architektúrája is, alkalmazzák a templomépítők, a városi házak, meg a nemesi kuriák mesterei.

Nem szólva a templomokról, amelyekből bőven juttatott Mária Terézia kora déli Gömörnek is, szép stukkódíszítést látunk Csetnek egynéhány nemesi udvarházán, de van több Rimaszombaton is, meg azon felül Jánosiban, Bánrévén vagy Putnokon.

Az első, amit eltanult a palóc a nemes úrtól, az oszlopos tornác építése volt. Ezt a tornácot végigviszi legtöbbször az egész udvari homlokzat mentén, s kivált Jánosi községe van tele ilyen oszlopsoros parasztházakkal... az ház az utcának sima fallal fordul, amibe az utcai lakószoba, az előház két ablakát metszették. Az utcai fal fölött háromszögletes oromfal áll, ami legtöbbször simaszélű, de van néhány barokkos szabású is Rimaszécsen, meg Sajópuspökiben. Az utcai homlokzat meg van rakva stukkó-dísszel, hol sűrűbben, hol ritkábban, hanem az oszlopsor ki az utcára nem folytatódik soha. Díszes, de zárkózott az utcafelőli rész – a tornác oszlopos árkádjai, a tágas nyílások, mintegy a gazda házában és lelkének melegebb megnyilatkozásai, csak azt fogadják, aki már belépett portájára... Kedvesek, harmonikusak, sőt olykor komolyak, majdnem monumentálisak ezek az udvari csarnokok, szinte azt mondhatnók, nem is parasztházhoz illők, ha nem ismernők a mi méltóságos megjelenésű, kevészavú földes gazdáinkat.

(Malonyay, 228–230. o.)

A palócok építkezését erősen befolyásolja a *had*. A palócság ugyanis az egyetlen magyar törzs, aki még ismeri a *hadat*: a családból alakult, szűkebb törzsi köteléket. A törökdúlás földönfutóvá tette az Alföld népét és megbolygatta a dunántúli magyarságot, a hadak szervezetéből azonban azt látjuk, hogy a palócok törzsét nem mozgatta el ősi helyükről. A régi magyaroknál a had a családhoz tartozók összessége volt, amelyben nemcsak a nők és a gyerekek, de a cselédség is beléértartoztak. Azoknak a gyűjtőneve, akik egy családhoz tartoznak, a palócoknál ma is: had. Így: Balog-had, Kelemen-had, Varga-had. A *hadnagy* szó egy-egy ilyen had első emberét jelenthette.

Dohányfüzér az esz alatt

Faragott kapu, kerítés Gömörben

Egy 1826-ban kiadott könyv megemlíti, hogy palóc-ország fővárosának, Szécsény mezővárosának bírāja: régi időktől fogva *hadnagy*-nak neveztetik itten.

A had tagjait belső érzelmi kötelékek fűzik egymáshoz: minden ügyes-bajos dolgukban védik egymást. Így parancsolja ezt a palócbeccsület.

A had férfi tagja: *férfi-cseléd*, a női tag: *fehércseléd*. Az elaggott férfi: *apó*, az elaggott nő: *anyó*.

A férj felesége, amannak testvérét: kisebbik uram-nak mondja. A palóc nóta szerint:

*Nem káposzta, ki nem fejes,
Nem menyecske, ki nem szeret.
Nem menyecske, ki nem csalfa,
Ki az urát meg nem csálja.*

*Nem szeretem az uramat,
Csak a kisebbik uramat.
Ha meglátom az uramat,
Rosszul érzem én magamat.*

A hajdani törzsszerkezet összetartó érzése igen erősen ki van fejlődve bennük s talpraáll minden egyes ember, ha a had közös becsületéről vagy sorsáról van szó. Az egy hadba tartozó familiák ritkán válnak meg szülőfalujuktól s nem igen szakadnak el messzire egymástól.

A had szervezetében a had fejedelme a *gazda*, aki nem dolgozik, mert az ő vállán a gazdaság irányításának, a munkabeosztásnak s a főfelügyeletnek, a parancsolgatásnak a dolga. A gazda mindig magányosan étkezett; őt öregségében értelmesebb gyermek segítette, aki a házőrző rangot viselte, csak ha alkalmas gyermek nem volt, akkor következő sorra a család valamelyik idősebb tagja.

A *gazdasszony* rangnak joga és kötelessége nem éppen a gazda nejét, hanem mindig a had legidősebb nőjét illette. Ilyenkor a gazda és a gazdasszony ellenőrizték egymás gazdálkodását. A közös jövedelem fedezte az egész ház élelmét, adóját, a gazdasági eszközök árát, a férfiak ködmönét, szűrét, kalapját, lábbelijét; a dolgos legényt megtisztelték egy-egy szebb ruhadarabbal, különösen pitykés kislajbival... A lányok ruházatát az anyának kellett előteremteni a piacra vitt tojásból, tejből, csibéből... Ha a gazda pontatlan, ha korhely: leteszik a tiszttségéről, s mást választanak a helyébe. A rendes apa föltétlen tekintélyét mi sem igazolhatja jobban, mint az, hogy fiának ő keres menyasszonyt. Miután kiszemelte az alkalmas leányzót, azt mondja fiának: «No fiam, megházasodtál!» Mire a fiú azt kérdi: «Hát aztán kit vettem el édes apám?...»

(Malonyay, 241–244. o.)

Ha osztályozni lehetne a fejfákat, elsőnek tennők azokat, amelyek valamelyest emberformájúak. Nem mondhatjuk, hogy faragójuknak egyenesen szándéka lett volna emberalakot utánózni, mert hiszen stilizált formák ezek, de például a tótfalusi fejfáknak kerek fejük van, az vékonyabb nyakon áll, meg szélesebb legömbölyített vállon úgy, hogy szinte lehetetlen ki nem nézni belőle az alakot, ámbátor faragója tovább ritkán megy és az arc-részleteket ornamentika pótolja. Ritkábban ugyan, de megvan a törzs jelzése is. Fölül, a kerek fejen, bevéssett, cirkalommal húzott csillagrózsa ékeskedik, alul a tagozatlan törzsökön van az írás... Más palócsági temetők fejfája egyszerű oszlop, aminek fejét félkörben kerekítették le; az oszlop elejét ki-beugró tagozatokkal ékesítik s egyik ilyen beugró lapra vésik rá a megholt nevét, úgy, hogy azt védelmezi esőtől, hótól a kicsiny kiugró ereszfarma.

**Itt nyugszik
Az Istenkertjében**

Kovács Ferencz

Élt 26 évet

Nyugodjon békében

Akár tavasz van, akár gyümölcsérlelő nyár, akár ősz, a kis kosdi temető egyformán kedves. A nép lelke benne, tele művészkedésének, költői érzésének látható nyomai-val. A szép fejfák, a rájuk akasztott koszorúk, a sírfeliratok összekapcsolják az elköltözött lelkeket a földön járókkal. Nem a szomorúság helye ez. Szükséges, mert ide hozzák az elköltözötteket, de inkább kertnek tekintik, azon át járnak be Vácra, sokszor tapossák az útját. Aki oda kerül, az nem tűnik el. Mindennap látják a sírját: szegény, így-úgy, s beszélnek róla, foglalkoznak vele, míg csak maguk is melléje nem kerülnek.

Temetés után a hátramaradt házastárs éjjelenként egy hétig abban az ágyban fekszik, amelyben az elköltözött vívódott. A palóc menyecske mély gyászának jeléül piros kendővel köti be fejét, amikor szülöttjét a temetőbe kíséri. Más gyászöltözetet a nép itt nem ismer. A palóc nem igen tud belényugodni az elmúlásba: jó emberei a temetőből éjjente hazajárnak; ha a templomban világosságot látnak, bizonyos, hogy az öreg tisztelendő úr jött vissza az oltár mellé; az öngyilkos, mint jajgató lélek jár haza; a bolygótűz és lidércfény nem más, mint a mérnök, aki rosszul mérte tagosításkor a szegény ember földjét!... A megholt csizmájáról a patkót leszedik, mert temetése éjjelén mindenki hazatér a szállást megköszönni, ne kopogjon hát a csizmája!... A más-világi életben való hitet igazolja az a szokás is, hogy a hajtűket ludtollal helyettesítik: majd könnyebb legyen a kontya!...

Van olyan község is, ahol kis gyermek temetése után hamúval behintik az asztal tetejét, hogy meglássák: járt-e otthon a kis elköltözött? Némely községben az ablakba egy tányér ételt tesznek ki, mert az bizonyos, hogy az elköltözött hazatér a szállást megköszönni.

(Malonyay, 326. o.)

*A gimesi temetőbe
Három árva sétál benne.
Azért sétálgatnak benne,
Édesanyjuk nyugszik benne.*

*– Kejj föl, anyám, a sírodból,
Éhezik a három árva,
– Nem kelhetek, három árva,
Deszkák közé vagyok zárva.*

*Van tenéktek mostohátok,
Aki gondot visel rátok,
Mégfésüli fejeteket,
Szárnyára ereszt titeket.*

*– Ha a fejünket fésüli,
Vérünk testünkre engedi,
Ha kenyeret kérünk tőle,
Követ tesz a tenyerünkbe.*

*– Hogyha tiszta ruhát kérünk,
Vesszőt veszen a kezébe.
Mindennap kínoz bennünket,
Édesanyánk, kejjen föl kend. (Ghymes-Zoborvidék)*

*Nem úgy van mán, mint volt régen,
Nem az a nap süt az égen,
Nem az a nap, nem az a hold,
Nem az a szeretőm ki volt.*

*Kimegyek a temetőre,
Feltekintek a nagy égre.
Megkérdem a hódvilágot,
Nem látta-e a babámat.*

*A hódvilág azt felelte,
El van zárva igen messze.
El van zárva kalitkába,
Mint a gerlice madárka. (Mikolcsány-Murányvölgy)*

- 1. A mére én járok még a fák és sírnak,
Gyöngye jágairól zórd levelek hullnak.
Hújatok levelek, rejtsetek el ingem,
Mert az én édessem mást szeret, nem ingem!*
- 2. Hagy szeressén mást és, ne csak mind engemét,
Kivel az ű szíve sohase nyugudjék,
Mind éjj'el, min' nappal egyformán bánkódjék,
Mind a só a vizbe, úgy elolvadozzék.*
- 3. Az hallottam, rózsám, nem akarsz szeretni,
Velem egy faluba nem és akarsz lakni.
Szeretném megtudni mére mész bujdosni,
Én és, édes rózsám, âra fogok menni.*
- 4. Ha meguntad rózsám velem életédet,
Csináltass koporsót, s temess el engemét!
Írd fel a fejfámra: itt nyugszik egy árva,
Kinek szeretetbe történt a halála. (Pt 365)*

*Ciróka-maróka,
Hol voltál? Malomkába.
Mit hoztál? Kalácskát!
Hová tetted? A póckára.
Ki ette meg? Pap macskája.
Kac-kac-kac-kac... (Andód; Kósa 1979: 43)*

*Csip-csip csóka,
Vakvarjúcska
Kéreti a szekerét,
Nem adhatom oda,
Tyúkok ülnek rajta,
Hess, pipi, fára,
Ángyom ablakára!
(Galántaijárás; Gágyor 1978: 17)*

*Hóc-hóc, katona, ketten üjjünk a lúra!
Szénát, zabot a lúnak, abrakot a csikónak!
(Szürnyeg; Kósa 1979: 46)*

*Gólya, gólya, gilice,
Mitől véres a lábad?
Török gyerek megdobta,
Magyar gyerek gyógyítja,
Síppal, dobbal,
Nádi hegedűvel.
Csicsígatja, babusgatja,
Tóba, tóba mártogatja.
(Vághosszúfalú; Gágyor 1982: 26)*

Templomok az égből – és a földön

Ének Szent István királyról

Idvezlégy boldog szent István király,
Te népednek nemes reménysége,
Idvezlégy mi megtérésünknek
Bizon doktora és apostola.
Idvezlégy minden szentségnek
És igazságnak fényes tüköre.

Te miattad hittünk Krisztus Jézusban,
Te miattad üdvözülünk és Krisztusban kérünk:
Imádj ez a te népedért,
Imádj egyházi szolgálókért is,
Hogy egy ellenség se légyen
Ragadozó ez te néped között. Amen

Az elnémított harangok (részlet)

„Érseklél Nagykeszihez tartozó pusztá Komárom vármegye csallóközi járásában (1900) 99 lakossal, régi római katolikus templommal, róla neveztetett el a papi nemesi szék, mely az esztergomi érsektől függött, s melyhez rajta kívül Őrs, Szilas, még öt falu és pusztá tartozott” – olvashatjuk Révai Nagy Lexikonának VI. kötetében.

A helység onnét kapta nevét, hogy a Lél (Lehel) nemzetség birtokához tartozott a honfoglalás után. Lakosai beszélték, hogy a művészettörténetből és a történelemből ismert Mátyóki-család kapta kárpótlásul a Dunántúlon, a törökök által megszállt birtokáért.

A népes, szép pusztát nekünk gyerekeknek nem öreg temploma tette kedvessé és nevezetessé, hanem a mellette kanyargó Öreg-Duna, s főként a léli sziget ösvadona és néhány 800-1000 esztendő mocsári tölgyfája...

Csodálatos nyarak voltak ezek, életem legszebb vakációi. Csodálatosak még akkor is, amikor már megkezdődtek a bombázások, mert ott csend és nyugalom volt, az ősi templom harangjának szavát is csak néha hallottuk...

A „második Trianon” újra államhatárt csinált a mi kedves Dunánkból, Csehszlovákiához csatolta a színmagyar lakosságú Csallóközt... Aztán jött az 1965-ös nagy árvíz. Érseklél lakosait elmenekítették. A házakat összedöntötte

az árvíz, s végül már nem is volt, aki felépítse őket, mert hát „veszélyes helyen” feküdt a színmagyar település, amelyet végtére is le lehetett „radírozni” a térképről. Az áradat csak az ősi templomot kímélte meg.

Én közben megjártam a börtönt, a kényszermunkatábor. Múltak az évek, s csak később tudtam meg, mi is történt ott a Duna mellett. A templomot feltörték, kincseit elrabolták, darabokra zúzták a kis orgonát, a szobrokat, a szószéket, a gyóntatószéket, az oltárt, a sekrestye bútorzatát, rárendítették a régi anyakönyvekre és egyházi könyvekre, papi ruhákra, zászlókra, összeszaggatták a képeket, a közepén tüzet gyújtottak belőlük. S mivel magát a templomépületet sem tartotta karban senki, beázott a tető, korhadoztak a gerendák.

Ugyanez volt a sorsa a közeli kis katolikus temetőnek. S szomszédságban lévő tanyát egy pozsonyi szlovák vásárolta meg, vagy kapta ajándékba. Annak egyetemista fia nyaranta elhozta ide a barátait, és azokkal együtt – vandál módon – még a sírköveket is kiforgatták a helyükből... közben az érsekléli templom legkisebb harangját, a lélekharangot is ellopták a toronyból... javasoltam az csallóközarányosi tanácselnöknek, hogy amíg nem késő, el kellene hozni a megmaradt két harangot, hiszen azok egykori komáromi harangöntő munkái. Aranyoson faragnánk neki egy szép haranglábat, aztán – ünnepélyesen – megszólaltatnánk az évtizedekre elnémított harangokat... A tanácselnök kicsit elgondolkodott, majd a kezét nyújtotta: – Tetszik a dolog, elhozzuk a harangokat!

Mi mást is mondhatott volna, hiszen szívvel-lélekkel igaz magyar ember volt. Kerített egy pótkocsis traktort, néhány izmos embert, és már mentünk is a harangokért... Nem írom le, hogy az életünkkel játszottunk: az egyik harang kis híján rázuhant a tanácselnökre, meg hogyan töredezték ki lábunk alól a korhadt létrafokok. Végre megálltunk a tanácsház előtt, és az ott álló szlovák csendőrszeme láttára levittük a harangot a pincébe...

A két harangot senki sem merészelte újra felvinni a toronyba, hogy ott szabad prédája legyen a tolvajoknak, azokat tehát „felsőbb parancsra” átszállították Nagykeszire, a tanácsházára. Bízom abban, hogy még jelenleg is ott vannak, s egyszer majd őket megillető helyre, egy magyar templom tornyába kerülnek, hiszen magyar hívek fizettek értük! Onnét máshová elvinni talán nem merték őket, mert jóvoltunkból igen nagy por verődött fel körülötte... Bár nem sokkal a történetek után úgy hallottam, hogy valakinek Szlovákiában több mint száz darabos haranggyűjteménye van!.. Csak sejtem, hogy többségük ilyen meggyalázott, sorsára hagyott magyar templomból került a „gyűjteménybe”!...

Csütörtökhely

Szepesváralja

A pelsőci gótikus templom ülőfülkéje

Gótikus katolikus templom, Pelsőc

Faragott karzat, Pelsőc

Dombormű a templom falán

A nyitrai várnegyedben

Lőcse, evangélikus templom

Lőcse, a Szűz Mária templom (a volt jezsuita kolostor)

Lőcse, a Szt. Jakab templom

Eperjes, Szent Miklós plébániatemplom

(N. László Endre írása, *Szövetség*, 2003. jún. 13.)

A palóc ősvallásból maradhatott meg a *rontás*, a *manó*, *íz és fene*...

A nép hite szerint: Karancson a boszorkányok táncot járnak éjfélkor. A közelben van egy híd, s ott éjnek idején, nagy kutya képében, boszorkány ólálkodik. A boszorkányok szennyes ruháikat éjfélkor a patak vizébe sulykolják, ilyenkor azután nem tanácsos odavetődni!...
... a nemzeti múzeumban őrzött egyik kézirat is említi, hogy Megyer községben egy odavaló fiatal és vakon férjhezment asszonyt, a köznép babonás hite szerint, a boszorkányok elragadták és a levegőben forgatták volna, aki minekutána mindenütt kerestetett, csakugyan negyednapra Szécsényben, mely egy órányira fekszik onnan, egy vénasszony ágyában magánkívül fekve, feltaláltatott, mire a vénasszony azonnal tömlőcbe vitetett, és tett vallástétele miatt meg is ítéltetett...

... Most pedig átadjuk a szót a felvidéki templomokban sok szép sikerrel évek óta kutató munkatársunknak: Gróh Istvánnak.

Népművészetről akarunk szólni, de előbb mégis a monumentális építés legrégebb emlékeit keressük meg kicsiny palóc faluinkban. Ezen ne ütközzék meg senki. Monumentális művészet és népművészet hol érintkezhetnék, hol ölelkezhetnék inkább, mint a nép buzgalma emelte falusi templomokban? A középkor két építő stílusa: a román és a csúcsíves építés, nemzetközi volta mellett is, hozzáalakult a nemzetekhez, amelyek befogadták, vajjon csak a mi népünk ne tudta volna magáénak formálni? Igaz ugyan, hogy a mi falusi román stílusunk, meg a mi falusi gotikánk első sorban a szegénység románja, a szegénység gotikája, de e szegényes alakítások, a történelmi stílusoknak e kezdetlegességig lefokozott megnyilatkozásai nagyon megérdemlik azt, hogy foglalkozunk velők. Egész eloszlásukban, kiképzésükben sok a sajátságosság, belső díszítésük, berendezésük pedig még határozottabban közeledik a népművészethez. A bennünket érdeklő templomok sorából ki kell hagynunk a városi templomokat, s a falusi apátsági templomokat, behívott vagy beszármazott mesterek ama munkáit, amiknek kevés közük volt a nép szelleméhez; építkezésük azonban bizonyára hatással volt a falusi építőkre. Nagy ünnepkor megcsodálta azt a misére vagy bucsúra sereglett falusi nép, el is lesett egyetmást belőle, kedvet kapott nyilván, hogy magának is valami hasonlót építsen, s így értékesített egyet-mást a látottakból az ő falusi templomában. Örök folyamat ez: a város művészetének lassú leszívárgása a faluba s így történik, hogy a város, ha nem is változtatja meg teljesen, de időköz-

önként megújítja a falu művészetét. Így volt az a középkorban, ami bizony meglátszik a Rima és Murányvölgy kicsiny épületein, így volt a Renaissanceban, amikor a Mátra környéki templomok famenyezeteit föstötték, s így mutatkozik XV. Lajos- és az empire-stílusának hatása a sajátvölgyi házakon.

Legrégibb templomok azok, amelyeken a román építés formáira lelünk; ilyen pedig igen kevés akad faluhelyt, ámbátor a palócságon korán megismerkedhettek a román architektúrával. Tiszta románépítés a Jánosi apátsági templom. Boldogult Rómer Floris restaurálta, amikor jánosi apát lett, jórészt azon a pénzen, amit az odavaló kálvinista nemesek adtak össze. El is dicsekedett vele, hogy ez az első katolikus templom, amit kálvinisták építettek. Viszont kálvinisták kezén van a boldvai, egykori apátsági templom, mely ugyancsak románkori igen tekintélyes alkotás; nem egyhajós mint a jánosi, hanem háromhajós; a XII. századból való, és, ami sajátságos, alaprajza feltűnően hasonlít az egykori székesfehérvári bazilikához, a magyar keresztény templomok e nagy őiséhez. Nem szándékunk leírni a palócság nagyobb román egyházait, csak azért emlegetjük, hogy érthetővé tegyük e stílus hatását falusi templomépítésünkre.

Falusi román templomaink – itt is, mint egyebütt – két típusba foglalhatók. Egyik a kerek templom; ennek alapvonala kör, oldalfala teljesen henger s kupolája ezen emelkedő félgömb. E vidéken csak egy ilyen van, fönt Murányvölgyében, a magyar nyelvhatáron, Süvetén. Módos falu vagy úr építhetett ilyent, mert a kupolának megépítéséhez igen ügyes kőműves kellett, azután meg nagy mintaállvány gerendákból, kerekre vágott deszkákból, amik megadták már magukban is a boltozat formáját és elbírták egész a száradásig, a megszállásig a boltozás terhét; a süvetei templom szép épület, dombon áll, kereken fallal megerősítve. A templomban, vastagvakolatréteg alatt, késő román falképekre is akadunk, amik Szent Margit és Olibrius király történetét ábrázolják; igen karcsú alak valamennyi s a román stílusú művészet legkésőbbi korából valók.

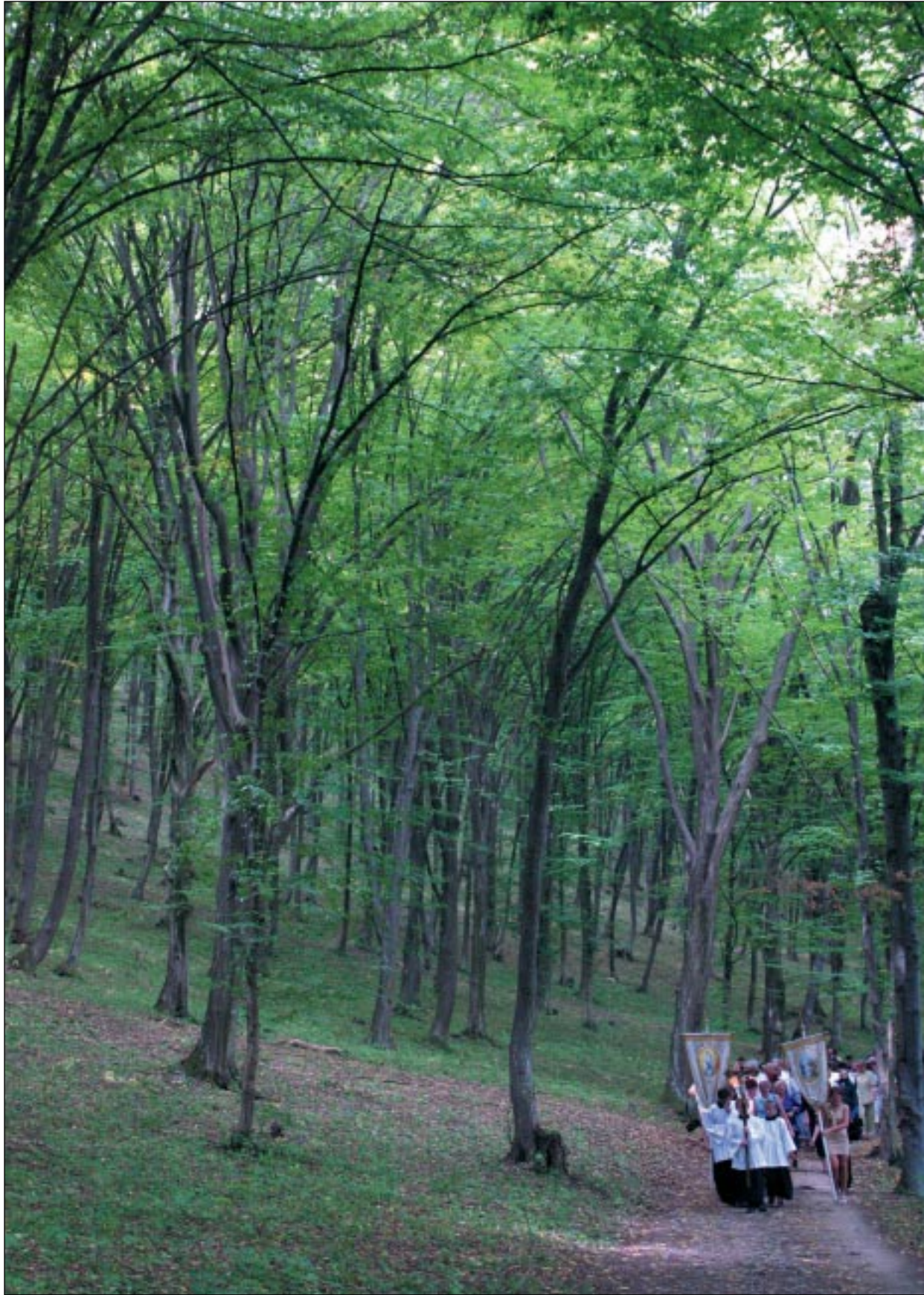
Ha az egész boltozat ki is van föstve (mint az éppen ilyen formájú tótlaki templomban, a messze Vas megyében), igen bájos az ilyen templom. Süvetén, a románkori mester csak egy sávot festett az oldalfalra, 1300 táján; valami geczalfalvi mester, a XV. században, bevakolja az egészet és Krisztus kínszenvedéseit föstötte rá, persze már a mi csúcsíveskori primitívjeink szellemében. Egynéhány esztendővel ezelőtt meggyulladt a templom oltára és leütötte a vakolat egy darabját. Akkor tűnt elő e két művészi kultúra rétege a mész alól.

Máriácska-búcsú a Buzgó-forrásnál

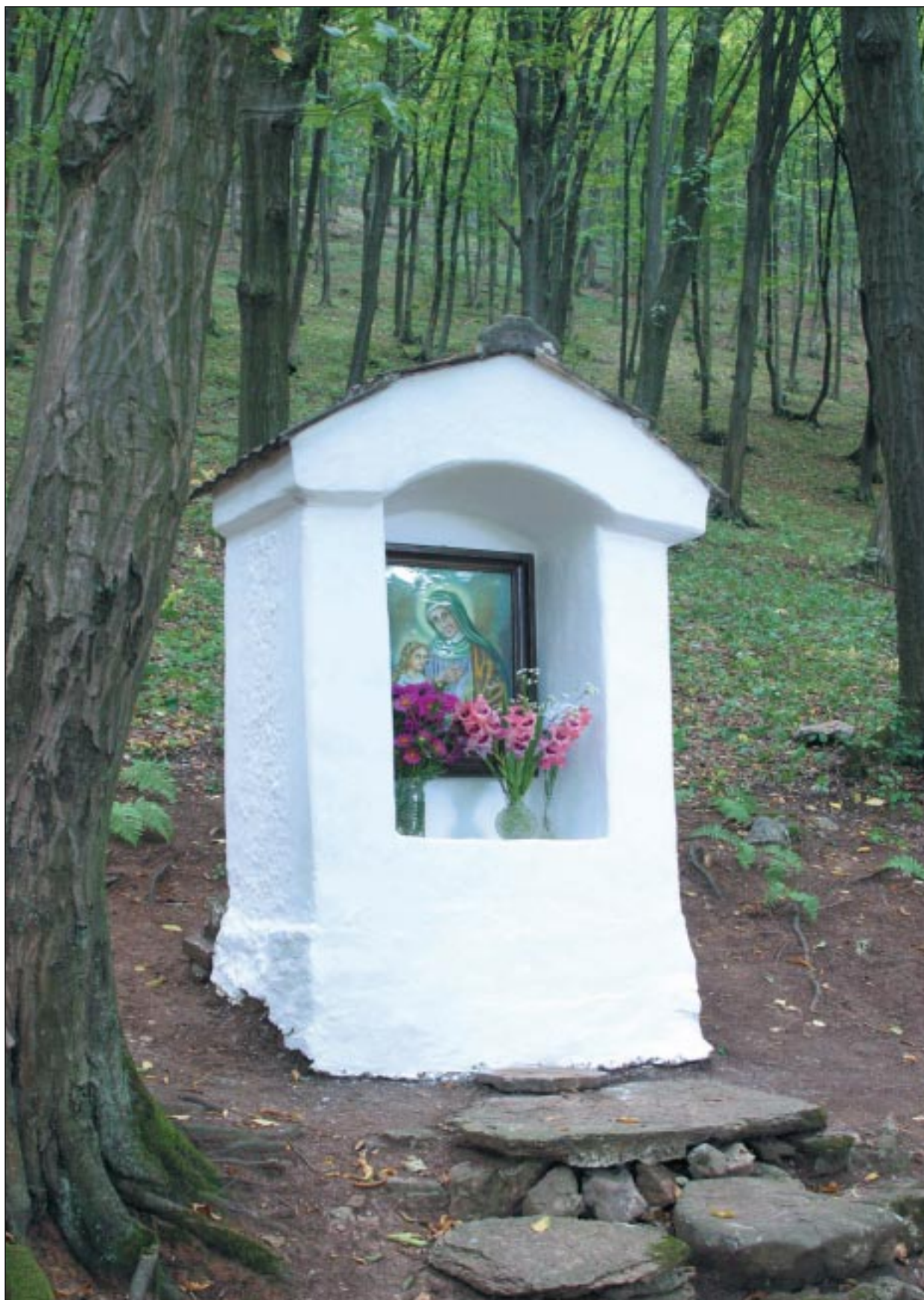

(Malonyay, 158–167. o.)

Olyan rendszeres táborhelyé nem alakult azonban a kerített palóctemplom, mint az Erdélyben a déli részen lakó szászoknál és a velük szomszédos néhány székely községben láttuk; ezek valóságos, hosszú ostrom kiállítására berendezett középkori várak, megépítésüket megokoltta a havasalföldi részen lakó és sűrűn beberontó nyugtalan szomszédság; Székelyderzsén, az udvarhelymegyei székely unitárius faluban, ma is úgy élnek, mintha minden órán várnák a tatárbetörést, – gabonája, ruhásládája, szalonnája mindenkinek ma is a templom kerítése fedett tárházában van, a bástya alatt az élet, a saroktornyokban a szalonna. Nem is járnak oda külön-külön, de csapatosan a nap meghatározott órájában. Ha a hegytetőn – mint hajdan – a strázsát álló kürtje megszólalna, a marhát hamarosan beterelnék a kerítés mögé, s a falu temploma ma is akár negyedóra alatt várrá változnék... Erdélyben is csak a déli határ népe erősítette meg templomát, a besztercebányai szászság már nem cselekszi.

Ilyen erősen nem készült föl a palócság – támadás ellen, de falat vontak a templom s a szülék sírja körül, – mert a templom köré temetkeztek a legutóbbi ideig, – magasabbat embermagasságnál; lövőnyílásokat vágtak a falba, egy, esetleg két kaput hagytak, és a kapu fölé erkélyes fatornyot építettek. A fal vonala nem szabályos, rendszeren követi a dombhát formáját, amelyen a templom épült. Csak egy példát tudunk a bástyás építésre: Hejcsén, Abaujmegyében, a fal két hosszoldalán, két félkörös, bástyaforma kiugrást építettek; bizonyára valami várépítésnél tanulták el, hogy így kell védelmezni az oldalfalat.

Egyszerűbb körfala van a *berzétei* református templomnak, de még áll egészben; az *alsósápi* erős körfalat már kikezdték s a *geczelfalvit* is lebontották két évtizeddel ezelőtt. Ennek a kis erődtetésnek szerves része, öregtornya, donjonja volt természetesen maga a templomtorony, körülmenő erkélyes folyosójával, vagy ha nem volt kőtorony: a harangláb. Fogynak az ilyen erkélyes, gyilokfolyosós tornyok. [Henszelman nevezte el így a német (Mordgang) mintájára.] Még megvan Györkén, a református templomon teljes épségben, megvan Szendrőn is, ahol egy különálló tornyot (campanilt) képeztek ki ilyenformán, később. Bizonyára már a reformátusok építettek ilyen gyilokfolyosós tornyot a boldvai egykori apátsági templomra, amely, mint említettük, még a román-korban épült. A legutóbbi, aminek elpusztulásáról tudunk, a geczelfalvi, megégett ezelőtt húsz évvel. A kerítés bejárását védő kaputorony még meg volt nemrégiben Süvetén, Rimabányán; Györkén pitvarszerű a kapubejárás.

Az erődtítés módjából tetszik ki, hogy e falak nem rendszeres védelemre épültek, valami külellenség megállítására, inkább barangoló martalóc-csapalok, holmi zsebrákok ellen, olyanok ellen, akikről tudták, hogy ha rögtöni támadásuk nem sikerült, kotródni a vidékről. Az embert, az Istenházat, az ősök sírját, meg a lábasjóságot – a középkori gazda e legdrágább marháját – bizonyára meg is védték így.

Említettük, hogy a román hosszfelrendezésű falusi templom típusa él tovább az egész középkoron át. A faluban különben is tovább él a román stílus, mint a városokban; még 1300 után is építettek ebben az ízlésben. Az ezt követő csúcsíves stílus semmit sem változtat a nagy elrendezésen, keveset az alaprajzban, többet a boltozáson. A csúcsíves templomszentély zárása az egyszerűbb templomoknál egyenesvonalú a kör helyett, és maga a szentély egyetlen négyzetes tér, aminek mindegyik oldala 4-5 méter hosszú. Ilyenkor a szentély boltozata egyetlen csúcsíves keresztbolt, igen egyszerű simaoldalú bordákkal; mert amint említettük: kőfaragóra kevés helyen tellett a költségből. Ez magyarázza azt is, hogy a gyámkövek gyakran hiányoznak vagy ha vannak is, lefelé fordított ormóttan csonka kúpok, aminőre a kőműves nagyolta. Ilyen négyzetes szentélye van Gömörben a restéri evangélikus templomnak, ilyent építettek a felsőregmeczi, eredetileg román stílusú református templom végibe is; ilyen lehetett a szászdi Hontban is, amíg megvolt a szentély eredeti boltozása.

(Malonyai 168. o.)

A népi művészkedésnek sok tér jut az érvényesülésre azokon a nagy keresztteken, amelyeket a nép hálája, buzgalma vagy áhitata emeltet a falvak utcáin, a dűlőutak mellé s a temetőben, rendszeren a kapuval szemben.

A kereszt megfaragása nagy feladat elé állítja a nép emberét. A kereszt is az egyház művészete, azt szolgálja – s a nép emberének, itt elő kell vennie minden tudását. Igaz, megosztja a dicsőséget rendszeren a városi mesteremberrel. Kell hozzá bádogos, aki kimetszi az Üdvözítő testét, megfősti és díszes bádogszalaggal befogja a kereszt három ágát felül patkóformában, de a munka java mégis a faragóé. Az anyag: fagerenda; a forma: megnyult henger, – a díszítések elosztása nagyjából ugyanolyan, mint a guzsalszárakon, furulyán, pálcán, de ezeken itt arkitektonikus tagozás is kívánatos, meg erősen plasztikus díszítés. Egy fölött sorakoznak a kereszt lábán a mezők, de az elhatárolódás élesebb és a díszítések tartalma, jelentése komoly.

A palóc falvak közelében, künt az utakon, gyakran látunk feszületet s faragott szent képet viszont. Azonban, itt esett meg, hogy a község bírása Krisztus-szobrot járt rendelni

Egerben, a kőfaragónál.

– Aztán, hogy kívánják kigyelmetek? – tudakolta a kőfaragó. Elevenen kell-e kigyelmeteknek Krisztus urunk, vagy holtan?

A községbíró tanakodott egy csöppet, és így felelt:

– Csinálja kend elevenre! Ha nem szeretik otthon, majd

agyonütik úgyis!

Van igazság a tréfában. Vallásos a palóc, hűségesen eljár templomba, papját megbecsüli, templomra, feszületre áldoz örömet, de lakozik bennük még mindig valami szelíd pogányság...

(Malonyay, 194. o.)

Virrasztóének, két lőcsei nyomtatványban
jelenik meg először 1635-ben és 1696-ban:

*1. Látám e világnak csalárd voltát lenni
Reménytelen dolog hozzá ragaszkodni
Csudálkozom, mivel tudsz így hizelkedni
Ő dicsőségében nem kell gyönyörködni.*

*2. E világ nékem is sokat fogad vala
Én is szintén hozzá ragaszkodom vala
De hogy megismerném álhatatlan voltát
Ottan megutálám a mulandó voltát.*

*3. Reménytelen dolog árnyéknak ki hiszen
Szerencsére fejét veté, ki úgy teszen.
Halálkor reménység nélkül az oj lésszen
Öröme, vigsága eléllandó léssen.*

*4. Immár szemejimet nincsen kire vetnem
Mert nyomorult vagyok, nincsen segedelmem.
Elesett előtem járó férjem, fejem
Én árván maradtam, és özvegyé lettem.*

(Kiss 1965: 1. sz.)

*Gimési mezőben rozmaring zöldellik.
Kelj fel idés rúzsám, mer már mēghajnallik.
Már én is fölkeltem, már ki is söpröttem,
Mindőn dolgaimat szépen elvégeztem.*

(Pt 361)

*Sej, felszállott a kakas a meggyfára,
Kukorékol hajnalhasadtára.
Hajnal hasad, fényes csillag ragyog,
Sej, én még most is a babámnál vagyok.*

(Pt 421)

*1. Úgy süvít a Mátra szele, Ingem-gatyám lobog bele.
A kalapom a Tiszába, Kabátom is megy utána.*

*2. Istenem, már meg kell álnom, Nincs már nékem csak nadrágom.
Kabátom már a Tiszába, Nadrágom is megy utána.*

*3. Kis pej lovam nagyon barna, Ujjnyi vastag a por rajta.
Ne haragudj édes rózsám, Berugva látol engem már. (Gömörmágy)*

A szépen formált tárgyak jelentései

A parasztek élete, társadalma sokkal ritualizáltabb, sokkal inkább át van itatva ilyen ünnepélyes szokásokkal. Az egyes emberek rítusok által lépnek be új státusokba, új kapcsolatokba, illetve válnak ki ezekből, de maga a kapcsolatrendszer is ünnepélyes, formalizált cselekményekben ismét és ismét kifejezésre jut. A paraszti rítusrendszernek egyik jellemzője, hogy jelentős szerep jut benne a tárgyaknak, vagyis a szó, gesztus, mozgás, zene stb. mellett nagymértékben használja a tárgyakat kifejezési eszközül. A szép tárgyak bonyolult rendszere egy-egy faluban így egyfajta rituális nyelvezetként fogható fel.

Milyen szerep jut az ünnepélyes cselekményekben a tárgyaknak? Vegyük például a díszágyat (az ágyi ruhákat, párnákat), mely a parasztházakban a mindennapos használatból kivont ünneplő felszerelésnek érték és darabszám szerint is talán legjelentősebb együttese. Ebben az ágyban nem alszanak. Első ünnepélyes nyilvános szerepe a lakodalomban van, amikor férjhez adják a lányt, és a hosszú évek áldozataival számára készített ágyat először szülei házában kiállítják, majd ünnepélyes menetben, az ágyvitel énekeit énekelve, átviszik a vőlegény házához, s itt ismét bemutatják. Az ágy kiadása előtt tréfás-komoly, szertartásos alkudozás folyik. Maga a menet, melyben hagyományos rendben vesznek részt fiatal férfiak és nők, táncolva, énekelve, csujtogatva (=vidám, esetleg obszcén kiáltásokkal), hosszúra tervezett kacskaringós útvonalon halad, hogy az ágyvitelt s magát az ágyat a falu népének minél nagyobb része láthassa. Szemben az egyházi esketéssel, mely Isten színe előtt köti egymáshoz a fiatalokat, az ágyvitel profán módon családi életük, együtt-lakásuk megkezdését pecsételi meg, fejezi ki szertartásosan. Mindebben magának az ágynak szimbolikus jelentése, ha nem alszanak is benne sosem, nem érhető félre. Amikor ugyanez a díszágy ki van állítva a lányos ház parádés szobájában, előre jelzi, hogy fölkészültek a lány férjhez adására. A vőlegény házában, visszaulva az esküvő fényes rítusaira, tárgyi alapokmányként hirdeti a házban a fiatal pár ünnepélyesen megpecsételt szövetségét. Másfelől ez az ágy a vőlegény házában is szorosabban az asszonyhoz tartozik. Ha az új menyecske fiatalon meghalna, vagy valamiért szétbomlana a házasság, az asszony, illetve az asszony családja jogot formál a nagy értékű díszes ágyi felszerelésre. A kiállított díszágy így félig-meddig zálog, amíg a gyermekek születése, felnövekedése és az együtt töltött évtizedek nem mossák el az egyébként is rendellenes szétválás esélyeit.

Amiképpen a község lakói különböző öltözeteket öltenek

magukra aszerint, hogy milyen munkák vagy szertartások résztvevői, úgy a díszágyat is, amelyhez lepedők, takarók, párnahuzatok változatos sorozatai tartoznak, átöltöztetik aszerint, hogy a házban köznapok vagy ünnepek folynak, vagy valamely különleges eseményre készülnek. Gyermekszüléskor, amíg az új anya a templomban nincs felavatva és ezáltal megtisztítva, fekvőhelyét az egyik díszes ágytakaróval függönyözhetik el. Ezek után a voltaképp csak a rokonok, szomszédok szűkebb körére tartozó események után ismét jóformán az egész falu szeme elé kerül az ágy, amikor halálesetkor darabjaiból építik fel a ravatalt. Oldalát, elejét akár 5 díszesen szőtt vagy kivarrt ágytakaró is boríthatja, ezen máskülönböen falra aggatott vagy öltözetekhez viselt kendők sorai, rajta párnák... Újabb lepedők, terítők, kendők borítják azután magát a halottat. A halál után, amikor a párnákat, lepedőket visszarendezik a díszágyra, még egy évig vagy talán a házban lakók egész életére a gyászos (fekete, sötétkék vagy másutt sáfránnyal sárgított világos, fehér) ágyi ruhák maradnak rajta. Arra is van példa, hogy egy asszony gyászba öltöztette ágyát, bár közvetlen hozzátartozóját nem vesztette el, háza viszont, a kelen-gyéjébe kapott derűs színű párnákkal, ágytakarókkal leégett, s ezeket saját maga fiatal kora ellenére gyászokkal pótolta, hogy mintegy elpusztult elődeiket gyászolják. Életének túlnyomó részében a díszágy tehát berendezési darab, a parádés szoba része, mely változó huzataival kíséri a ház életét. Életének nagy, „beszélő” pillanataiban pedig mintegy emelkedett, elvont, ünnepélyes módon jeleníti meg azt a hétköznapi ágyat, amelyben együtt alszik férj és feleség, és pihennek az emberek... Ahogy a vőfélyek, násznagyok tréfás, de mégis ünnepélyes vitatkozásaiban lépten-nyomon említve van az ágyi felszerelés, ugyanúgy a takarókban és párnahuzatokban is benne vannak mintegy a parasztemberek számára az ágyvitel énekei és a násznagyok szavai, amelyekben a paradicsomi almafaig visszavezetve mondják el az emberi házasság eredetét (és egyben az emberi halál eredetét is, ami szintén helyénvaló, hiszen ugyanaz az ágy szolgál majd ravataként is).

A kelengyeládára kivételesen ráfesthetik az egymás kezét fogó vőlegény és menyasszony alakját. Visszamehetünk az esküvő előzményeihez is: a legény által szerelmi ajándékba készített mángorlón vagy állótükrön megjelenhet a lány s a legény alakja, amint egymással táncolnak, vagy ahogyan a leány virágszálat nyújt a legénynek.

(Hofer Tamás és Fél Edit: *Magyar népművészet*, Corvina Kiadó, Harmadik kiadás, 1981)

Felvidéki arcok, kezek

Várak az égből – és a földön

... A hadakba tömörült palócnép nagy darab földet szál-
lott meg, ha nem is a legjava mezejét az országnak; úgy
látszik a palócságnak a nagy osztozkodáskor, a törzsek
elhelyeződésekor az ország soványabb, hegyesebb részé-
vel kellett megelégednie. Mekkora ez a megszállott or-
szágdarab, hol vannak ennek a népnek a határai, arra
egyedül a kiejtés, a nyelvbeli sajátságok adnak felvilá-
gosítást, mivelhogy nyelvében erősen elüt ez a törzs a
többi magyarságtól. Nyugat felé népművészet, építkezés,
népszokás lassan elapadt, megsemmisült. A nyelv az
egyetlen maradandó, amit legnehezebben hagynak el
népek s ami a legkevésbé módosul az idők folyamán, a
kiejtés, hangzás igazít útba a határok megállapításánál.

A kimutatás szerint a palócok területe ötven négyszög-
mérőföld. Minden lélekre négy kataszter hold esik, s min-
den lakóházra hat lélek... Ez a nép igen nagy szeretettel
van szülőföldje iránt. A hegyes, köves, erdős, hepe-hupás
vidék kemény rögjét erős munkával kell művelniök, de el
nem hagyják addig, míg csak egy falat száraz kenyeret
megszerezhetnek rajta. Ha végül Amerikába szorulnak,
ezt is csak azért teszik, hogy az ott szerzett pénzen az ősi
birtokot valahogyan visszaválthassák...

A palócok földjén sok várórom nézeget egymásra. Itt áll
a Pogányvár, ott a Somoskő, amott a Baglyas, Salgó,
Fülek, Pocskő, Gede, Sirok, Hasznos, többé-kevésbé ép
romjai tekintgetnek szét az erdőborította hegy-
ormokról.... Bizonyítják, hogy a palóc-magyarság men-
nyit küzdhetett és szenvedhetett hazája megvédésében.

(Malonyay Dezső, *A magyar nép művészete*, V. kötet.
72–73. o, Franklintársulat Kiadványa, Bp 1922, hason-
más kiadás: Helikon Kiadó, 1987)

Kodály Nyitra megyében gyűjtötte az alábbi 16. századi
dallamot:

*Arany, ezüstért, cifra ruháért
Leányt el ne végy koszorujáért.
Inkább szeressed jámborságáért,
Előtted való szép járásáért.*

*Aranyért, ezüstért, tzipra ruháért
Leányt ne szeres koszorujáért,
Sem pedig szeres tzipra ruháért,
Hanem tsak szeres jamborságáért*

(Kodály–Vargyas 1952: 52.1.)

A ködben úszó Fülek

Krasznahorka

Torna vára

Fülek

Zólyom

A besztercebányai vár bástyája

Árva vára

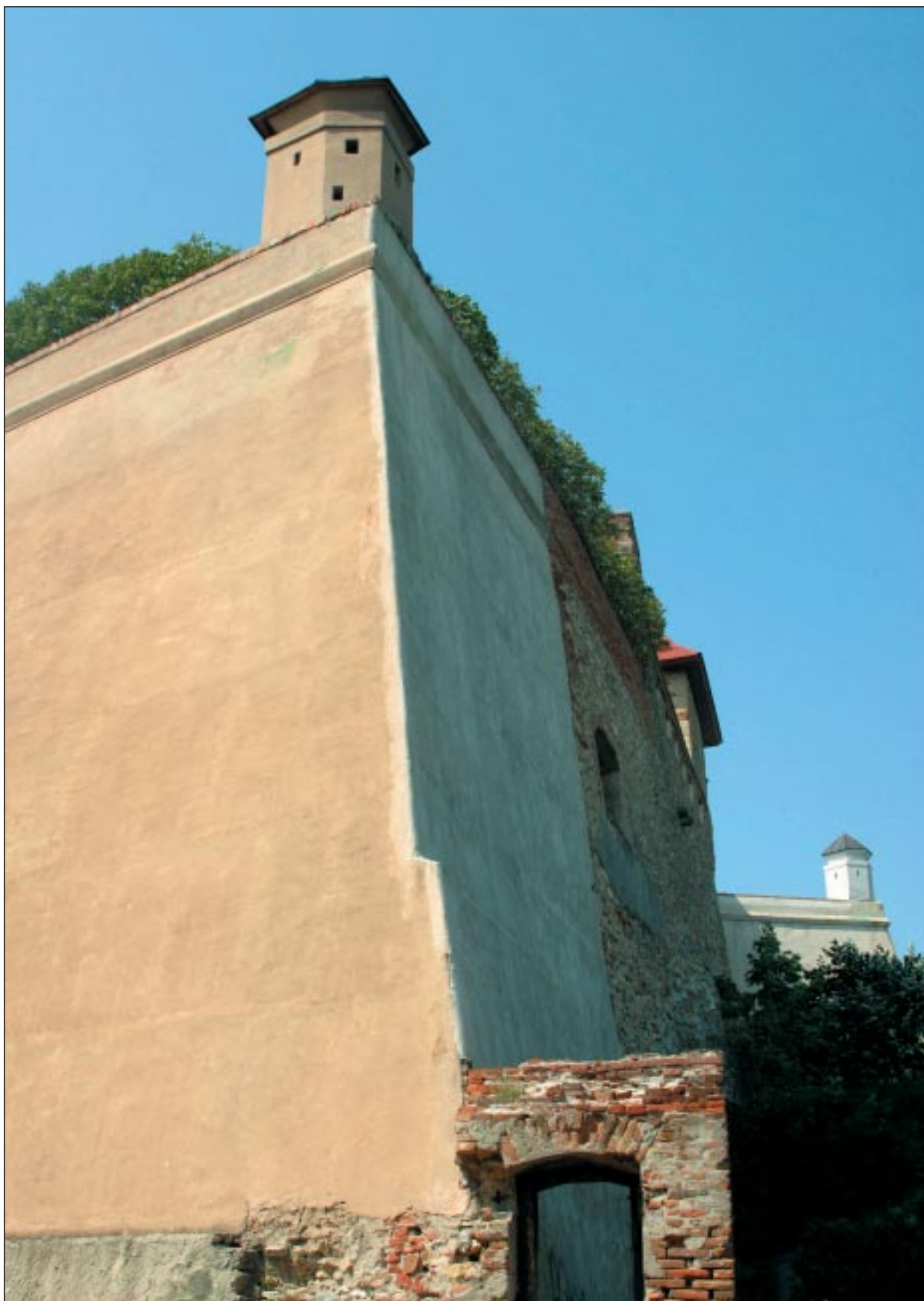
Beckó

Palocsa

Kapi vára

Nyitra

A Mária-oszlop a nyitrai vár előtt

Trencsén

A pozsonyi vár

Márai Sándor: Versciklus 1–63

Negyvenkilenc

Csak magyarul érted e szót: „Szeretlek.”
Pillangó, hattyú, csillag, angyalom
E nyelven lesz csak több, mint fogalom.
S ez a többlet halálos végzeted lett.
A világ fénylik, nem vár senki, kába
Irammal mért vágatsz hazafele?
A nyelv üzent s a végzet szól vele,
Dajkád tárt karja ne várjon hiába.

Ötven

Magyarul akarsz szólni magyarokhoz
Beszélni Világról és Értelemről
Könyveket írsz (akad közöttük sok rossz)
Kürtöd nincs és Jericho össze nem dől,
De hangodra felel néha egy lélek.
Szavad zavaros porfelhőket ver fel
S amíg kutyáddal sétálsz és öregszel,
Csivog s vinnyog az irodalmi élet...

Ötvenhat

Lúdbőrözöl, hátrálsz. Hang bög a sötétben,
Gépi hang, szűkölő, őseemberi –
Mene, tekel, ufarsin ég az égen.
Írták fényszórók szellemkezei.
Székesegyházak s jogrendek omolnak,
Ezer év emelte, szemétdomb holnap,
S mert az Értelemnek nincs szava több már,
A nagy díszlet szétesik, mint egy ködvár.

(1944–45)

Márai Sándor: Halotti beszéd

Látjátok feleim szem'ekkel, mik vagyunk.
Por és hamu vagyunk.
Emlékeink szétesnek, mit a régi szövetek.
Össze tudod még rakni a Margit-szigetet?...
Már minden csak dirib-darab, szilán, avitt kacat.
A halottnak szakállá nőtt, a neved számadat.
Nyelvünk is foszlik, szakadoz és a drága szavak
Elporlanak, elszáradnak a szájpadlat alatt.
A „pillangó”, a „gyöngy”, a „szív” – már nem az, ami volt,
Amikor a költő még egy család nyelvén dalolt
És megértették, ahogy a dajkaéneket
A szunnyadó, nyűgös gyerek álmában érti meg.
Szívverésünk titkos beszéd, álmunk zsiványoké,
A gyerekeknek *Toldi*-t olvasod és azt feleli: *oké*.
A pap már spanyolul morogja koporsónk felett:
„A halál gyötrelmei körülvettek engemet!..”

Az ohioi bányában megbicsaklik kezed,
 A csákány koppan és le hull nevedről az ékezet.
 A tyrrheni tenger zúgni kezd s hallod Babits szavát,
 Krúdy hárfája zengi át az ausztrál éjszakát.
 A tested is emlékezik, mint távoli rokon.
 Még felkiáltasz: „*Nem lehet, hogy oly szent akarat...*”
 De már tudod! Igen, lehet... És fejtetted a vasat
 Thüringiában. Posta nincs. Nem mernek írni már.
 Minden katorga jeltelen, halottért sírni kár.
 A konzul gumit rág, zabos, törli pápaszemét,
 Látnivaló, untatja a sok okmány és pecsét. –
 Havi ezret kap és kocsit. A Mistress s a baby
 Fényképe áll az asztalán. Ki volt neki Ady?
 Mi volt egy nép? Mi ezer év? Költészet és zene?
 Arany szava?... Rippli színe? Bartók vad szelleme?
 „*Az nem lehet, hogy annyi szív...*” Maradj nyugodt. Lehet.
 Nagy hatalmak cserélnek majd hosszú üzenetet.
 Tè hallgass és figyelj. Tudjad, már él a kis sakál,
 Mely afrikai sírodon tíz körmével kapál.
 Már sarjad a vadkaktusz is, mely elfedi neved
 A mexikói fejfán, hogy ne is keressenek.
 Még azt hiszed, élsz?... Valahol?... És ha máshol nem is,
 Testvéreid szívében élsz?... Nem, rossz álom ez is.
 Még hallod a hörgő panaszt: „*Testvért testvér elad...*”
 Egy hang aléltan közbeszól: „*Ne szóljon ajakad...*”
 Egy másik nyög: „*Nehogy, ki távol sír e nemzetén...*”
 Még egy hörgő: „*Megutálni is kénytelen legyen.*”
 Hát így: *Keep smiling*. És ne kérdjed senkitől: miért?
 Vagy: „Rosszabb voltam, mint ezek?...” Magyar voltál, ezért.
 És ész voltál, litván, román... Most hallgass és fizess.
 Elmúltak az asztékok is. Majd csak az lesz, ami lesz.
 Egyszer kiás egy nagy tudós, mint avar lófejet,
 A radioaktív hamu mindent betemet.
 Tűrd, hogy már nem vagy ember ott, csak osztályidegen,
 Tűrd, hogy már nem vagy ember itt, csak szám egy képletén,
 Tűrd, hogy az Isten tűri ezt s a vad, tajtékos ég
 Nem küld villámot gyújtani, hasznos a bölcsesség.
 Mosolyogj, mikor a pribék kitépi nyelvedet,
 Köszönd a koporsóban is, ha van, ki eltemet.
 Őrizd eszelősen néhány jelződet, álmodat,
 Ne mukkanj, amikor a boss számolja fogad.
 Szorongasd még a bugyrodát, rongyaidat, szegény
 Emlékeid: egy hajfűrtöt, fényképet, költeményt –
 Mert ez maradt. Zsugorian még számba veheted
 A Mikó utca gesztenyefáit, mind a hetet,
 És Jenő nem adta vissza a Shelley-kötetet,
 És már nincs, akinek a hóhér eladja a kötelet,
 És elszáradnak idegeink, elapad vérünk, agyunk,
 Látjátok feleim szem'tekkel, mik vagyunk?
 Íme, por és hamu vagyunk

És végül

(Üzenet Európának, a mainak: egy epizód a múltból)
Könyvem végén büszkeség tölt el: a nemzeti férfiasság legszebb korszakából idéztünk, amikor a végek hőseinek évszázados harcaira emlékeztünk, s a háromszáz éve vakmerő szabadságharcba kezdett kurucokra. Rákóczi csillagának lehullása után már nem jöhetett olyan sötét, mint a csillagjárás előtt volt. Mária Terézia csak a magyaroknak köszönhetette, hogy uralkodónő lehetett; s valójában már ekkor létrejöttek a száz évvel későbbi nagy Osztrák-Magyar Monarchia első vonásai.

(Saját jogán Mária Terézia legmagasabb rangja a magyar királynői méltóság volt, s mint ilyen lett uralkodása ötödik évében, a közben német-római császárrá koronázott férje, Lotharingiai Ferenc jogán, császárné.)

Vitam et sanguinem – Életünket és vérünket, kiáltozta a nemesség Pozsonyban 1741-ben, s ezzel hosszantartó békét adott Bécsnek.

Moriamur pro rege nostro.

S ha már így alakult, ha már lezárultak a véres végi századok, s békés építkezés indult a hősök poraiból, engedjünk meg magunknak a díszalbum végén három idézetet a korból – rólunk. *(idézetek: Vajda György Mihály: Keletre nyílik Bécs kapuja, Akadémiai Kiadó, 1994)*

Mária Terézia fiának, a későbbi II. József császárnak és királynak az esküvője volt az első alkalom, amikor az ugyanabban az évben, 1760-ban Mária Terézia által a magyar nemesség felé tett hódolatként megalakult a királynő színmagyar testőrgárdája. Az esküvőről az erdélyi nemes, Rettegi György így számol be:

„A menyasszony (a gyönyörű Bourbon-Pármai hercegnő, Mária Izabella) sarkában mindjárt volt a hadsírok (testőrök) serege, ezek után jött a magyarok újabb ékesége és a németek csudája: az nem régiben felállított magyar-gvardia, kiknek friss szürke paripáit, veress angliai posztóból csinált köntöseit s mindeniknek a régi magyar mód szerint párducbőrrel való készületit annyira csudálta a német nemzet (mint a tehén az új kaput), hogy megvallotta, hogy lehetetlennek állította a magyarok felől, hogy azt a parádát tehessék – láddé őket!

Elérkezvén az udvarhoz a menyasszony, a templomba vitetett, az hol a mátkája József herceg várta és ott az anyaszentegyháznak parancsolatja szerint öszveesküdtek.”

A berlini felvilágosodás egyik vezető személyisége, Friedrich Nicolai tette az alábbi megfigyelést:

„Bécsset mindenféle nemzetiségek lakják. A Dél-Európából jövő külföldieket, olaszokat, franciákat, spanyolokat jellegzets fiziognómiájukról, arcszínükről, külső viselkedésükről lehet felismerni. Akik a Keletről jönnek, törökök, görögök, örmények még inkább kitűnnek viseletükön kívül oly jellegzetes keleti fiziognómiájukkal... Éppígy kitűnnek, de előnyükre, a magyarok is, úgyhogy sok mindenről felismerni őket, még ha nem is öltöznek nemzeti viseletükbe. Ismeretes, hogy ez a nemzet egészséges, erőteljes, szépnövésű. A magyar egyenesebben jár és olyan fejtartással, hogy azt más nemzetnél gőgnek vélnők. De nem gőgösség az, hanem talán egy szabad nemzethez való tartozás tudatából ered. A magyar komolyabb, megfontoltabb, mint az osztrák. Gyakran megfigyeltem, hogy társaságban, ha valami érdekes dolog került szóba, a magyar még mintegy gondolataiba merülve állt, míg a bécsi már válaszolt is.”

Talán sohasem voltak a magyarok olyan népszerűek Bécsben, mint Mária Terézia uralkodása idején és általában a XVIII. század fordulóján. A nagyvárosi életforma új szokásokat, új magatartást oltott beléjük, amely eltért a hazában élőkétől... A dolgok sajátos egybeesése, hogy a bécsi felvilágosodás és vele együtt az új értelmiség felvilágosító szerepe nagyjából a magyar testőrség megalapítása idején kezdődött el. Ebből a egybeesésből a magyar irodalom hasznat húzott, hiszen Bessenyei és a testőrírók tevékenysége az európai, de ezen belül főleg az északi-protestáns német és az olasz felvilágosodásba óvatosan bekapcsolódó Bécs atmoszférájában alakult ki.

Nicolai dicséri a bécsi nők szépségét, deli termetüket, csak a szemükről mondja, hogy „valami különös bágyadságot, borút” vett észre bennük, „ami jobbára epekedésre mutat”. „Néhányszor azonban – írja – előfordult velem, hogy egy szép nő arcon ragyogó szempárt láttam, amely másokhoz képest különbözni látszott; és lám! Közelebbi tudakozódásra kiderült, hogy ez a szép személy *magyar*.”

E könyv végén jóleső érzéssel mondom: Így van!
Legalább a nőink! Legalább!

A Magyar Művészetért Díjat kapták 1988–2003 között

Ágh István	Garas Dezső	Korniss Péter
Annus József	Gergely András	Kós Károly Egyesülés
Asszonyi Tamás	Ghymes Együttes	Kovács József
B. Nagy László	Gink Károly	Kozák András
Balikó Tamás	Gombos Gyula	Kő Pál
Balla Demeter	Gulyás György	Kubik Anna
Balogh Miklós	Gulyás Gyula	Kuncz László
Bella István	Gulyás János	Kunkovács László
Berecz András	Gyarmati Livia	Latinovits Zoltán
Bereg-Szabolcs-Szatmár megye	Győrfi Sándor	Lázár Ervin
Épt. Kamara	Györgyfalvai Katalin	Lehoczky János
Bereményi Géza	Győri Balett	Liszt Ferenc Kamarazenekar
Bódy Gábor	Gyulai Líviusz	Lohinszky Loránd
Borbándi Gyula	Gyurkovics Tibor	Makovecz Imre
Borbás Tibor	Halmos Béla	Mányi Ép. Stúdió
Bozay Attila	Hamvas Béla	Márai Sándor
Böszörményi Géza	Harag György	Markó Iván
Bródy János	Havasi István	Martin György
Bubik István	Herceg János	Melocco Miklós
Bucz Hunor	Herendi Porcelán-manufaktúra Rt.	Mensáros László
Buda Ferenc	Hervay Gizella	Mészáros Ági
Búza Barna	Honvéd Együttes	Mészöly Miklós
Cantemus Kórus	Huszárik Zoltán	Mocsár Gábor
Cziffra György	Ilia Mihály	Molnár Edit
Czimer József	Illyés Kinga	Muzsikás Együttes
Cseres Tibor	Imre Zoltán	Nádas Péter
Cserhalmi György	Jancsó Adrienn	Nagy József (Josef Nadj)
Csete György	Jaskó István	Nagy Ervin
Csomós Mari	Jókai Anna	Nagy Gáspár
Darázs Árpád	Juhász Ferenc	Nagy Kovács Mária
Dienes Gábor	Jurcsik Károly	Nagy László
Dobos László	Kaján Tibor	Nagy-Kálózy Eszter
Dresch Dudás Mihály	Kaláka Együttes	Nemeskürty István
Dubrovay László	Kallós Zoltán	Novák Ferenc
Duray Miklós	Kányádi Sándor	Olasz Ferenc
Eperjes Károly	Kardos István	Ópusztaszer
Esterházy Péter	Karsai Zsigmond	Orosz János
Fábri Zoltán	Keleti Éva	Ökrös Zenekar
Farkas Árpád	Kerényi Imre	Páll Ágoston
Farkas Zoltán	Király Ernő	Páll Antal
Fehér Ferenc	Kobzos Kiss Tamás	Páll Magdi
Finta József	Kocsár Miklós	Páskándi Géza
Fodor Antal	Kocsis Imre	Pérel Zsuzsa
Fodor Sándor	Kocsis Zoltán	Péterfy László
Foltin Jolán	Kokas Ignác	Popova, Aleszja
Földi Péter	Koltai Lajos	Ráckevei Anna
Gál Sándor	Kondor Béla	Ragályi Elemér

Ratkó József
Reneszánsz Rt.
Rózsa György
Ruszt József
Samu Géza
Sára Sándor
Schéner Mihály
Schiffer Pál
Schinágl Gábor
Schrammel Imre
Sebestyén Márta
Sebő Ferenc
Seregi László
Sík Ferenc
Siklós Mária
Sinkovits Imre
Somogyi Győző
Somogyi József

Sütő András
Sváby Lajos
Szabados György
Szabó István
Szabóky Zsolt
Szakonyi Károly
Szalay Ferenc
Szántó Tibor
Szécsi Margit
Székely János
Szervátiusz Tibor
Szilágyi Domokos
Szirtes Ádám
Szokolay Sándor
Szörényi Levente
Szóts István
Taub János

Téka Együttes
Tímár Sándor
Tiszatáj
Tolnay Klári
Tóth Bálint
Tóth Ildikó
Tóth Menyhért
Töröcsik Mari
Udvardi Erzsébet
Udvaros Dorottya
Új Budapest Együttes
Ulman István
Utassy József
Vári Fábán László
Vass Lajos
Vörös László
Wass Albert
Zsuráfszki Zoltán

A Magyar Művészetért Díj

Tartalomjegyzék

Üzenet a végekről I.

Felvidék	1
Határvirágnyelven	1
Felvidék	3
Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia	6
Márai Sándor: A kassai polgárok (részlet)	9
Madách Imre-Keresztúry Dezső: Csák végnapjai ...	10
Tinódi Lantos Sebestyén: Szitnya, Léva, Csábrág és Murán váraknak megvevése	10
Jelentés Balassi Bálint esküvőjéről és a pataki vár elfoglalásáról	11
Balassa Bálint: A szepesi Kamarához a zombori szőlők dolgában	11
Balassa Bálint: Egy katonaének	12
Zarándoknak vagy bujdosónak való ének (részlet) ..	12
Adj már csendességet	14
Rimay János: Mikor Füleket, Szécsént és ezekkel több végvárakat reménség kívül Isten a pogány kezéből kiszabadította, akkor csinálta ezt az éneket (részlet)	14
Kiben kesereg a magyar nemzetnek romlásán (részlet)	16
Gyöngyösi István: Intés a magyarokhoz	16
Thököly és Zrinyi Ilona házassága	16
Rákóczi kesergője	19
 Felsőmagyarországi gótika, reneszánsz és barokk ...	20
Bártfa	23
Besztercebánya	38
Nagyszombat	44
 Hamvas Béla: Az öt génusz	49
 Kassa	50
Márai Sándor: Kassáról	50
170 éve mutatták be Kassán a Bánk bán-t	68
 Baróti Szabó Dávid: Egy ledőlt diófához	70
A magyar ifjúsághoz	70
A magáéval élni nem tudóról	70
Gvadányi Józsefhez I.	70
Petőfi Sándor: Útirajzok	71
Tompai Mihály: A madár fiaihoz	76
A gólyához (részlet)	76
Reviczky Gyula: Március tizenötödikén	76
Petőfi él! (részlet)	76
Mikszáth Kálmán: A jó palócok	77
Móricz Zsigmond: A kis vereshajú (részlet)	78
Reviczky Gyula: Pozsony	80
Pap-Váry Elemérné: Hitvallás Magyar Hiszekegy ..	80

Pozsony	81
A magyar Pozsony	81
 Komárom – magyar volt évszázadokon át	93
Kassák Lajos: Egy ember élete (részlet)	94
Szindbád titka	95
Mész László: Vadócba rózsát oltok, hogy szebb legyen a föld	97
Sötét március	97
Szalatnai Rezső: Kisebbségben és igazságban	99
Fábry Zoltán csatái	100
Fábry Zoltán: Egy ember megszólal (részlet)	101
Győry Dezső: Hegyi szél a Dunánál	103
Kövesdi Károly: Tipográfia	103
Soóky László: Családfa IV.	103
Koncsol László: A lepke-füst	105
Balla Kálmán: Határ	105
Batta György: Este	105
Gyurcsó István: Párhuzamok	105
Tózsér Árpád: Megtérés	105
Dénes György: Hol van az a nép?	105
Dobos László: A néma (részlet)	106
Grendel Lajos: Csehszlovákiai magyar novella ...	107
 Felvidéki képek – a magasból	108
 A népművészetről	112
A népviseletről	129
Az otthonról	131
 Templomok az égből – és a földön	140
Ének Szent István királyról	140
Az elnémított harangok (részlet)	140
 Máriácska-búcsú a Buzgó-forrásnál	150
 A szépen formált tárgyak jelentései	158
 Felvidéki arcok, kezek	159
 Várak az égből – és a földön	168
 Márai Sándor: Versciklus 1–63	179
Márai Sándor: Halotti beszéd	179
És végül	181
A Magyar Művészetért Díjat kapták	
1988–2003 között	182
Tartalomjegyzék	184